

VIGILIA

**FELELŐS SZERKESZTŐ:
MIHELICS VID**

HAMVAS ANDRÁS
kalocsai érsek
BORBÉLY KAMILL
FAZEKAS LAJOS
GÁT ISTVÁN
GID, RAYMOND
IJJAS ANTAL
KERÉNYI GRÁCIA
MAJSAI MÓR
MIHELICS VID
MURÁNYI RÓBERT ÁRPÁD
POÓR BERNÁT
SÁNDOR JENŐ
SINKÓ FERENC
TOMBOR TIBOR
VASADI PÉTER
írásai

1965 ÁPRILIS

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Hamvas András</i> kalocsai érsek: Huszadik évforduló	193
<i>Gát István</i> : Tavasz (vers)	195
<i>Majsai Mór</i> : A palesztinai szenthelyek hitelessége	196
<i>Fazekas Lajos</i> : Ki hosszú évek után tér haza... (vers)	200
<i>Borbély Kamill</i> : Fizika és filozófia Heisenberg műveiben	201
<i>Kerényi Grácia</i> : Dunakanyari csendélet (versek)	211
<i>Murányi Róbert Árpád</i> : Néhány egyházi vonatkozású Liszt-émlék	213
<i>Poór Bernát</i> : Levél a távolból (elbeszélés)	216
<i>Vasadi Péter</i> : A vak szobra (vers)	221
<i>Raymond Gid</i> : Paradicsom Tom (elbeszélés)	222
<i>Mihelics Vid</i> : Esmék és tények (Az „elkereszténytelenedés” jelenségéről)	225
<i>Szenney András</i> : A kis út (A levélírásról)	230

NAPLÓ

A 69 éves Saád Béla (<i>Mihelics Vid</i>) 232; Cserháti József püspök könyve az egyházzól (<i>Ijjas Antal</i>) 233; Új veszedelmünk — a zaj (<i>Sinkó Ferenc</i>) 236; Az olvasó naplója (<i>Rónay György</i>) 238; Színházi krónika (<i>Doromby Károly</i>) 241; Képzőművészet (<i>Dévényi Iván</i>) 242; Zenei jegyzetek (<i>Rónay László</i>) 245; Filmek világából (<i>Bittei Lajos</i>) 247; Hozzászólások a liturgikus reformhoz 249; Magyar emlékek a vatikáni könyvtárban (<i>Tombor Tibor</i>) 252; Egri tanárok feljegyzései Gárdonyiról (<i>Sándor Jenő</i>) 254; Jegyzetlapok (r. gy.) 256	232
--	-----

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ugyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

HUSZADIK ÉVFORDULÓ

Amikor legutóbb a fővárosban járva pillantásom az új Erzsébet-hídra esett, a technikának ez a remek alkotása jelképpé magasodott előttem, emlékeztetve az egykor történt szörnyű rombolásokra és az azóta végbe ment alkotó munkára. Mint ahogy már előtte jelkép volt számomra a nagy aldozatok árán rendbehozott Egyetemi templom, amelynek közvetlen szomszédságában, a Központi Szemináriumban meg szoktam szállni.

Most a huszadik évfordulón pedig különösképpen elgondolkozhatik az ember: mi mindennek lehetett tanúja azóta, hogy 1945. április 4-én a gyozelmes szovjet csapatok kiszorították az ország területéről a német és csatlós haderők utolsó maradványait! Felrémlenek előbb a mérhetetlen pusztítások, amelyeket az idegen érdekek szolgálatában viselt háború művelt országunkban. Igaz, ma már a múlt emlékei ezek, de feledni sohasem szabad, nem szabad annak a közben felnőtt legifjabb nemzedéknek sem, amely csak hallomásból és könyvekből értesülhetett róluk. Mert, hogy meg ne feledkezzünk, ez is egyik feltétele annak, hogy a kortársak és a későbbiek is helyesen tudják mérlegelni azokat a változásokat, amelyek a felszabadulást követő két évtized alatt hazánkban bekövetkeztek.

Aki csak kívülről nézi dolgainkat, teszem egy külföldi látogató, nyilván azt fogja találni a legnagyobb változásnak, hogy az ország régebbiről ismert képe egészen más és lényegesen szebb lett. Nagyvárosaink mellől eltűntek a nyomornegyedek, helyüket parkokkal ritkított modern ház-csoportok foglalták el. Új és hatalmas iparvárosok bontakoztak ki. Megnővekedett a közlekedés, autóbusz-járatok kötik össze a forgalmi központokkal a legtávolabbi vidékeket is. Villany ég a legkisebb faluban, autó, rádió és televízió úgyszólván mindenütt. Munkát könnyítő gépeket használ a parasztság, amelynek munkaideje csökkenőben, jövedelme emelkedőben. Új iskolák mindenfelé, kiterjedt egészségügyi hálózat. S folytathatnám tovább, akár számszerű adatokkal is.

Amit azonban a kívülről szemlélő már nehezebben fedez fel: mind-ezeket a vívmányokat és a hasonló többieket a mi sajátos körülményeink között kétségkívül annak nyomán értük el, hogy ebben a magyar társadalomban, amely 1945 óta új utakra tért, megszűntek az ember és ember közötti azok a különbségek, amelyek elavult előjogokon alapultak, más viszonyok léptek elő a tulajdonjog terén, s nincs többé merev szakadék a fizikai és a szellemi dolgozók között. Nemcsak elvben, de gyakorlatban is megnyílt a tanulás és érvényesülés lehetősége mindenki számára. Sokan, nagyon sokan szinte hősi erőfeszítéssel pótolták azokat a kulturális és szakmai ismereteket, amelyekhez a fordulat előtt sorsuk mostoha-sága miatt nem juthattak hozzá. Hányszor láthattuk, hogy gyári munkások leteszik szerszámukat és a legkülönbözőbb tanfolyamok, köztük egyetemi tanfolyamok előadásaira sietnek! S ma már örvendetesen ott tartunk, hogy ünnepibb alkalmakkor az utcán, vagy a színházban és szórakozóhelyeken a ruházatuk és viselkedésük alapján nem is tudjuk megkülönböztetni a fizikai és a szellemi dolgozókat.

Valahol olvastam azt a megállapítást, hogy mi az elmúlt húsz év alatt nemcsak „újjaépítettünk”, de rengeteg vonatkozásban egészen „újat” alkottunk. Annál jólesőbben érzem át annak jelentőségét, hogy magyar testvéreink milliói között, akik jövünk biztonságos megalapozásán se-

rénykedtek, ott voltak a mi katolikus egyházunk tagjai, ott voltak a hívő tömegek is. Ott voltak a nemzeti egység jegyében, biztonságát nyújtva annak, hogy kitéphetetlen és szerves testként beletartoznak népükbe és hazájukba. Akárcsak azok a példamutató papjaik, akik a háború utolsó napjaiban is helyükön maradtak, megosztva velük szenvedést és gondokat. S kitartottak helyükön utána is, vállalva a kezdeti bizonytalanságot, amely együttjárója volt a nagy történelmi fordulatnak.

Mert mi tagadás, egyházunk jövő életkörülményeit illetően bőven mérültek fel aggodalmak is. Végére az egyház és állam szétválasztása, amelyet 1949-ben a Magyar Népköztársaság alkotmányába iktattak, egészen új és a magyar történetben előzmény nélküli helyzet elé állította katolikus egyházunkat. Attól kezdve az egyháznak olyan politikai-társadalmi rendszerben kell tevékenykednie, amelynek vezető tényezője, a kommunista párt, az ateista világnézetet vallja magáénak. Egyházunknak nem kísértesítésébe és megpróbáltatásába került, hogy megbirkózzék az ebből származó nehézségekkel, amelyek nemcsak kívülről, de az egyházon belülről is jelentkeztek. Meg kellett azonban találnia működése irányát s ehhez mértén meg kellett teremtenie a további működésének feltételeit.

A marxizmusnak a vallásra vonatkozó közismert tételei ellenére az alkotmány biztosította az állampolgárok lelkiismereti szabadságát s ezzel együtt a vallás szabad gyakorlásának jogát is. Ezekre a tételre hagyatkozva indultak meg annakidején az új magyar állam és a püspöki kar között is a tárgyalások, amelyeknek eredménye az 1950 augusztus 29-én létrejött megállapodás lett. Ez rakta le nemcsak a békés együttélés, de a fejlődésképes jóviszony alapjait is. Államunk és egyházunk folyvást javuló viszonyának meggyőző bizonyága lett azután az a részleges megállapodás, amelyet a Magyar Népköztársaság és a római Szentszék teljes hatalmú megbízottjai a múlt év szeptember 15-én írtak alá. Örvedetes következménye ennek öt új püspök kinevezése, amivel feltöltődött a magyar katolikus hierarchia erősen megritkult sora. Ugyanígy az is, hogy a Pápai Magyar Intézetben ezentúl innen, hazulról kiküldött papok nyerhetnek továbbképzést, ami azt is megkönnyíti, hogy nyelveket tudó és kiváló felkészültségű teológiai tanárokat kapjanak a szemináriumok. Nagy jelentőségű továbbá a mindkét oldalról kifejezett készség és óhaj, hogy folytassák majd a tárgyalásokat és lehetőség szerint más elintézésre váró kérdésekben is megegyezésre jussanak.

Hogy ilyen megállapodásra sor kerülhetett, abban döntő szerepet vitt mindkét oldalon az a politikai realizmus, amely a társadalmi valóság, helyes értékelésére támaszkodik, s mellette kétségkívül szerepe volt annak a következetesen pozitív magatartásnak is, amelyet magyar katolikus egyházunk a szocialista rendszerben tanúsított. Ennek a pozitív magatartásnak s nyomában állam és egyház kölcsönösen növekvő megértésének köszönhető, hogy a húsz év során kialakult új életformában mindenki, hívők és nem hívők egyképpen megtalálhatták a maguk boldogulását és együttesen tudják szolgálni az ország és népe érdekeit.

Természetes, hogy hazánk felszabadulásának huszadik évfordulóján ezek az egyházunkkal kapcsolatos mozzanatok is mind elvonulnak előtünk. Ezek is segítenek abban, hogy az ünnep fényében még világosabban tudatosítsuk feladatainkat, amelyeknek teljesítésére vonatkozó elhatározásunk a külsőségek mellett belső tartalmat is ad ünneplésünknek. Ezek a feladatok minket állampolgári minőségünkben és katolikus voltunkban is terhelnek.

Egyfelől mint állampolgároknak kötelességünk, hogy minden erőnk-
ből kivegyük továbbra is részünket hazánk fejlődésének, virágzásának,
népünk jólétének előmozdításából. Közre kell működnünk az egészséges
közszellem formálásában, a közerkölcsiség és a munkaerkölcs javításában.
Síkra kell szállnunk a nemzetek közti megértésért és a világbékéért.
Másfelől mint hívő katolikusoknak úgy kell vallásunkat gyakorolnunk és
a tiszta evangéliumi igazságokat képviselnünk, hogy a belőlük és általuk
nyert szellemi és erkölcsi értékekkel a közösség javát is szolgáljuk.
Legyen a mi hitvallásunk tanúságtétel egyéni és családi életünkben, az
embertársainkhoz és a munkához való viszonyunkban. Így tudunk mi
élni mint hívő katolikusok is a mi társadalmi rendszerünkben, így fogjuk
abban illő helyünket biztosítani.

Az elmúlt évek a jövő kedvező alakulásába vetett reménységgel és
bizakodással töltenek el valamennyiünket. Méltán adunk hálát Istennek
ezen a huszadik évfordulón, amiért sikerekkel áldotta meg fáradozá-
sainkat.

TAVASZ

*Tegnap még minden szürke volt,
az égről is letűnt a hold
a bennem fagyoskodott meredten
a régi kedvem*

*s az ágak közt ma szél űget
csiklandva a kamasz rügyet,
vetélkedő, tükrös varázs van
a napsugárban!*

*Pillangó még nem szálldogál,
de udvarol madár s bogár,
pattannak — tavasz ajkain bók —
a hetyke bimbók,*

*csak én ülök itt egyedül
míg vágyam halkán hegedül
s dúdolgatok — a szívem békül —
dalt, szöveg nélkül...*

*Emlékeim vannak velem:
első vers, első szerelem
s lekembezárvva, hogy ne lássák,
boldog barátság.*

*Most érzem, mily gazdag vagyok!
Isten mosolya rámragyog
s visszfénye, mely vakít ott fennen,
tündöklök bennem!*

*Csattogjatok, ti madarak!
ki földhöz tapad, az a rab,
szállj illat felfelé és véled
felszáll a lélek!*

*Hogy nem vagyok már fiatal?
A léleké a diadal,
mely győz az életen, hogy lásson
s a hervadáson!*

*Zöngő bogárság, légy vidám!
Halálé, mit a test kíván,
rád is hajol a fűz bús ága
test ifjúsága,*

*de addig zengje életed
az áldó hálaéneket
s hogy add tovább magad, ne késs
a létezéssel!*

*Hogy éh. minden a tavaszt!
Megértem s mind átérzem azt
és hogy időm hasznosan töltsem:
csak nézem bölcsen...*

*Az évszakok oly ravaszok!
mézgyűjtő, színes tavaszod
gyors fecske, illan... észrevetted
s elszállt feletted...*

*Évente visszatér, de más
minden újabb feltámadás,
új pille csillan régi fényben
s más látja, én nem...*

*A Változatlan odafönt
tűz-mosolyával mást kőszönt
s bókolnak a szellőre ringók:
új, helyte bimbók*

— s hozzám ne jöjjön a tavasz?
Némulj el ajkamon, panasz,
örök tavasszal várnak engem
ott fenn a Mennyben!

Gát István

A PALESZTINAI SZENTHELYEK HITELESSÉGE

VI. Pál pápa szentföldi zarándoklata világszerte felfokozta az érdeklődést a szentföldi kegyhelyek iránt. 1964 húsvétján olyan sok zarándok és turista érkezett Jeruzsálembe, hogy minden szálloda és zarándokház megtelt és egyeseket csak a fővárostól 15—20 kilométerre szállásolhattak el.

A kegyhelyekkel kapcsolatban maig sok mende-monda kering, holott a hiteles helyek megállapításával tudományág foglalkozik. Ma már katolikus és nem-katolikus kutatók az őszinte együttműködés alapján dolgoznak azon, hogy a szenthelyek történetét és hitelességét tisztázzák. A biblikus és patrisztikus tudomány művelőinek álláspontja szerint a szentírás és a kritikailag igazolt hagyomány hiteles történeti források, nem pedig legendák.

Azokat az épületeket, ahol Jézus és Szűz Mária életének valamelyik eseménye történt, szenthelyeknek nevezzük. Föléjük már a III. századtól kezdve kápolnákat és templomokat építettek, melyeket rendeltetésük miatt szentélyeknek neveznek. Ezek a szentélyek rögzítették meg az apostoli és az őskeresztény hagyományokat.

Jelentőségük szerint vannak főszentélyek, ahol a megváltás fontosabb eseményei történtek. Ilyen Názáretben az Angyali üdvözlés, és a megtestesülés, a betlehemi barlangban Jézus születésének a helye, Jeruzsálemben az Utolsó vacsora terme, valamint a Kálvária, Krisztus sírja, az Olajfák hegyén pedig a mennybemenetel helye. Másodlagos szentélyek azok, ahol kevésbé jelentős események játszódtak le, mint a Bethesda-tóban a bénának, Silóé tavában és Jerikóban a vakok meggyógyítása, Bethániában Lázár, Naimban az ifjúnak feltámasztása.

A szentélyek a kornak megfelelően változó stílusúak. A III. században Názáretben Szűz Mária háza fölé emelt szentély zsinagóga stílusú. Nagy Konstantin idejében klasszikus, a bizánci császárok idejében bizánci, a XIV. században a Cenákulum, az Úrvacsora helye fölé, gótikus stílusban építettek. Korunkban az eklektikus stílus érvényesül. Századunk huszas éveitől kezdve *Barluzzi* Antal mérnök úgy tervezte a Szentföldön a templomokat, hogy a hívekben az oda vonatkozó hittitkoknak megfelelő gondolatokat és érzelmeket ébresszen.

A főszentélyek szertartásai már korán kialakultak. Időnkint püspöki vezetéssel zarándoklatot vezettek hozzájuk. A IV. század óta a jeruzsálemi egyház vette kezébe a zarándoklatok rendezését és a zarándoklatokat hivatalos naptárába is beiktatta. Így hiteles feljegyzések maradtak ránk a szenthelyekről, a IV. századtól kezdve pedig a zarándokok is részletes leírást hagytak az utókorra. Ezek megbecsülhetetlen segítséget nyújtanak a szenthelyek hitelességének megállapításához.

A „palesztinológusok”, a Szentfölddel tudományosan foglalkozók szerint csak az a szentély mondható hitelesnek, amely minden szempontból és helyrajzilag is egybevág az evangéliumi adatokkal, hagyománya pedig az apostoli korig nyúlik vissza. Ha ezek a követelmények hiányoznak, akkor a rendelkezésre álló adatok értékétől függően a szentélyek csupán a hagyomány szerinti, vagy valószínű szentélynek nevezhetők. Általános elv, hogy minden szentély külön tanulmányozásra szorul, egyik sem fogadható el már eleve hitelesnek. Szükséges, hogy történelmi, régészeti és ásatási érvek is szóljanak mellettük. Külön mérlegelés tárgya, ha egyik-másik szakterületről hiányoznak a bizonyítékok, de komoly vagy valószínűsítő érvek hozhatók fel a hitelesség mellett.

A legfontosabb forrás a mi szemünkben az újszövetségi szentírás, ez azonban igen kevés helyrajzi adatot tartalmaz. *Lukács* említi, hogy Mária Názáretben lakott, ahová Isten Gábor angyalt küldötte. Ugyancsak Lukács írja, hogy Mária meglátogatja Erzsébetet a hegyek között, Juda egyik városában. Jézus Betlehemben született, ahol a szülők nem kaptak megfelelő szállást. *Máté* említi, hogy János a börtönben hallott Jézus tetteiről. Az első kenyérszaporítás a Galileai tenger keleti részén, egy magányos helyen történt. Az utolsó vacsoráról megjegyzi *Máté*, hogy színhelye egy tágas, étkezésre berendezett terem Jeruzsálemben, a Siloé-tótl nem messzire.

A vizsgálódások szempontjából így a hagyománynak kimagasló jelentősége van, hiszen Jeruzsálemben Jézus halálától kezdve állandóan laktak keresztények és az apostoloktól kezdve soha sem szűnt meg a püspökök megszakítatlan sora. Az első és második püspök, *Szent Jakab* és *Szent Semjén* Krisztus unokatestvérei voltak. Szent Semjén (†107) híveivel Krisztus után 70-ben Jeruzsálem pusztulása után a Jordánon túli Pellából visszatért a szent városba és mint Krisztus rokona, híven adhatta át az utókornak a szenthelyekre vonatkozó hagyományokat. E. Testa a zsidó-keresztény barlangok titkairól írt tanulmányában (*Nuove scoperte a Nazaret nella Grotta dell' Annunciazione*, 1963.) erre a következtetésre jut: „Állíthatjuk, hogy 130 előtt a titkokról szóló tant már világosan megfogalmazták a zsidó-keresztény teológusok és ezeket a hittitkokat Betlehem és Jeruzsálem hagyománya a három misztikus barlangban és magaslaton lokalizálta.” Hozzáfüzi Testa, hogy így már érthető, miért akarta 135-ben *Hadrián* császár megszentelteleníteni pogány misztériumokkal a születési barlangot, a Golgotát, a szentsírt és a mennybemenetel helyét. *Eusebius* történész (265—340) levéltári adatok alapján állította össze a 15 zsidó-keresztény és a 15 pogányból lett püspök névsorát 212-ig, *Sándor* püspökig bezárólag, aki Kappadóciából, mint flaviasi püspök zarándokolt Jeruzsálembé, „hogy ott imádkozzék és a szenthelyeket fölkeresse”. Sándort annyira megszerették a keresztények, hogy először Nárccisz püspök segédpüspökévé, majd 222 körül utódjává tették. Sándor püspök igen művelt főpap volt, hiszen kiképzését az alexandriai iskolában kapta. Még éltek Krisztus rokonai, amikor Sándor lefolytatta a szenthelyek első topográfiai vizsgálatait. Az általa megjelölt szenthelyek egy része mindmáig megőrizte akkori nevét, bár a két évezred alatt Palesztina urai sokszor változtak és a nép nyelve is kicserélődött. Ilyenek a Getszemáni barlang és a Getszemáni kert,* az Olajfák hegye, a Bethesda-tó, a Siloé-tó is.

Vannak szenthelyek, amelyekről igazolható, hogy mindig keresztény kultuszban részesültek, mint például Szűz Mária háza. Krisztus rokonai ugyanis legalább a III. századig Názáretben éltek. *Klausner*, a jeruzsálemi héber egyetem rektora (†1958) állapította meg, hogy József és Jézus ökröknek való igákat és faékeket készítettek, amelyek közül né-

* Egy Amerikában élő olvasónk, **Rev. John Matty**, hozzánk küldött írásában felhívja figyelmünket, hogy a Szentföldön jártában azt tapasztalta, hogy Szűz Mária sírját két helyen is mutatják. Szerinte azonban tévesen hivatkoznak a Getszemáni kertre, mint Szűz Mária temetkezési helyére, mert ott semmiféle sírhely nincs. A Getszemáni majorban azonban, amely körülbelül 6—7 kilométerre esik a kerttől, valóban látható egy tágas barlang, amelyet a hagyomány szerint az utasok, köztük Jézus is, éjjeli szállásul használtak. A hagyomány úgy szól, hogy ebben a barlangban temették el Szűz Máriát Szent Józseffel együtt. Ez a helymeghatározás — írja Matty — sokkal valószínűbb, mint a Getszemáni kert kópólnója, mely ma üres és elhagyott, a mohamedánok birtokában van és fa: loin semmiféle kép vagy utalás nincs arra, hogy a Szűzanya sírjaként tisztelték volna. **(A szerk.)**

hány darab még *Szent Jusztin* vértanú idejében (†165—166) is megvolt.

Krisztus után 200 körül Krisztus férfirokonait kiűzték Názaretből és csak a nők maradhattak ott. Amikor a kisázsiai Magydasban (Pamfilia) 249-ben vértanúságot szenvedett *Konont* kérdezte a bíró, kicsoda ő, Konon így válaszolt: „Én a galileai Názáret városából való vagyok, Krisztus rokona, akinek őseim óta szolgálók. Mindenki fölött őt ismerem el Istennek.” Helyesen jegyzi meg *Magatti* ferences archeológus, „ha ott maradt a rokonság, akkor megőrizte tulajdonjogát is, amely magában foglalta a Szűz házát és következésképp a családi emlékeket is”. Az 1956—61 között végzett názáreti ásatások és leletei (feliratok, rajzok, karcolatok, szimbólumok) valóban igazolták, hogy legalább már a III. században állott egy templom Szűz Mária háza fölött.

Nem kétséges, hogy az első századok zarándokainak a hagyományok hitrele méltó tanúi mutatták meg a szenthelyeket. Érthető, hogy a niceai zsinaton (325) *Nagy Konstantin* császár *Makáriust*, Jeruzsálem püspökét, mint a hagyományok hű és gondos őrét kérdezte meg a szenthelyeket illetően, és az ő véleményét kérte ki az építkezésekre vonatkozólag is. Az ő útmutatása alapján szabadították ki a Golgotát és a szentsírt, és építettek templomot a szentsír, a szent kereszt megtalálásának kriptája, a betlehemi születési barlang fölé és az Olajfák hegyén.

Az első századok szentföldi zarándokainak följegyzései is a hagyományt erősítik meg. Közülük legértékesebb a már említett *Szent Jusztin* írása, amelyben olvassuk: „Betlehem falujához egész közeli barlangba tért be József. Mialatt ott időztek, megszülte Mária Krisztust és jászolba helyezte. Mikor Arábiából jöttek a bölcsek, ott találták.” Érdekes, hogy a császárhoz és a római szenátushoz intézett második hitvédő iratában azt is hangoztatja *Szent Jusztin*, hogy a judeai Betlehemben még megvannak a népszámlálási adatok Józsefről, Máriáról és Krisztusról „amelyeket *Quirinusnak*, Judeában első prétorotoknak idejében írtak össze”. Minden bizonnyal ő maga is látta ezeket az adatokat, azért hivatkozik rájuk.

A korai görög egyház legjelentősebb hittudósa, *Origenes* (185—254), mintegy húsz évet töltött a Szentföldön, 232 után állandóan ott élt és a cezáriai híres iskolában tanított. Ő már egészen módszeresen tanulmányozta a szenthelyeket. „Bejártuk a szenthelyeket — úgy mond —, hogy Jézusnak és tanítványainak meg a prófétáknak nyomdokait megtekintsük... Betlehemben mutatják a barlangot, amelyben Jézus született, a barlangban pedig a jászolt, ahol pólýába takarták. Mindez megfelel annak a történetnek, amelyet az ő születéséről az evangélium elmond. Még hitünk ellenségei körében is közismert, hogy abban a barlangban született az a Jézus, akit a keresztények imádnak és csodálnak.” Cezáriai *Eusebius* (265—340), annak a kornak híres történésze, pontosan meghatározza, hogy Betlehem Jeruzsálemtől délre hat mérföldre esik a hebroni út mellett. Betlehem lakói atyáiktól kapott hagyomány alapján mutatják a barlangot, „ahol a Szűz megszülte a csecsemőt és belehelyezte a jászolyba”. *Eusebiusnak* *Nagy Konstantinról* írt életrajzában olvassuk: „A császár megfelelő tiszteletben részesítette azt a barlangot, amelyben *Üdvözítőnk* először mutatta meg isteni jelenlétét és elűrté, hogy testben szülessék.” Lényegében még ma is megvan az a nagyszerű bazilika, amelyet *Nagy Konstantin* épített. A névtelen *bordeauxi zarándok* 333-ban maga is járt ebben a bazilikában. *Jeruzsálemi Szent Ciril püspök* (†347) szerint a betlehemi születési barlang tája nem sok-

kal előtte még erdős volt. Ezzel igazolja Szent Jeromos állítását, hogy Hadrián császár rendelkezése a betlehemi születési barlangot „Thamuz vagy Adonis ligete árnyékolta be és Venus szeretőjét siratták abban a barlangban, ahol egykor a kisded Krisztus sírdogált”.

A szakszerű régészeti ásatások különösen jelen századunkban rendkívül értékes leletekkel járultak hozzá, hogy a szenthelyek hitelességére fény derüljön. Bebizonyították, hogy a Golgota és Jézus sírja a második vagy északi falon kívül feküdt, a jeruzsálemi „kertkaputól” (Efraimkaputól) mintegy 80 méterre. A Kálvária nem egyéb, mint a Gáreb hegynek nagyjában 6 méter magas nyúlványa. Tőle nyugatra esett a valószínűleg két „barlangból” álló sír, Arimateai József kertjében. A Golgota és a sír között a távolság 40 méter.

Jézus halálának színhelye I. Heródes Agrippa (41—44) idejében került a város falain belülre, amikor az ún. harmadik fal épült, bár úgy látszik, hogy ennek a falnak építését Claudius császár rendelkezése nem fejezték be. 135-ben az Aelia Capitolinát emeltette Hadrián császár a zsidó város romjai fölött, úgyhogy — miként Szent Jeromos írja — a „föltámadás helyén Jupiter szobrát, a kereszt sziklája felett pedig Venus márványszobrát helyezték el és tisztelték a pogányok, azt vélvén az üldözés szerzői, hogy megszüntetik bennünk a föltámadásba vetett hitet, ha a szenthelyeket bálványokkal szentségtelenítik meg”. Szent Jeromost igazolták azok a kutató ásatások, amelyeket Corbo Virgil ferences régész 1960-tól kezdve végzett a Szentsír-bazilikában (*Recenti scavi archeologici in Giordania*, 1962.) Nemcsak Nagy Konstantin császár építkezésének alapszerkezetét találta meg, hanem a Aelia Capitolina maradványait is Jézus sírja fölött. Rábukkant továbbá Arimateai József kertjének vörös színű szűzföldjére is a latin sekrestye és a konstantini sarokszoba általalajában. Ezt a vörös színű általajt a latin sekrestye alatt széles római fal szeli át, amely régebbi, mint Nagy Konstantin építkezései. Ezt a régebbi, római falat kapcsolatba kell hozni a „temenoszszal”, vagyis a körülkerített szenthelynek azzal a falával, amelyet 135-ben húztak a szentsír fölötti pogány templom köré.

Corbo megállapította azt is, hogy 614-ben a perzsák, 1009-ben pedig Hakem török szultán rombolásai az Anastasis, vagyis a keresztrefeszítés és a szentsír fölé emelt templomépítmények külső szektorában nem voltak olyan nagyok, amint eddig hittük. Falai megőrizték eredeti alakjukat, egészen a galéria padlózatáig. Meglelték a keresztrefeszítés kápolnája és az Anastasis tere között annak a nagy repedésnek kezdetét is, amelyet eddig hiába kerestek. Eddig a keresztfa alatt csak elég kis részen látszott, hogy a szikla megrepedt Krisztus halálakor. Így archeológiailag is megerősítést nyert az az ősrégi hagyomány, amely mindenkor Jeruzsálemnek ezen a helyén tudta és tisztelte a Golgotát és Jézus sírját.

Corbo ásatásokat folytatott 1959—60-ban a mennybemenetel ősi szentélyének helyén, az Olajfák hegyének csúcsán is. Ott szintén Nagy Konstantin parancsára épült bazilika, az Imbomon, amely ezeknek az ásatásoknak adatai szerint koralakú volt, nem pedig nyolcszögletű, mint eddig hitték. Mivel a bordeauxi névtelen zarándok már 333-ban imádkozott benne, azért valószínűen egyidős az Anastasis-szal. Aetheria aquitaniai szerzetesnő, a híres útinapló szerzője, 395-ben járt benne és Imbomonnak nevezi. 670-ben Arkulf szintén koralakúnak ábrázolja. Keresztjét még Betlehemből is látták.

Az Utolsó vacsora termével kapcsolatban nem végeztek kutatásokat az altalajban, mert a fölötté épült keresztény templomot 1551-ben a muzulmánok vették birtokba, 1948 óta pedig Izrael nemzeti szentélye, mert itt sejtük Dávid király sírját. Történelmileg bizonyos azonban, hogy ez a templom a Cenakulum volt, a születő egyház első székhelye és temploma, ahol 1551-ig szakadatlanul folytak az istentiszteletek. A hagyomány azonosítja az Utolsó vacsora termét és a Szentlélek eljövételének felső nagy termét. 333-ban még csak kis templom állt itt, amelyet 348-ban jeruzsálemi Szent Cirill püspök a Golgotán tartott beszédében többször is „az Apostolok felső templomá”-nak nevez. Csak János püspök építtette ide a bazilikát úgy, hogy belefoglalta a Cenakulumot és Szűz Mária halálának helyét. Úgy látszik, ez a bazilika 395 előtt készült el, mert Aetheria 395-ben már itt is megfordult és be is számolt róla.

A főszentélyekről tehát a hagyományok és a régészeti ásatások alapján is megállapíthatjuk, hogy egytől-egyig hitelesek. A másodlagos szentélyek csak hagyomány szerintiék, vagy valószínűk, de ezek hitelessége is több a legendáknál. Inkább a lokalizálás kérdése az, ami vitatható: vajon itt vagy ott történt-e ez vagy az az evangéliumi esemény? A rendelkezésünkre álló adatok még nem elegendőek minden ilyen kérdés biztos eldöntésére. A kutatások azonban tovább folynak.

KI HOSSZÚ ÉVEK UTÁN TÉR HAZA...

*Ki hosszú évek után tér haza,
régi barátok szavát keresi;
kik érdes, de hű kézfogásokkal
a férfikorból felelnek neki.*

*Sorsuk mélyén — ha szóba jön a múlt —
búvárnak, hol emlék-kincs pihen.
S a történetek való igazát
nem mérik vissza, — igaz, amilyen*

*szépnek elmondják; s ráncaik mögött
a régi, gyermek-arcot ismerik,
ahogy ismerték az öreg templom
csengettyűjét és bagoly-fészkeit.*

*— S én, ki még ifjan — tiz éve — tovább
léptem e helyről, újra köztetek
állok; kibontom hányt-vetett batyum —
félországon át hordott szívemet...*

Fazekas Lajos

FIZIKA ÉS FILOZÓFIA HEISENBERG MŰVEIBEN

Werner Heisenberg kétségkívül egyike a mostani természettudós generáció legnagyobb és legérdekesebb egyéniségeinek. Neve elválaszthatatlanul hozzákapszolódik az anyag elemi részecskéinek mozgását leíró, ún. kvantum-mechanikához, mint ahogy Galilei és Newton neve a „klasszikus” fizikához. Heisenberg tudományos eredményeinek értékét nem is vonja kétségbe senki — erről tanúskodik a 33 éves korában neki ítelt Nobel-díj, számos (köztük a budapesti) egyetem díszdoktorátusa — de annál hevesebb viták folynak filozófiai nézetei körül. A dolog annál érdekesebb, mert Heisenberg számára a fizika és filozófia nem az emberi kultúra két különálló területe, hanem a kettő a lehető legszorosabban kapcsolódik egymáshoz: Heisenberg filozófiája részben elméleti fizikai kutatásainak tudatosan alkalmazott előfeltétele, részben tudományos eredményeiből vont logikus következtetések foglalata.

Erről az izgalmas tárgykörrel szeretnénk a következő lapokon rövid összefoglalást nyújtani azoknak az olvasóknak, akik nem rendelkeznek olyan matematikai és fizikai ismeretekkel, hogy Heisenberg munkáival közvetlenül foglalkozhassanak.

Ha Werner Heisenberg tudományos eredményeit és filozófiai felfogását meg akarjuk ismerni, akkor mindenképp előtte meg kell próbálnunk gondolatait beleilleszteni az európai gondolkodás fejlődésének történetébe. Lord Rutherford szerint — akinek pedig szintén számos új meglátást közönhet a fizika — „a legritkább eset, hogy egy természettudományos felfedezés a tudósvilág alapos szellemi előkészítése nélkül jött volna létre”. A kvantum-mechanika is, egyrészt szervesen kapcsolódik a modern fizika történetébe, másrészt nem egyetlen ember, hanem egy egész tudós-generáció szellemi erőfeszítésének az eredménye. A kvantum-mechanika a dán Niels Bohr professzor körül csoportosult fizikusok, az ún. „koppenhágai iskola” munkája. Ennek a munkaközösségnek egyik tagja volt annak idején Heisenberg is. Hogy most mégsem a koppenhágai iskola eredményeiről beszélünk, hanem kifejezetten W. Heisenberg munkájáról, annak több oka van: Az egyik az, hogy a „nagy nemzedékből” ma már ő az egyedüli, aki még mindig aktívan dolgozik, ezáltal mintegy képviseli a régi iskolát. A másik, hogy ennek a munkaközösségnek a tagjai közül Heisenberg foglalkozott legalaposabban filozófiai kérdésekkel. Végül, mert még ma is töretlenül, az eredeti szellemben fejleszti tovább a koppenhágai iskola által kidolgozott elméletet.

A kvantum-mechanika kialakulása

A kvantum-mechanika megalkotására azért volt szükség századunk 20–30-as éveiben, mert a régebbi, a Newton-féle mechanika már nem volt elégséges az újabban felfedezett jelenségek magyarázatára. Ezek a jelenségek két csoportba oszthatók: 1. az egyik részük akkor lép fel, amikor igen gyors (a fénysebességet megközelítő) mozgásokról van szó — ezekkel a relativitás-elmélet foglalkozik; 2. a másik részük az anyag eddig ismert legkisebb részecskéinek mozgásával kapcsolatos — ezeknek leírására és magyarázatára szolgál a kvantum-mechanika. Jelen alkalommal csak az utóbbival kívánunk foglalkozni.

Már az antik görög bölcseletben felmerült az a gondolat, hogy az anyag, a materia, tovább már nem osztható részecskékből („atomos” any-

nyi, mint „oszthatatlan”) áll, de a modern természettudományba csak a 19. század elején került bele ez az elképzelés. A 19. század kémiája az elemeknek (vas, arany, ezüst, kén stb.) sem fizikai sem vegyi eljárással tovább már nem aprózható részecskéit tartotta az anyag építő-köveinek és ezeket nevezte atomoknak. Az utolsó századforduló körül azonban nem csak az derült ki, hogy az anyag végső, oszthatatlan részecskéi az atomnál sokkal kisebbek, hanem az is, hogy ezen részecskék (proton, neutron, elektron és még több mint 30 más elemi rész) mozgásukban nem követik a megszokott mechanikai törvényeket. Így például ezek a részecskék nem vehetnek fel és nem adhatnak le akármilyen kis mennyiségű energiát, hanem csak a természettörvényektől szigorúan meghatározott adagokat, „kvantumokat” (*Max Planck* felfedezése.) A kísérletekből később az is kiderült, hogy a térben szabadon haladó fény szintén „kvantumos természetű”, azaz a tőle hordozott energiát szintén csak bizonyos, a Planck-féle törvénynek pontosan megfelelő adagokban tudja leadni (Einstein-féle foto-elektromos hatás), tehát részecske, korpuszkula módjára viselkedik. Viszont ha a fény nagyon szűk nyíláson halad keresztül, elveszti korpuszkula jellegét és hullám-természetűvé válik: mintha lüktető felhővé alakulna, energiáját lökésszerűen szétszórja egy pontból kiindulva a gömb-sugarak irányában. A fénynek tehát kettős arculata van: hol mint részecske, hol mint hullám jelentkezik.

Ennek alapján merült fel a gondolat, egyelőre csak feltevés formájában (*L. de Broglie*), vajon az anyag elemi részecskéinél nem hasonló-e a helyzet, nem kettős arculatúak-e ezek is? nem viselkedik-e az anyag is egyszer korpuszkula, máskor hullám módjára? Hiszen a relativitás-elmélet szerint az anyag és az energia egyenértékű, egyik a másikba átalakulhat szigorú matematikai törvényszerűség szerint.

Ezt a merész hipotézist később sikerült kísérletileg is igazolni, mégis az elgondolásnak az a legnagyobb eredménye, hogy ennek felhasználásával sikerült a kvantum-mechanika matematikai apparátusát kidolgozni. Az elméleti fizikusok *L. de Broglie* gondolatának felhasználásával meg tudták keresni azokat a képleteket, egyenleteket, amelyek az anyag elemi részecskéinek a mozgás-törvényeit foglalják magukban.

Ezeknek az egyenleteknek a levezetésénél az elméleti fizikusok általában a következőkben bemutatott gondolatmenet szerint járnak el. Például az a feladat, hogy megállapítsuk és matematikailag leírjuk a mozgó anyagi részecskék viselkedését, midőn azok sebes rajban nagyon szűk résen haladnak át, majd a résztől egy bizonyos távolságban fotografáló lemezbe ütközve elnyelődnek. Mindaddig, míg a részecskék nem érnek a réshez, mozgásukban a Newton-féle törvényeket követik, úgy viselkednek, mintha — mondjuk — apró sörétszemek volnának. Ha tehát a részecskék külső erőtől nem szenvednek behatást, egyenes vonalú pályán, egyenletesen mozognak. A réshez érve azonban kölcsönhatásba kerülnek a rés széleivel és azért eltérnek eredeti pályájuktól és megváltozik eredeti sebességük is. Hogy az eltérés milyen természetű, arról a fotografáló lemez ad felvilágosítást: ahol egy részecske becsapódik, ott a lemez megfeketedik. A lemez állapotát megint csak a szokásos fizikai fogalmakkal tudjuk leírni: a megfeketedés a becsapódó részecskék számától, energia-állapotától stb. függ. Matematikus marad azonban a részecskék és a rés széleinek kölcsönhatása és ezt követően az egyes részecskék viselkedése a rés és a fotografáló lemez között. A tapasztalat szerint ezen a helyen nem lehet a megszokott mérési eljárásokat minden további nélkül alkalmazni és azért

a Newton-féle mozgási törvények sem érvényesek. Itt van a kvantummechanika birodalma.

Heisenberg ezt az érdekes helyzetet a következőképpen magyarázza. Hogy valamely részecske mozgás-állapotát teljesen ismerjük, ahhoz két egyidejű adatra van szükségünk, tudnunk kell a térben elfoglalt helyét és az impulzusát. (A Newton-féle fizika meghatározása szerint az impulzus az anyagi pont tömegének és sebességének szorzata.) Az ún. „közép-nagyságú” testeknél, amilyen például egy ólomgolyó, vagy akár egy száguldó autó ennek a két adatnak egyidejű meghatározása nem okoz különösebb nehézséget – de Heisenberg szerint, elvileg lehetetlen egy elektronnal vonatkozólag. Ennek az első pillanatra hihetetlennek tűnő állításnak az a magyarázata, hogy míg a közép-nagyságú testnél maga a mérés nincsen befolyással a mérendő fizikai jelenségre, az elemi részecskéknél a mérés megváltoztatja a mérendő mennyiségeket, tehát magát a jelenséget is befolyásolja. Ha például egy elektron helyét akarjuk pontosan meghatározni, akkor azt meg kell világítanunk. A megvilágító foton maga is energia-hordozó, az elektronnal való találkozása alkalmával megváltoztatja annak impulzusát is. Egy ólomgolyó, vagy az autó esetében ez a hatás elhanyagolható. Fordítva, ha az impulzust akarjuk mérni, akkor az elektront ütközésbe kell hozni egy másik részecskével, amelynek már előzetesen ismerjük az energiáját. A mérés azonban csak akkor lesz pontos, ha közben semmi zavaró hatás nem lép fel, tehát az ütközésnél fotonok sincsenek jelen, vagyis ha teljes a sötétség. Ekkor viszont a részecske helyét nem tudjuk tökéletes pontossággal mérni. Két egyidejű mérésnél tehát a nyert eredmények szükségképpen határozatlanságot, pontatlanságot foglalnak magukban. Heisenberg elméleti megfontolások alapján kimutatta, hogy két összetartozó adat mérésénél fellépő hibák szorzata mindig állandó. (Ez a Heisenberg-féle határozatlansági, vagy bizonytalansági reláció.)

Visszatérve most már az eredeti feladatra, az elektron viselkedésének vizsgálatára (az eltérítő rés és a felfogó lemez között), világosan látjuk, hogy azt nem lehet az eredeti Newton-féle képletekkel leírni, mert a képletekbe nem tudunk pontos adatokat helyettesíteni. Mintha – Heisenberg kifejezésével élve – a hely és impulzus-adatok „elkenődtek” volna. Az elektronnak nincs szigorúan körülhatárolt helye, sem meghatározott impulzusa: mintha az elektron felhőszerűen szétterült volna, impulzusa pedig mintha lüktetne. Az anyag felhőszerű elterülését, az impulzus lüktetését fizikailag „hullámnak” nevezzük, matematikai leírására külön képletek, az ún. hullám-függvények szolgálnak. Ezek lépnek tehát a klasszikus mechanika fogalmainak, illetőleg egyenleteinek helyébe. Persze a valóságban a részecske nem szóródik szét, csak a róla való tudásunk korlátozott, határozatlan. Ha a rés mögött felfogjuk az elektront, megint mint részecske jelentkezik, de hogy hol és milyen impulzussal, arról a hullám-egyenlet nem tud pontos felvilágosítást adni. A kvantum-mechanika csak a valószínűséget mondja meg, ha pedig nagyon sok elektronnál álló, ún. elektron-sugárról van szó, akkor a statisztikus középértékeket szolgáltatja.

Ebből a leírásból az is kitűnik, hogy az elemi részecskék világában egy folyamat (pl. az elektron-raj áramlása) kétféle arculatot ölthet: amikor egy elemi részecske szabadon száguld, akkor mint térben körülhatárolt korpuszkula jelentkezik, ha ellenben egy makroszkópikus test részéről behatás éri (pl. egy rés szélein elhajlít szenved, vagy egy mérőeszkőzzel kerül kapcsolatba), akkor elveszíti tér és időbeli körülhatároltságát és hullámszerűen viselkedik. Maga a jelenség alapja, a matéria, lényegében ugyanaz marad, de megváltozott megjelenési formája. Kor-

puszkula és hullám együtt soha nem lép fel, hanem vagy az egyik, vagy a másik. A két megjelenési forma csak együtt írja le a matéria teljes mivoltát, a kettő egymást kiegészíti. (Ez a Bohr-féle komplementaritási, kiegészítési elv.)

A kvantum-mechanika koppenhágai értelmezése

A kvantum-mechanika matematikai kifejtését 1924—27 között — mint már említettük — a *Niels Bohr* köré csoportosuló fizikus gárda végezte el. Ennek a kis csoportnak kiemelkedő tagjai voltak többek közt *Max Born*, *Pascual Jordan*, *Wolfgang Pauli* és *Werner Heisenberg*. Az elmélet fényesen bevált: segítségével sikerült pontosan leírni az elemi részecskék mozgását a szabad térben, elhajlásukat, ha rácson haladnak keresztül. A kvantum-mechanika egyenletei helyesen írják le az elektron viselkedését az atomon belül, az atom-mag befolyását az elektronra, elektronok egymásra való hatását stb. De nemcsak a már meglévő tapasztalati ismereteket sikerült velük megmagyarázni, hanem segítségükkel új jelenségeket is meg lehetett jósolni.

Egy matematikai elmélet azonban mindig csak absztrakció, a valóságnak csak számadatokkal kifejezhető oldalát írja le, más vonásairól nem ad felvilágosítást. A matematikai elmélet tehát, hogy valóban a természet leírása legyen, értelmezést kíván, azaz pontosan meg kell határozni, hogy milyen tárgyakra vonatkozik és a természeti tárgyakkal milyen összefüggéseit írja le. Ez az értelmezés nem tisztán a természet objektív megfigyelésén alapszik, hanem szükségképpen összefügg azzal, hogy mi az értelmezőnek a felfogása a) az emberi megismerésnek a valósághoz való viszonyulásáról (ismeret-elmélet), b) a fizikai tárgyak lényegéről és alapvető tulajdonságairól (ontológia) és c) a tárgyak egymással való kapcsolatának (pl. ok-okozati összefüggés) alapvető törvényszerűségeiről (természet-filozófia).

A kvantum-mechanika fizikai alapelveinek és filozófiai elgondolásainak kifejtése ugyanazon fizikus-gárdának a munkája, amely magát a matematikai elméletet megalkotta és azért általában mint koppenhágai értelmezést szokás emlegetni. Évekig tartó szellemi erőfeszítésből, sokszor reménytelennek látszó próbálkozásokból és elkeseredett vitákból született, és Heisenbergnek azóta már klasszikussá vált munkájában nyert határozott formát. (L. a tanulmány végén felsorolt irodalmat). A N. Bohr köréhez tartozó fizikusok általában egyetértenek az értelmezés alapgondolataiban, de a részletes kifejtésben vannak közöttük elég lényeges különbségek is. Itt most azt az értelmezést vesszük alapul, amely Heisenberg munkáiban kristályosodott ki.

a) Heisenberg ismeret-elméleti felfogása abból indul ki, hogy a kvantum-mechanika felépítésében alapvető szerepet játszik a határozatlansági reláció. Ennek pedig az az ismeret-elméleti jelentősége, hogy az emberi megismerésnek eleve áthághatatlan korlátai vannak. Elvileg lehetetlen egy kvantum-folyamatot szigorú pontossággal ellenőrizni: az elemi részecskék fizikai állapotát csak olyan fokig lehet megmérni, amennyit a határozatlansági reláció megenged. A pontatlanság, a bizonytalanság nem kizárólag műszerek tökéletlenségéből származik, hanem a természetnek és az embernek a viszonyából, és azért teljesen kiküszöbölni soha nem lehet. Heisenberg szívesen hivatkozik *Weizsäcker* mondására: „A természet előbb volt, mint az ember, és az ember előbb, mint a természettudomány.” A természettudomány soha nem tudja levetni antropo-

morf jellegét. A mérési eredmények pontatlanságából ered a kvantummechanika statisztikus jellege, vagyis hogy mindig csak nagy számú részecske által létrehozott hatás összegezett eredményét adja meg. Az egyes részecskék fizikai állapotáról nincs módunkban pontos értesüléseket szerezni. Amit tudunk, az csak valószínűség, de hangsúlyoznunk kell, hogy a valószínűség nem véletlent jelent, hanem „mintegy tendenciát egy bizonyos történés megvalósulására. Matematikai fogalmazása az ősi 'dynamis'-nak, vagy a 'potentia'-nak Aristoteles filozófiájában. A fizikai realitásnak egy érdekes formája, ami mintegy középen foglal helyet a pusztta lehetőség és a megvalósultság között” — írja Heisenberg.

b) A koppenhágai iskola egyes tagjai hajlottak a pozitívizmus felé, főleg az elmélet kidolgozásának kezdeti időszakában. A pozitívizmus csak a „közvetlen adottságokat”, az észleleteket, a mérési adatokat tartja tényleges valóságoknak és elvben lemond arról, hogy a tapasztalati adottságok forrását keresse. A pozitívista filozófia szerint a fizikai jelenségek nem valóságos létezők, hanem csak az észleletekből kialakított konstrukciók, amelyeket az ember teremtő jellegű megismerő képessége hoz létre. Ezzel szemben Heisenberg ontológiai értelemben realista, vagyis hisz a dolgok valóságos, tényleges létezésében, de ugyanakkor a „reális létezés” fogalmának óvatos használatára int. A „reális” a latin „res” szóból származik és dolgot, tárgyat jelent, tehát valami foghatót, amilyen a fa, a kő vagy az ólomgolyó. Az anyag elemi részecskéi azonban — kvantumfizika szerint — nem hasonlíthatnak az ólom-golyóhoz, mert bár térben és időben körülhatárolhatók, de ugyanakkor erőter, energia-mező is tartozik hozzájuk. Ez az erőter pedig maga is „valóságos létező”, hiszen belőle újabb részecskék származhatnak, vagy fordítva, egy részecske egészen beleolvadhat, szétszóródhatik az erőterben. — Az atom belsejében nem tudjuk megadni egy elektron helyét, impulzusát, nem tudunk meghatározott „pályát” tulajdonítani neki — minden erre vonatkozó próbálkozás elméletileg is, kísérletileg is csődöt mondott. Ennek ellenére mégsem állíthatjuk, hogy „nem létezik”, „nem valóságos”, hanem csak azt, hogy létezése másféle, mint amilyenhez az érzékelhető tárgyak világában szokva vagyunk. Talán Aristoteles „materia prima”-jához hasonlít, amely pusztta lehetőség, de mégis a legkülönbözőbb dolgok származhatnak belőle — veti fel Heisenberg a gondolatot.

c) A koppenhágai iskola természet-filozófiai szempontból szakít a mechanika determinisztikus felfogásával, amely bár lassankint fejlődött ki, mégis a 19. században már kezdtek „magától értetődőnek” tekinteni. A determinisztikus természet-felfogás szerint a természeti folyamatok olyan szoros ok-okozati összefüggésben vannak egymással, hogy valamely fizikai rendszer jelenlegi állapota szükségképpen maga után vonja egy következő állapot létrejöttét. Más szóval: ha ismerjük egy fizikai test jelenlegi helyzetét és mozgását, továbbá a reá ható erőket, a Newton-féle törvények segítségével pontosan ki tudjuk számítani bármely más időpontban (múltban, vagy jövőben) meglévő fizikai állapotát. A kvantumelmélet szerint ez az elemi részecskék tartományában nem így van. Itt is érvényes ugyan az okság elve, de csak tágabb értelemben: minden fizikai állapot valamely előző állapot következménye, de ezt a következményt előre pontosan meghatározni nem tudjuk. A jövőre vonatkozólag csak valószínű következtetésekkel élhetünk. Egy részecske helyét, vagy impulzusát csak a Heisenberg-féle határozatlansági relációtól megadott határok között tudjuk megjósolni. Világos példája ennek a radioaktív bomlás. Egy gramm rádium pontos számítások szerint 1600 esztendő alatt

felelésben elbomlik — de nem tudjuk megmondani, melyik atom fog a következő pillanatban felbomlani és melyik él még ezer esztendőök múltán is. Az „előre jelzés” csak statisztikus jellegű, de nem determinisztikus.

A kvantum-mechanika kopenhágai értelmezésének kritikája

Bármennyire újak és szokatlanok is a kvantum-mechanikai eljárások a régi fizikán nevelődött tudósok számára, kénytelenek használni, mert a tudomány jelenlegi állása nem ad módot azok megváltoztatására. Minden változtatási kísérlet eddig vagy csak program maradt, vagy olyan elméleti következményekre vezetett, amelyeknek ellentmondanak a kísérleti tények. Egészen más azonban a helyzet a kvantum-mechanika filozófiai értelmezésével kapcsolatban. Minden filozófiai értelmezés ui. alapvetően függ az ember világnézeti beállítottságától. A világnézetnek azonban nem csak értelmi, hanem erős érzelmi összetevői is vannak, érthető tehát, hogy a kvantum-mechanika különböző értelmezései körül heves viták folynak.

a) Ismeretelméleti vonatkozásban jelenleg lényegében az emberi megismerés határaitól folyik a vita. Mint már említettük, a kvantum-mechanika kialakulásának kezdeti szakaszában ismeret-elméleti szempontból szerepet játszott a pozitívizmus is. Később azonban a vezető teoretikusok egyre jobban eltávolodtak ettől az állásponttól, Heisenberg pedig határozottan elutasította a pozitívista filozófiát. Heisenberg és kritikussai között a vélemény-különbség nem is abban van, hogy a fizikai létezők egyáltalában megismerhetők-e, hanem hogy milyen mértékben ismerhetők meg.

Heisenberg szerint az emberi megfigyelésnek és így minden ismeretnek — legalább is az atom-fizikán belül — szükségképpen korlátai vannak. „Minden kísérleti eredmény megítélésénél figyelembe kell venni a tárgynak és a megfigyelőnek kölcsönhatását... ez a kölcsönhatás pedig részben számításba nem vehető változásokat idéz elő...” (éppen ennek a ténynek matematikai fogalmazása a határozatlansági reláció.) Mivel tehát az elemi részecskék fizikai állapotát lehetetlenség pontosan meghatározni, a mozgásukat leíró egyenletek is csak hullám-egyenletek lesznek. A hullám-egyenletek pedig a részecskék további sorsára vonatkozólag csak valószínű következtetéseket engednek meg. Innen ered a kvantum-mechanika statisztikus jellege, ami — Heisenberg szerint — éppen tudásunk korlátozott jellegét árulja el. „Ahol biztos ismereteink vannak — írja — ott nincs szükségünk statisztikára.”

A kopenhágai iskola kritikussai ezzel szemben hangsúlyozzák, hogy a fizikai mennyiségek a tárgyak objektív jellemzői és nem csak a megfigyelés eredményei. Igaz, jelenleg nem állnak rendelkezésünkre olyan megfigyelési, illetve mérési eljárások, amelyek lehetővé tennék, hogy az atomi jelenségeket megfigyelhessük maguknak a jelenségeknek a megzavarása nélkül. A mérések pontatlansága azonban — szerintük — nem szükségképpen, nem az emberi tudás tökéletlenségét jellemzi általában, hanem csak tudásunk jelenlegi helyzetét. A szovjet V. A. Fok határozottan kijelenti: „Elvi ellenőrizhetetlenség nem létezik; ami van, az ellenőrizhető...” Ami pedig a kvantum-mechanika statisztikus jellegét illeti, a kritikussok arra hivatkoznak, hogy a statisztikus törvények nem tudásunk korlátozottságát bizonyítják, hanem csak arra utalnak, hogy a folyamatban nagyon sok elemi rész szerepel és ezeknek együttes viselkedését figyeljük meg. A kvantum-folyamatokban nem véletlenek uralkodnak,

hanem az ún. „kvantum-sokaságok” objektív törvényszerűségei. Ezek írják le a kvantum-mechanika törvényeit a maguk egészében, az egyes részecskék állapotát pedig csak azoknak a sokasághoz való viszonyában. (D. I. Blohincev)

Ez az elgondolás, bár eddig részletesen kidolgozva nincsen, rendkívül érdekes és Heisenberg maga is foglalkozik vele. Egészében azonban nem tartja elfogadhatónak. Szerinte a kvantum-sokaságok elméletének sarkalatos pontja az egyes részecskéknek a sokasághoz való „tartozása”. Ez nyilvánvalóan kölcsönhatást jelent, erre pedig megint csak érvényes a határozatlansági reláció és így az új elmélet lényegében a koppenhágai értelmezésnek más nyelven való kifejezése.

b) A másik filozófiai terület, ahol a kvantum-mechanika értelmezése körül vita folyik, az ontológia. Az ontológia a filozófiának az a része, amely a létezők legáltalánosabb tulajdonságaival foglalkozik. Itt régóta fogva két irányzat áll egymással szemben. A realizmus azt vallja, hogy a világ tárgyai valóságos és objektív létezők, érzékszerveink ezekről tájékozhatnak bennünket. Viszont az ontológiai idealizmusnak az az álláspontja, hogy valóságos létezése csak az emberi tudatnak van. A tárgyak képét csak tudatunk alkotja meg és így teljes bizonyossággal sohasem tudjuk megmondani, hogy van-e rajtunk kívül valóságosan létező világ.

A koppenhágai iskola egyes tagjai hajlottak az idealizmus felé, Heisenberg azonban elvetette ezt a felfogást. Szerinte a fizikai világ tényleges valóság, róla igaz ismereteket nyerünk a megfigyeléssel és méréssel — de a létező világ egyes tartományai egészen más természetűek, mint azok, amelyeket a mindennapi életben megfigyelünk és amelyeket a Newton-féle fizika leír. Így a kvantum-mechanika objektumait nem határozhatjuk meg a megszokott fogalmak segítségével. Az elemi részek tulajdonságait, kölcsönhatásukat, állapotváltozásait csak a kvantum-mechanika matematikai apparátusa fejezi ki. Szemléletes megjelenítésük lehetetlenség.

Az ellentétes felfogás hívei viszont azt mondják, hogy minden leírás és magyarázat csak akkor érdemli meg ezt a nevet, ha szemléletes, vagyis ha az általánosan használt fizikai fogalmak szerepelnek benne. Mivel a fizikai világ valóban létezik és létezéséről tudomásunk van, szükségképpen lehet olyan fogalmakat találni, amelyek a szemléletességet biztosítják. Ennek a felfogásnak... „alapelgondolása az, hogy az elemi részecské bonyolult erőterrel rendelkező valóságos korpuszkula. Ez a korpuszkula mozgás közben valóságos pályát ír le, de erőtere befolyásolja a mozgás jellegét és éppen ez magyarázza az olyan jelenségeket, mint a szóródás...” és ez hozza létre a hullámszerű sajátosságokat (J. V. Szacskov). Ezt az elgondolást L. de Broglie is magáévá tette és megkísérelte annak matematikai kidolgozását. Az erőter azonban olyan bonyolult, hogy tisztázása eddig még nem sikerült és így egyelőre nem beszélhetünk a kvantum-mechanika új értelmezéséről.

c) A természet-filozófia területén a koppenhágai iskola az okság elvének új megfogalmazásával váltotta ki a legnagyobb ellenkezést és ebben a vonatkozásban történtek a legkomolyabb kísérletek, hogy a kvantum-elméletet a fizika determinisztikus jellegének megfelelően alakítsák át. A figyelemre legméltóbb próbálkozás D. Bohm nevéhez fűződik, Bohm az elemi részecskéket a Newton-féle mechanika tömegpontjaihoz hasonló valóságos struktúráknak tartja, de ugyanúgy a kvantum-mechanikától leírt hullámokat is objektív létezőknek tekinti. Szerinte a hullám-felü-

letekre merőleges vonalak adják meg az egyes részecskék lehetséges pályáját. Hogy ezek közül a lehetséges pályák közül melyik valósul meg, az a részecske és az ellenőrző berendezés kölcsönhatásától függ. A kölcsönhatást jelenlegi műszereink segítségével nem tudjuk pontosan megmérni, (érvényes tehát a Heisenberg-féle határozatlansági reláció), de elvileg mégis kell a részecskéknek olyan jellemző adatokat tartalmazniuk, amelyek ezt a kölcsönhatást meghatározzák. Ezeket az adatokat nevezi Bohm „rejtett paramétereknek”. Ha a rejtett paramétereket sikerülne teljes pontossággal megállapítani, akkor az egyenletek segítségével már lépésről lépésre követni tudnánk a részecskék viselkedését és így visszaállna a mechanika determinisztikus jellege. A rejtett paraméterek eddig kivonták magukat a megfigyelés alól, de Bohm reméli, hogy az anyag szerkezetének pontosabb vizsgálata során ezekre is fény derül.

Az anyag szerkezetének igen kis távolságokon belül és igen rövid időközökben való vizsgálatától Heisenberg is nagyon sokat vár. Úgy hiszi, hogy a materiának még mélyebb és számunkra még szokatlanabb sajátosságai bukkannak majd elő és az okság elvét is újra kell majd fogalmazni, de az új fogalmazás még kevésbé fog hasonlítani ahhoz, amelyet a determinizmus kidolgozott.

A kvantum-mechanika koppenhágai értelmezése és a vele ellentétes fel-fogások között a vita még nincs lezárva. Az eszmecserek közben a nézetek is alakulnak s ha ilyen helyzetben egyáltalában szabad jóslásba bocsátkozunk, csak annyit mondhatunk: a végeredmény minden bizonnyal egy magasabb fokú szintézis lesz az ellentétes vélemények között.

A kvantum-mechanika további fejlődése

Mikor a múlt század elején a kémia újra felelevenítette és tudományos bizonyosság fokára emelte az atom-elméletet, kb. 50 különféle olyan anyagot ismertek, amelyeket már nem lehetett kémiai úton további alkotó részecskékre bontani. Ezeket nevezték „elemeknek”. Az elemi anyagok legapróbb részeit, amit már fizikailag sem lehetett tovább aprózni, hívták atomoknak. Ekkor úgy tűnt, hogy ezzel a felfedezéssel szétfoszlik a természet-bölcsélok ősi álma, hogy a világ valamilyen egységes őszanyagból keletkezett. Egészen új távlatokat nyitott azonban az 1895-ben felfedezett rádióaktivitás. Kiderült, hogy az oszthatatlannak hitt atom igazában egész világ: részecskékből áll és ezeknek szigorú törvényekkel meghatározott struktúrájuk, szerkezetük van. Ekkor újra éledt a remény, hogy a világ talán mégis egységes alapkövekből áll és ezeket a hidrogén-atom magjában vélték felfedezni. De a remény most nem valósult meg, mert a kutatók egymásra fedeztek fel újabb „elemi” részecskéket, amelyeknek a száma jelenleg 30 körül van.

Az anyag ma ismert legkisebb részecskéi azonban nem mind mutatkoznak igazán elemi résznek, vannak közöttük olyanok, amelyek két más részecske összeolvadásának tekinthetők. (Ezért is nem lehet megmondani az elemi részek pontos számát.) Sőt az elemi részek egymásba át is alakulhatnak. Nagy erejű ütközések alkalmával bármelyik részecske minden más fajtájú részecskévé alakulhat. Ez vezette Heisenberget arra a mérész következtetésre, hogy „minden részecske valamiképpen csak megnyilatkozási formája az alapmateriának, amelyet éppen oly joggal nevezhetünk energiának is”.

Az anyagi világ keletkezésének kérdése Heisenberget már kora ifjúságától kezdve foglalkoztatta és egész életében izgató probléma maradt számára. Titokban mindig remélte, hogy egyszer sikerülni fog az anyag egységes szerkezetét megérteni és ezzel tudományosan megalapozni az antik filozófia elképzelését a világ egységéről. A gondolat újra és újra visszatér Heisenberg munkáiban, míg végül is 1958-ban nyilvánosságra hozta „az elemi részecskék egységes tér-elméletéről” szóló dolgozatát, amely a kvantum-mechanika tovább fejlesztése és mintegy Heisenberg életművének betetőzése.

Heisenberg elképzelése szerint az anyagnak nem az egyetlen, de nem is a legjellegzetesebb megjelenési formája a széttörhetetlennek látszó korpuszkula (a próton, neutron, elektron), hanem a körülötte kialakuló erőter. Az erőter éppúgy „anyagi” realitás, mint a csomósodási hely, amelyet mint „részecskét” veszünk észre. Hiszen vannak esetek, amikor ebből a rezgés-szerűen terjedő erőterből újabb részecske keletkezik, vagy fordítva, egyes részecskék az erőterbe szóródnak szét. Az őseredeti matéria tehát nem lehet más, mint valamely hatalmas erőter. Az erőter a maga realitásában egyben „potentia”, Aristoteles értelmében vett „lehetőség”, mintegy „materia prima”, amelyben azonban tendenciák, irányulások vannak az egyes létformák megvalósítására. Az erőternek alapvető sajátossága, hogy egyes helyei igen erős kölcsönhatásban vannak egymással, aminek a következtében a tér-erősségben változások támadnak. A változások egyes helyeken rendkívüli nagyságú csomósodásokat hoznak létre és éppen a csomósodások azok, amik mint részecskék jelentkeznek. A részecskék tömegét és mozgását, az erőter részeinek egymásra való hatása szabja meg. Az egymásra való hatásoknak szükségképpen megvannak az egységes természettörvényei, amelyek alapján — fűzi tovább Heisenberg a gondolatot — fel is lehetne írni azt a formulát, amelyből a részecskék sajátosságai levezethetők volnának.

Hosszas próbálkozás után sikerült is Heisenbergnek egy olyan egyenletet szerkesztenie, amely matematikai képbe foglalja az anyag legáltalánosabb tulajdonságait. Ezeknek a legáltalánosabb anyag-tulajdonságoknak legnagyobb részét az ún. megmaradási törvények alkotják: az energia, az elektromos töltés, az impulzus megmaradása. Ezek a tulajdonságok a Heisenberg-féle képletből maguktól kiadódnak. Jelentkeznek egyes szimmetria-tulajdonságok is (pl. ha van egy negatív töltésű részecske, akkor kell lenni egy ugyanolyan tömegű és ugyanolyan abszolút értékű pozitív töltéssel rendelkező részecskének is).

Heisenberg maga is kifejezi képletének próbálkozás-jellegét, sőt mint mondja, az sem bizonyos, hogy a felvetett probléma matematikailag egyáltalában megoldható. Mégis, úgy látszik, a kísérletek sokban igazolják Heisenberg elgondolásának helyességét. Így bebizonyították, hogy sokkal több elemi részecske van, mint amennyit sikerült észlelni, de ezek olyan rövid életűek, hogy kimutatásuk egyelőre lehetetlen — de átalakulási törvényszerűségük olyan, mint Heisenberg feltételez. Sőt, ami még súlyosabban esik latba, a képlet segítségével sikerült eddig ismeretlen jelenségeket is megjósolni. Mindennek ellenére még valószínűleg sok idő fog eltelni, míg a tudomány végleges ítéletet tud mondani Heisenberg képletének érvényességéről. „De még akkor is, ha annyi más próbálkozás után a Heisenberg-féle is zsákutcának bizonyul, a tudomány története azok közé a bátor próbálkozások közé sorolja majd, amelyek az anyag mélyén rej-

tett törvényszerűségek feltárását célozták...” — írja egy kiváló magyar atomfizikus, *Marx György* professzor. És hozzátehetjük, *Werner Heisenberget* azokkal a legnagyobb gondolkodókkal állítja egy sorba, akiket ő olyan nagyra értékel és akikért olyan nagyon lelkesedik, amilyenek *Thales*, *Anaximandros*, *Platon* és *Aristoteles*.

Werner Heisenberg életrajza és főbb művei

Werner Heisenberg 1901. december 5-én született Würzburgban. Édesapja akkor gimnáziumi tanár volt, de rövidesen a müncheni egyetemre hívták meg a görög nyelv tanáranak. W. Heisenberg Münchenben végezte gimnáziumi tanulmányait, majd ugyanott iratkozott be az egyetemre. Fizikát *A. Sommerfeldnél* hallgatott. A világhírű tudós felfigyelt kiváló tehetségű tanítványára és az első évet végzett fiatalembert 1921. nyarán magával vitte Göttingenbe, hogy ott meghallgassa *Niels Bohrnak* az atomfizikáról szóló előadásait. A Bohrral való találkozás döntő befolyással volt Heisenberg életére. A doktori diploma megszerzése után kétszer is töltött egy-egy évet Koppenhágában és ott együtt dolgozott Bohrral, akit egyébként többször is felkeresett, hogy megbeszélje vele tudományos problémáit. A Bohr köré csoportosuló többi elméleti fizikussal is meleg baráti kapcsolatba került és velük együtt dolgozott az 1924—27. közötti években a kvantum-mechanika matematikai apparátusának megalkotásán. Tudományos munkáinak elismeréséül 1933-ban mint lipcsei professzor kapta meg a fizikai Nobel-díjat. A következő években a kvantum-mechanika továbbfejlesztésén és újabb területekre való alkalmazásán dolgozott. De mivel nyíltan *Einstein* mellett foglalt állást és állandó összeköttetést tartott fenn az emigrációban élő tudósokkal, a hitleri rendszertől egyre több zaklatásnak volt kitéve, azért lassanként csaknem teljesen visszavonult a nyilvános szerepléstől. A háború után néhány munkatársával együtt Göttingenben megalapította a *Max Planck*-intézetet, mint a régebbi berlini fizikai kutató laboratórium jogutódját és ennek igazgatója lett. 1957-ben 16 más atomfizikussal együtt emlékiratot juttatott el a német szövetségi kormányhoz, amelyben elítéli az atombomba használatát és tiltakozik Németországnak atomfegyverekkel való ellátása ellen.

Heisenberget az elméleti fizika terén ma az egyik legnagyobb szak tekintélynek tekintik. Tudományos eredményeit a szocialista országokban is nagyra értékelik, amint ez kiváló szovjet fizikusok nyilatkozataiból is kitűnik. Ugyanezt bizonyítja az 1964 tavaszán a budapesti egyetemen átnyújtott díszdoktori oklevél és az a lelkes ünneplés, amelyben ugyanezen év szeptemberében a Weimarban (NDK) tartott előadása alkalmával a hallgatóság részesítette.

W. Heisenberg jelenleg a müncheni egyetemen az elméleti fizika tanára.

Heisenberg tudományos dolgozatainak legnagyobb része folyóiratokban jelent meg 1924-től kezdve. Nagyobbszabású művei, amelyek fizikai és filozófiai nézeteinek összefoglalását tartalmazzák, a következők: *Változások a természettudomány alapjaiban* (1935); *A kvantum-elmélet fizikai alapelvei* (1942); *Az atom-magok fizikája* (1943); *Előadások a kozmikus sugárzásról* (1943); *A mai fizika világképe* (1955 — magyarul 1958); *Fizika és filozófia* (1955. angolul, majd ua. évben németül is); *Az elemi részecskék térelméletének fejlődése* (1963).

DUNAKANYARI CSENDÉLET

Hej, kanyari, kanyaros,
zsálya, sárga, aranyos.

I.

KONCERT A SZIRIUSZ ALATT

Zümmögnek a legyek a legyek a legyek,
Kísérik a szélzizegést a lomb a levelek a kukorica közt,
ételt rothadást földet barmot embert összemuzsikál
a légyzenekar, beköpi alvó szememet, a kenyeret.

Az ott a pékség, magyaráztad, ott sütik a kenyeret,
attól száll fel a fekete füst, eszéki Margit! hova lett
az a nyár a tűző lengyel nap alatt, sertére nyírt ősz hajad,
élsz-e vagy a füstbe mentél? És ha mégis igaz, magyaráztad,
hát nem gyönyörű, mondjátok, nem gyönyörű halál?
Égő emberhús-szagot hoz a nyár.

Életről dögre, trágýáról virágra szállnak a legyek,
beköpi alvó szememet, ez a nyár,
ott sütik a halált, a kenyeret,
karomra a légypiszok számot tetovál,
nemcsak a tücsök: a légy is muzsikál,
tüzel az élet és tűz a halál,
a szélzizegés a lomb a levelek a kukorica közt
három meg egy meg négy meg öt
éves volt a gyerek,
sütik a kenyeret,
süt a nap, Auschwitz, a Pilis, a Kárpátok felett,
zümmögnek a legyek a legyek a legyek.

II.

KISKERTEMBEN

Paradicsom, paprika,
Duna, Pilis, Börzsöny, bazilika,
por és sárga házak és kukoricatáblák,
repülő szalmazsákok és sárguló palánták.
Nyírfát ültetnék a házam elé,
de nincs külön-földem, csak a mindnyájunk közöse
s nincs, mi tulajdonom, kapa és gereblye se:
a művelés nem az én dolgom,
csak a könyvek a polcon:
én mégis, úgy végigmennék a gyermekkori fűzfason,
rózsa, bazsalikom, paprika, paradicsom,
beletűrnék a földbe, ahol a vakond ás,
elhallgatnám, hogy tiükköl a kondás,
s nyírfát ültetnék a házam elé,
gallyai közt megülne a veréb.

Nyírfát ültetnék, fehér törzsű nyírfát,
mindnyájunk közöse, földem,
engesztelésül a bogarakért,
akiket megöltem.

III.

KÁPOLNÁK

*Virradat, pirkadat, pitymallat, hajnal.
 Piros szárnyal tovaszárnyal az angyal.
 A ruhája
 pitypangsárga,
 a mezőkön pitypalatty;
 Pityi Palkó
 pici pejkon
 tovaszáll a fák alatt.
 Amikor pirkad a hajnal,
 a Kisdeddel jön Szent Antal.
 Hogyha felvirrad a reggel,
 Szent Kristóf jön a Kisdeddel.
 Delelőre
 pedig a póre
 réteken át
 csacsihát
 viszi a
 kisfia-
 viselő Szüzanyát.*

IV.

FÁK

*A fák a fák nyugalma.
 Zöld, szürke, barna.
 Ki tud úgy állni, ahogyan ti álltok?
 Királyok.
 Mikor a gömbölyű föld egyenességre vágott,
 titeket nyujtott ég fele, örökállók
 Gyökeres, gallyak, agancsok,
 ti fölsők és alsók.
 Zöldek, szürkék, barnák,
 bükkök, tölgyek, magyar fák.
 Ti ómegák. Ti alfák.*

V.

NYÁRUTÓ

*Kiscica a kukorica, kukorica közt,
 fecske csivitel, az éggel felesel.
 Szarvasünő suhan át a berek zöld éjjele árnyán,
 madárta vadászik a macska, legyekre a fecske.
 Gyűlik a fellel, az árokszálen kiscica születik,
 szél zúg a kukorica közt,
 csivitel a fecske a villanydróton, készül az útra a nyárral,
 elrepül a fecske, akit megeszik, az ezernyi bogárral.
 Szarvasünő suhan át, a bikák készülnek a nagy viadalra,
 gyűlik a fellel, bugyrában az ósz diadalma.
 Szél zúg, zöld macska-szemekkel világít az éj,
 tüskésedik a gesztenyehéj.*

NÉHANY EGYHÁZI VONATKOZÁSÚ LISZT EMLÉK

Liszt Ferenc mozgalmas élete még ma is sok meglepetést nyújt a kutatóknak. Alábbiakban három — eddig ismeretlen — emléket kívánunk olvasóinkkal megismertetni, melyek Liszt vallásos életével kapcsolatosak s így bizonyára érdeklődésre tarthatnak számot nemcsak a szűkebb egyházzenei, hanem a szélesebb körű katolikus olvasó táborban is.

Az első két emlék *Brandt* Rudolf budapesti énekművész tulajdonában van, ki e tárgyakat Liszt egyik kedves tanítványától, *Varga* Vilmatól kapta közvetlen halála előtt. Az egyik emlék egy Jézus szíve hímzés, amit „Liszt Ferenc felső kabátja bélésébe varrva hordott 10 éven keresztül” — írja *Varga* Vilma. A másik emlék egy olvasó, melyet állandóan zsebében hordott a zeneköltő. Ez a *Confraternita del l’Orazione e Morte* azaz „az Imádság és halál testvéri közösségének” olvasója. Jellegzetessége, hogy csak négy tizedes és az első és utolsó Miatyánk helyén Janus arc mintájára készült elefántcsontfaragású Jézus- és halálfej található. Ez a testvéri közösség az elhagyottan talált holtak eltemetésére alakult 1538-ban Olaszországban. Jellegzetes ájtatossági gyakorlatuk volt a „Coroncia dei morti” vagyis a halottak olvasója, melyet halottak oktávjában imádkoztak a római papság és hívek széleskörű részvételével. VI. és VII. Pius pápa is résztvett egy-egy ájtatosságukon — jelzi a templomukban látható emléktábla. Az olvasó négyszer tíz Miatyánk és Üdvözlégy elmondásából áll, s mindegyik tized előtt megfelelő rövid elmélkedésszerű imádság van az elhagyottan meghaltak lelki üdvéért s a „jó halál” kegyelméért. Midőn Itáliában a szociális viszonyok a múlt században megszilárdultak, e közösség célkitűzése mindinkább elvesztette jelentőségét. Ma már csak az eléggé elhanyagolt állapotban lévő muzeális jellegű templom hirdeti e közösség múltját. A confraternitás gyűléstermének asztalán fekvő „registro”-ban, azaz névtárban — melyet nagy gonddal vezettek — nem szerepel Liszt neve. Tehát ő nem volt a közösség tagja, de feltehető, hogy a „jó halál” kegyelmének elnyeréséért ő is buzgón imádkozott, mert *Varga* Vilma szavai szerint Liszt félt a haláltól. Fentiek ismeretében azt mondhatjuk, Liszt bizonyára attól tartott, hogy a halál készületlenül találja.

A harmadik emlék egy eddig kiadatlan levél, melyet *Marnitz Frigyes* budapesti lakos írta. A levélnek nincs címzése, azonban a megszólításból és főleg az utolsó mondatból megtudjuk, hogy Liszt e levelet fél-unokatestvéreinek, *Vetzkó* Antal bedegi (ma: Bedegkér, Somogy m.) plébánosnak írta. A levél szövege a következő:

Eure Hochwürden,

Führ Ihr wohlwollendes Schreiben aufrichtig dankend, übersende ich heute an Baron v. Augusz das Manuscript der Kirchlichen Gesänge welches Sie mir freundlichst mitgetheilt. Die Melodien sind anmuthig, fließend, eindringlich — und von magyarischen Schrot und Korne. In der Harmonisierung halte ich es für gerathen einige Sprünge und ein paar Ungereimtheiten zu vermeiden. Deshalb erlaubte ich mir mehrere Anotirungen mit Rothstift, wodurch der wesentliche, interessante Charakter der Gesänge keinerwegs abgeschwächt sein dürfte. Mögen Eure Hochwürden darüber entscheiden und verfügen.

Sobald Ihr liturgisches Werk erscheint ist es angemessen dasselbe nebst einem lateinischen Begleit-Schreiben an Seine Heiligkeit, durch Vermittlung Ihres Bischofs, den Papsten zu Füßen zu legen. Eine vorausgehende „approbation“ von Seiten des heiligen Stuhl für Ihr Werk zu verlangen geziemt sich nicht, und die von Ihnen gewünschte Berücksichtigung hängt gänzlich von der günstigen Empfehlung des Bischofs ab, — weil dieses Angelegenheit als eine geistliche, kirchliche, nur auf den vorgezeichneten Weg der Hierarchie gedeihen kann.

Empfangen Eure Hochwürden die Versicherung der aufrichtigen Hochachtung und Anhänglichkeit
Vatican 25. Januar 66.

Ihren ergebenen Cousins
F. Liszt

P. S. Der Titel der französischen Paroissiens (mit Notel und lateinischen Text) welche ich Ihnen empfehlen lautet: *Le Paroissien romain avec les Plain-Chants par Felix Clément. Paris Librairie & L. Hachette rue Pierre Sarrazin No. 14. (publié en 1854.)*

„*Paroissien romain complet noté d' après le chant grégorien — Plain-Chant — Paris Librairie d' Adrien Le Clérs rue Cassette, 29 près St. Sulpice, (publié en 1860.)*

Beide Werke sind sehr praktisch und billig. In Paris kosten die zwei dicken Bände nicht mehr als 7 Franken (3 frs 50 Cent jeder).

Vetzkó plébános két évvel e levél után a pécsi apátkanonokhoz fe-lyamodik s ez igazolja fenti — eddig ismeretlen — Liszt levelünk hi-telét, ugyanakkor rámutat szerkönyvének történetére is, ami szintén ér-deklődésre tarthat számot a magyar egyházzenészek körében:

„Apátkanonok Úr!

1868. dec. 30.

Több évi tapasztalásom után látván azon hiányokat, melyek falu-helyeken a szent szertartások végzésében a kántorok részéről előjön-nek... azon elhatározásra jutottam, hogy mivel olyan szerkönyv, mely minden egyházi szertartást a mi a plébániákon előfordul, nincsen, szer-kesszek egyet latin és magyar nyelvén...; hogy pedig azon veszélynek ne legyen kitéve az egyházi ének, hogy azt mindenki saját tetszésére nem egyházi irányú dallamokra énekelhesse, minden antiphona, zsoltár és ének dallamosítása végett szövetkeztem Kapossy György Nakki kán-tortanítóval, kiben annyi képességet fődöztem fel, hogy a versek zené-sítését érvényesíthesse el is van látva minden eredeti szerzemény saját egyházi zamatú dallammal... sőt a már meglevő dallamok is a becsú-szott hibáktól megtisztítva egyszerűség s egyháziasságukban ragyog-nak, mint ezt az aláírási felhívásban jelzett két férfiú Liszt Ferencz a zenekirály és Mosonyi Mihály a magyar zenészek oszlopának bírá-talai bizonyítják.

A szertartások kidolgozásában a rubricákat pontosan megtartot-tam, ... s mindezt tíz évi szorgalmas fáradozás és komoly megfontolás után érvényesítettem...

A mű egész biztossággal állíthatom... jövő Júniusig le lesz tisztáz-va... addig pedig elég idő marad véleményt cserélni és szerkesztő tár-sommal értekezni.”

Ez után következik az Aláírási felhívás, mely legnagyobb részt egye-zik a későbbi szerkönyv előszavával. A bennünket érdeklő s az Előszóból hiányzó rész a következő: (3. lap)

„Egyetemes Magyar Szerkönyvünk úgy eredeti mint átvett dal-lamait átdolgoztuk négyes férfihangokra... hogy különösen a ké-pezedéknek alkalmat nyújtsunk a négyhangú énekek begyakorlásá-ra. Mi végből eredeti szerzeményeinket hazánk nagy fiának Liszt Fe-renc Abbé-nak, a Magyar zene élő oszlopának, Mosonyi Mihálynak és egyházi zenénk érdemekben megöszült Nesztorának, Schmidt Péternek bírálata alá bocsátottuk...

Hogy pedig ezen igazságról mindenki meggyőződhessek, az egy-házi hatóság s fentnevezett nagy férfiak bírálatát szóról szóra ide igtatjuk...

(4. lap) „Die Melodien sind anmüthig fliesend eindringlich und von ungarischen Schrot und Korn. Rom Vatican 25. Januar 1866. F. Liszt m. p.”

Az Aláírási felhívás aláírói: Vetzko Antal és Kaposy György. E beadvány után fél évre Vetzko plébános elhunyt. A Szerkönyv történetének teljességéért meg kell említenünk, hogy egy év múlva, 1870-ben Egerben megjelenik az „Egyetemes Szerkönyv, Vetzko Antal és Szemenyei Mihály közreműködésével szerkeszté Kaposy György.”¹ Elgondolkoztató, hogy az Aláírási felhívást — melyet ezer példányban 22,— Ft költséggel engedélyezett az apátkanonok — Vetzko és Kaposy írta alá, de a majdnem azonos szövegű Előszó alatt már csak Kaposy nevét találjuk; az Utószó pedig már arról tudósít, hogy Vetzko halála előtt átadta a Szerkönyv szerkesztését, s azt akkor átdolgozás alá vették (tehát annyi idő alatt, míg Vetzko azt le akarta másolni!), s végül közli, hogy a pécs-egyház-megyei hatóság Vetzko további jegyzeteit a Szerkönyv többi köteténél másokéval (azaz: Szemenyeiéval) pótolja.

¹ Lásd: Csekely I.: Liszt Ferenc származása c. munka nemzetségtábláján Vetzko Antal szül. 1825. V. 26. Bécs, megh. 1869. VII. 20. Bedeg, Tolna m. A levél magyar fordítása a kö-vetkező: Főtisztelendő Uram! Jóindulatú irását őszintén köszönve ma átküldöm Augusz bárónak a templomi énekek kéziratát, melyet Ön nékem megküldeni sziveskedett. A dallamok kellemesek, gördülékenyek, szívrhatók és magyaros jellegűek. A harmonizálásban ajánlatosnak tartok néhány ugrást és néhány helytelenséget elkerülni. Ezért engedtem meg magamnak több törlést piros ceruzával, mely által az énekek lényegesen érdekes jellege semmiképpen sem szabad hogy gyen-güljön. Főtisztelendőségged határozzon és rendelkezzen erről.

Liturgikus műve mihelyst megjelenik, illő azt latin kísérő levéllel Öszentségének — az Ön püspökének kozbenjárásával — a pápának lábához tenni. A szent Széktől előzetes „approbation-”t az Ön műve számára kérni nem illő; és az Ontól kívánt figyelembevétel teljesen a püs-pök kedvező ajánlásától függ. Mert ez az ügy, mint lelki, egyházi, csak a hierarchiának fent vázolt útján fejlődhet

Fogadja Főtisztelendőségged alázatos unokatestvéréétől őszinte nagyrabecsülésének és ragasz-kodásának biztosítékát

Vatican, 1866. január 25.

F. Liszt

U. i. A francia imakönyvek címe (dallammal és latin szöveggel), melyeket Önnek ajánlok, a következők:

Le Paroissien romain avec les Plain-Chants par Félix Clément.

Paris Librairie & L. Hachette rue Pierre Sarrazin No. 14. (publié en 1854.)

Paroissien romain complet noté d'après le chant grégorien — Plain Chant — Paris. Lib-rairie d'Adrien Le Clerc rue Cassette, 29 pres St. Sulpice (publié en 1860.)

Mindkét mű nagyon gyakorlati és olcsó. Párizsban a két vaskos kötet nem kerül többbe mint 7 frank (egyenként 3 frank 50 cent).

² Pécs-egyházmegyei Levéltár 315/1869. sz.

³ A Szerkönyv Liszt tulajdonában is meg volt. Lásd: Prahács Margit: A Zeneművészeti Fő-iskola Liszt-hagyatéka. Zenetud. Tanulm. VII. 1959. 512. lap.

LEVÉL A TÁVOLBÓL

Irta Poór Bernát

„Kedves Barátom, kérednek szívesen teszek eleget, ha kissé hosszás várakozás után is. A késésnek azonban nem én vagyok az oka. Rossz címet írtál és hatalmas országunkban nem könnyű valakit megtalálni, aki azóta már foglalkozást is változtatott. Eleinte valóban gyárban voltam, mert akkor ott volt reám nagyobb szükség, most azonban már újra régi munkakörömben dolgozom: neveltem az ifjúságot. Hiszem, hogy a most újra fölvetett kapcsolat nem szakad meg, s Te is fogsz irogatni barátodnak.

Sok minden elmosódik az ember emlékezetében, hiszen az idő hihetetlen gyorsan tovasurran, már ide s tova húsz éve, hogy együtt harcoltunk hazát teljes felszabadításáért. Péterre azonban pontosan emlékszem, utolsó perceire is. Bármennyire fájdalmas az emlékezés, szívesen elmondom, hogy történt. 1945. január végén – a napot már nem tudom pontosan, a nevek és dátumok lassan-lassan elhomályosodnak bennem –, csak arra emlékszem, hogy Budapestet már teljesen körülzártuk. Csoportom északi irányból támadt a Rózsadomb oldalában. Egy-egy rombadőlt villa tűzfala vagy betonkerítése volt a fedezék. Akkor történt. A nap éppen kidugta fejét a felhők mögül, s megcsillant a hókristályokon. Péter alig tíz lépésnyire hasalt tőlem egy betonoszlop mögött. Köröskörül gépfegyverek kattogtak, mögülünk aknák szórták a tüzet a várra. Emlékszem, hányszor ökölbe szorult Péter keze, amikor gyönyörű fővárosának a pusztulását látta, amikor hol itt, hol amott gyulladt ki egy-egy műemléképület. Különösen a vár fájtt szívének nagyon. Műtörténésznek készült, minden körül legendákat tudott mesélni. Szóval azon a januári reggelen Péter a közelemben hasalt. Éppen mondani akartam neki valamit, amikor ...”

Itt meg kell szakítanom barátom levelének hevenyészett fordításban való közlését, hogy a továbbiakat megértsék olvasóim. Péter, akiről Anton Sztjipanovics Morozov barátom ír, Berecz Péter harmadéves művészettörténész volt.

Péterrel 1944 telén egy ködös estén a fűzesabonyi állomáson egy kőházvonat előtt akadtam össze egészen véletlenül, engem oda osztottak be mint harmadéves orvostanhallgatót, Péteréket pedig egy másik katonavonat készült tovább vinni nyugat felé. Nagyon megörültünk, hiszen a háború kezdete óta hírt sem hallottunk egymásról, pedig valamikor együtt koptattuk az iskola padjait.

Főnt az alkonyi égen egy-egy magányos gép körözött. Az ég alján villogó fények jelezték az előrehaladó szovjet hadsereg útját. Sietnünk kellett, ha ki akartunk szabadulni a kutyaszorítóból. Csakhogy nekünk nem nagyon akaródzott a kiszabadulás. A háborút akkorra már régen elvesztették a németek, talán csak az hitt a csodafegyverekben, a nagy ellentámadásban, akinek félnie kellett attól, hogy számonkérik tetteit.

Hetek óta azon törtem a fejem, hogyan tudnék átmenni a fronton s csatlakozni azokhoz a magyarokhoz, akik fegyverrel küzdenek az oroszok oldalán. Péter is csak ezt az alkalmat leste. Pár mondat után már értettük egymást: most vagy soha. Az állomáson összetorlódott katonavonatok, az egyre közeledő ágyúszó, a fejetlenség egyaránt nekünk kedvezett. Csak sikerüljön lelépnünk valamilyen úton-módon. A környéket mindketten ismertük. Ha egyszer túljutunk az állomás környékén, akkor már a csemetekert irányában behúzódunk a cserjésbe, aztán előttünk a cél: a kerecsendi erdő.

Péter hirtelen megrántotta karomat.

Önkéntelenül behúzódtam én is a vagon árnyékába. Mozdulatlanul vártuk, míg elhalad mellettünk az, aki miatt félrehúzott.

— Láttad?

— Láttam.

— Ismered?

— Csak egyszer találkoztam vele ma délelőtt. Ha jól értettem, R-rel kezdődik a neve.

— Reisz János zászlós.

— Valami bajod volt vele?

— Bajom?

Úgy megszorította a karom, hogy majdnem fölszisszentem.

— Bajom? Ne feledd el soha ezt az arcot! Ha most nem itt lennénk ilyen körülmények között, akkor leszámolnék vele. De lesz még alkalmam.

Kérdőn s értetlenül meredtem rá.

— Ő vitette el a bátyámat. Azt hitte, hogy nem tudok róla. Most már sejtji, hogy tudok a felnémeti mészégető kemencék tövében elkövetett gyilkosságairól is. Hat zsidónak vészett ott nyoma örökre. Tegnap ugyanis észrevette, amint rémtették egyetlen élő tanújával, Kovács őrmesterrel beszélgettem. Mire odaért, igyekeztem tovább állni. Az őrmestert azóta sem láttam. Most nyilván rajtam a sor. Reisz egész nap az állomást rója hol német SS-ekkel, hol magyar tábori csendőrökkel, mintha keresne valakit. Biztosra veszem, hogy én vagyok, akit keres. Még ma éjjel meg kell szüknöm, mielőtt rám talál.

— Van valami papírod?

— Egy szabadságoslevél, kijavítottam a dátumot rajta. De ez nem sokat ér.

— Várj csak, hadd gondolkozzam!

Az állomás megélenkült. Egy hosszabb szerelvény indult hatalmas füttyszóval és pöfögéssel, kéménye versenyt szikrázott a csillagos éggel.

— Te, kíséreljük meg a lehetetlent! — fordultam most hozzá. — Én a kórházhoz tartozom. Vágjunk neki az útnak egy hordággal, kötszerekkel!

— Igazolvány nélkül?

— Nézd, valamilyen papírosokat szerzünk, aztán vagy elfogadják, vagy nem.

— Nagyszerű! S mikor indulunk?

— Gyere velem!

A veszedelem sokszor olyan vakmerőségre sarkallja az embert, amilyenre máskor sohasem képes. Most is végiglúdbőrzik a hátam, ha elgondolom, hogy minden percben az életünkkel játszottunk. Elég, ha Pétert fölsimeri valaki csapattestéből az itt-maradtak közül, vagy tőlem kéri számon a „gyanús” idegent, hiszen a kórházban senki sem ismerte, elég, ha... De minek folytassam? Csak a teljes fölfordulásban sikerülhetett úgy, ahogy sikerült. Símán szereztem egy hordágyat, valamilyen ürüggyel papírost is kértem, aztán nekivágtunk a síneknek. A pályáról egy-kettőre letértünk, bevágódtunk a pályát átszelő árokba s igyekeztünk a csemetekert felé. Senkivel sem találkoztunk. A kert előtt nem messze tőlünk húzott el egy járőr. Meglapultunk az árokban, s amikor eltávolodtak, tovább siettünk a hordággal.

Talán könnyebb lett volna hordágy nélkül mennünk most már tovább, de szerencsénkre nem váltunk meg tőle. Magunkkal cipeltük a kerecsendi erdőig. S ez mentett meg bennünket. Mert amikor három napi

lopakodás és rejtőzés után találkoztunk az első szovjet katonával, fehér karszalagunk s a hordágy győzte meg arról, hogy ha ellenségek vagyunk is, nem kell végeznie velünk: fegyvertelen (mert a revolvereket már rég eldobtuk) szolgái vagyunk azoknak, akik a harcokban megsebesülnek s ránk szorulnak. Egy-kettőre a parancsnok előtt állottunk. Az őrnagy átfutotta papírjainkat.

— Mondd meg neki, hogy szökésben vagyunk, szándékosan jöttünk ide, s a papírjaink hamisak.

— Mit mondtak? — kérdezte oroszul az őrnagy. Akkor vettük észre, hogy közben a hátunk mögé került egy idegen katona is, aki rögtön magyarázni kezdett valamit az őrnagynak. Majd hozzánk fordult.

— Mi a nevetek? Honnan jöttök? Milyen csapattesttől? Miért?

S megkezdődött a szabályos kihallgatás. Nem féltünk, hiszen tiszta volt a lelkiismeretünk, de azért beleizzadtunk. A kihallgatást megkönnyítette, hogy Péter értett valamit beszédükből. Rokoniak voltak Pozsonyban, többször is kint járt náluk, s úgy amennyire megtanult szlovákul. Péter kevéske szláv nyelvtudásával s a tolmács hiányos szókincsével valahogy csak boldogultunk, s nagynehezen megértettük, hogy egyelőre tekintsük magunkat foglyoknak, hamarosan harcolhatunk ugyan a németek ellen, de előbb el kell mennünk Anton Sztjipanovics Morozov szakaszvezetővel — mert így hívták azt, aki foglyuk ejtett bennünket — „Djondjos”-re, amiről csak akkor tudtuk meg, hogy Gyöngyös, amikor mi mondtuk ki a város nevét. Anton örömmel rábólintott. Így kezdődött barátságunk.

Az úton cigarettával kínált. Bár nem vette le rólunk szemét egy pillanatra sem, azért úgy tett, mintha teljesen megbíznék bennünk. Csak később tudtuk meg róla, hogy pedagógus. Két évvel bevonulása előtt végzte el a főiskolát. Alig tanított jó másfél évet, amikor a kötelesség házája védelmére szólította.

Gyöngyösre érve máshonnan összeverődött magyarokkal is találkoztunk. Szökésben lévő katonák voltak. Várnunk kellett, míg megérkezett az az egészség, amelybe bennünket beosztottak. Anton velünk maradt. Akkor sem értettem, ma sem értem egészen, hogy történt ez az „átcsoportosítás”, Anton mindenesetre régi csapattestétől egy itteni lövészászlóaljhoz került, s akkor is velünk maradt, amikor egy magyar századot csatoltak hozzá.

Ekkor már ismertük az orosz géppisztolyt s tudtunk pár szót oroszul is. Különösen Péter jeleskedett, egészen jól összebarátkozott Antonnal. Már-már úgy látszott, hogy mindvégig együtt maradunk, amikor egészségügyiek érkeztek Gyöngyösre. Azonnal indulnom kellett velük tovább, a front egyre közelebb kúszott Pesthez, egyre több segítő kézre volt szükség a csapatok mögött. Sok volt a sebesült.

Mielőtt útnak vágtnak, elkértem Anton címét, ő is fölírta az enyémet. Szörnyű hetek következtek. Január végén én is megláttam a Dunát, addig a Szent István-kórházban dolgoztam szinte szakadatlanul. Összeszorult a szívem, amikor a romokat néztem. Jó keményen öklömbe kellett markolnom, hogy ki ne buggyanjon szememből a könny, amikor a hidak roncsaira esett pillantásom. Egy moszkvai orvostanhallgató kollégámmal néztük a vén folyót. Ő lopva rám sandított, aztán félrenézett.

— A gazemberek! — sziszegtem fogaim között.

— Rossz... rossz empereg! — mondotta, talán így értette a gazembereket.

Siettem vissza munkahelyemre.

Csak az tudhatja, mit éreztem útközben, aki maga is végigélte a borzalmakat, aki maga is látta elpusztult fővárosunkat. A kórházban este tizenegy után kerültem csak ágyba. Ágyba? Éppen szabad volt egy hordágy, azon igyekeztem erőt gyűjteni a további munkára. Minden percben fölkelhettek.

Nem tudom, meddig aludhattam, egyszerre puskalövésre riadtam. Teljes sötét, köröskörül csönd, csak a távolból ugattak az ágyúk, lőtték Budát. Nem tudom, mi lehetett a lövés, de bennem egy hosszú álomsorozat végén csattant: Pétert és Antont láttam, amint barátságosan beszélgetnek egy gyönyörű réten, fölöttük futó báránypellegek, körülöttük tűndöklő tavasz. Aztán ahogy jobbra pillantottam, megláttam, egy fa mögött Reisz János zászlós vigyorgó ábrázatát, amint vállához emeli puskáját s ördögi kárörömmel céloz...

Retteneteset kiáltottam.

– Vigyázz, Péter, vigyááázz!

Aztán a lövés.

Fölébredtem.

Nem tudtam újra elaludni. A nyomasztó álom rámnehezült. Péterre és Antonra gondoltam, akik valahol most talán együtt harcolnak – ha élnek még egyáltalában –, aztán megint Reisz jutott eszembe, a gyilkos és ördögi vigyor, majd megint Péter és Anton. Élnek-e még, merre járhatnak?

Nem hiszek a babonában – de a távolba-látásban van valami. Nem titok, nem is csoda, de van. Ki ismeri a lélek titkait? Ki tudja, milyen utakon kanyarog az emberi gondolat? Hányszor látta az édesanya meghalni gyermekét, még a golyó pontos helyét is látta!

Megborzongtam. Csak nem?

Péter, az én drága Péter barátom, akihez annyi szép emlék fűzött, akivel a menekülés órái még jobban összekovácsoltak, aki úgy szereti a szépet!... Nem, nem lehet... Bármennyire hessegettem is magamtól a rémképeket, nem tudtam újra elaludni. Különben is reggelre járt már az idő.

No de nem is hagytak volna sokáig aludni. Gyors műtétre kellett bemosakodnom, amputálás. A leggyakoribb...

Peregtek a napok és a hetek, a tavasz lassan bontogatta már szárnyait, s a főlzabadult országrészeken mindenütt megindult a munka. Építettek, romokat takarítottak, mi még azonban harcoltunk a Dunántúlon. S amikor végre véget ért minden, akkor gondolhattam csak először arra, hogy komolyan nekilássak Péter keresésének. Vállalkozásom szinte lehetetlenséggel volt határos. Hiszen abban a fölfordulásban szinte lehetetlen volt megtalálni valakit, aki nem is a saját csapattestével harcolt, akinek bajtársai közül jóformán senkit sem ismertem.

Írtam szüleinek. Hosszú idő elteltével kaptam választ édesanyjától. Péternek nyoma veszett, senki sem tud róla semmit. Az édesanya utolsó értesülése szerint Pétert Miskolcon látták még a felszabadulás előtt. Ennél azonban én is többet tudtam róla. Meg is írtam édesanyjának. Aztán elővettem Anton címét, megkíséreltem a lehetetlent: neki írtam. Évekig nem kaptam választ. Aztán végre megjött az értesítés: Anton egy gyárban dolgozik. Írtam a gyárnak, nem kaptam semmi választ. A régi címet azonban eltettem katonaemlékeim közé.

Péternek tehát nyoma veszett.

Keres tettem a Vöröskereszt útján, semmit sem tudtam meg róla. Bele kellett nyugodnom a megváltozhatatlanba: sohasem fogom megtudni, mi történt Péterrel és Antonnal, élnek-e, halnak-e. Anton még élhet valahol, de Péter meghalt, hiszen ha élne, azóta már régen életjelt adott volna magáról.

Közben teltek-múltak az évek. Talán eszembe sem jutott volna már, hogy újra kutatni kezdjek, amikor a véletlen közbeszólt. A gyerekeim matattak katona-holmim között s a nagyobbik kislányom rábukkant Anton címére. Kati, a nagy orosz levelező.

— Édesapám, kinek a címe ez?

Ezzel szaladt hozzám. S aki ismeri Katit, nem csodálhatja, hogy adig nem volt békességem, míg mindent töviről-hegyire el nem meséltem neki: Péterről és Antonról, a gonoszképű Reisz zászlósról, menekülésünk-ről, elpusztult fővárosunkról.

— Miért nem írt még egyszer, édesapám? — kérdezte utána Kati. — Hiszen azokban a zavaros években nem érték rá foglalkozni egy-egy ember sorsával. Meg ki tudja, hátha nem is jól írta a címet. Majd én írok. Jó?

Mit volt mit tennem, engedtem unszolásának. Hosszú levelet írtam Anton Sztjipanovics Morozovnak a gyárba. A levelet azonban leányom címezte meg, ő vitte a postára is, de előbb egy másik borítékba helyezte. Az ottani fiataloknak küldte.

— Bizonyos vagyok benne, hogy barátaim mindent elkövetnek föl-kutatására — jelentette ki.

S igaza volt. Pár hét múlva levelet kaptunk: a nyomozás megindult Anton Sztjipanovics Morozov után. S valóban, megtalálták Antont, aki-nek válasza ha kissé megkésve is, de szintén befutott. Most pedig húsz év után újra lejátsszódik lelkemben a jelenet, olyan elevenen írta le Anton. Szinte látom mindkettőjüket ott a Rózsadomb oldalában. Zuzmara-tüskéket kerget arcukba a szél. Látom, amint a betonoszlop mögött hasal Péter, kémleli a szembenálló villa kerítését. Nem messze tőle Anton, a hűség jóbarát. Az utolsó pillanatilag együtt maradtak. Mert ez volt Péter számára az utolsó pillanat. Mohón futott szemem tovább a sorokon.

„... Éppen mondani akartam neki valamit, amikor hirtelen arra lettem figyelmes, hogy a szembenlévő kerítés mögöl egy katona célbaveszi őt. Gyorsan felemeltem én is a fegyverem. Még kiáltanom se lehet, nincs már arra idő. Egyszerre lőttünk. Vigyázz! — hallottam Péter hangját, szinte a lövés pillanatában. Ösztönösen lekaptam fejem. Ez volt az utolsó kiáltása. Azért nem vette észre ellenfelét, mert az én életem féltette, egy másik katonára figyelt, aki rám célzott. A golyó mellettem süvített el. A szembenlévő kerítés mögött egy alak eldőlt, tehát találtam, a másik pedig éppen akkor ugrott föl. A levegőben kapta a sorozatot.

Aztán ijesztő csönd.

Előbb Péterhez kúsztam. Nem mozdult. Szeme nyitva, mint aki utol-jára csodálkozott rá erre a szomorú és mégis szép világra. Lefogtam szemét. Aztán körülnéztem. A villa elcsendesedett, a fasiszták tovább menekültek. Annak zsebében, aki Pétert megölte egy igazolványt találtam, mellékelten megküldöm neked: Reisz János zászlós, a Nyilaskeresztes Párt tagja.

Még csak annyit, drága Barátom. Péter holttestét több szovjet harcos-éval együtt temették el nem messze a Vérhalom tértől. Gondolom azóta kiemelték s közös sírba tették. Mire én akkor odaértem, őt már elhantol-ták. Emléke még most is szívemben él...

Kérdezted, hogy s mint vagyok. Máskor majd részletesebben, egyelőre csak ennyit: tanítok, nevelek nagy örömmel, nagy szeretettel. Feleségem is pedagógus. Három kisgyermekem van, legközelebbi levelemben fényképet is küldök. Te is számolj be életedről, sorsodról, kedves Barátom!

Másenka, leányom mielőtt lefeküdt, lelkemre kötötte, kérdezzelek meg, nincs-e gyermekeid között olyan, aki szívesen levelezne vele. Erre vonatkozólag is várva válaszod, mindannyiunk nevében köszöntelek Téged és családodat, a te hűséged
Antonod.”

Lassan éjbe hanyatlik az este... A csillagok fényével versenyt ragyognak az új Erzsébet-híd lámpagyöngyei, mosolyogva nézegetik magukat a Dunában.

A vén folyó némán, hidegen görgeti tovább habjain a belémosódott múltat, századok könnyét és vérét, mint aki érti a mindenség nagy titkát, az emberi életek értelmét. S amint egymásra tolul benne habra hab, partjai között időtlenül folyik tovább maga a történelem.

A VAK SZOBRA

*Az arca mély. Megfáradt homlokán
— ahol bevéssett ránc fut ránc után —
látott világról bölcs tudás dereng
s körötte él, tapintható a csend.
A száj duzzadt, erős, de megremeg,
ha emléket sugall a képzelet.
Rézsút a sarkán mély barázdá vág,
elrejtve álma surranó zaját,
vagy bölcső az, honnan kinőtt hite
s most roppant arcát fényvel lengi be
és ott vibrál az ősz sörény körül,
mely hosszú fűrtben tarkójára ül.
A homlokát két púp borítja fel
az esszhangot, mit boltos ív emel
s a gondolat két apró csarnokát
fehér izzású fények metszik át,
mohón emésztve arca rostjait
s lágy hús helyett áttetsző bőr vakít.
A homlok alján árnyas csend borul,
mint éj a napra, mozdulatlanul,
mert ahol egykor szeme villogott,
most létet sejtő két üreg van ott.
És emlék lett a perc s a fájdalom:
— gránátszilánk, első lépés — vakon.
Nem lát már többé csillogó tavat,
kis hangyákat egy sima kő alatt,
a felhőtlen és fényküllős eget
és harmatot, mely jéggé dermedett,
vadul kapáló, galoppos lovat
és krumplibokrot, fákat, lombokat,
a kedves száján azt a fűmagot,
— nem lát többé földet, vizet, napot.*

*Vak volt a szobor Vad és végtelen.
Anyagba oltott, múltba gyúrt jelen
s míg élő arccal, önfényében áll,
most lép mögé az engesztelt halál.*

Vasadi Péter

Mindenki Tom volt a családban – nagyapától unokáig. Ez a szokás még a „bátya kunyhójából” eredt, abból a kunyhóból, amiről oly sok szó esett valaha. Tom tehát Tom lett, merthogy a bátya is Tom volt. És Tom élte világát. Valami külön világ volt ez, amolyan békés, jó, sötétség, nem volt benne semmi sajátosan mennyei íz, jól ismerte ezt minden alacsonyabbrendű lény. Hiszen csodaszépen mesélt Mr. Prendit, a lelkész a földi paradicsomról, együtt barangoltak ott vele vasárnaponként s azon az úton érkeztek oda, amin egykor Boldizsár apó járt teve meg elefánt-háton, követve a vezérlő csillagot. (Szent bizonyossággal kellett ennek a csillagnak tudnia az utat, hogy visszatalálhasson helyére az égen.)

Paradicsom Tom. Így nevezték társai a dokkban, azok, akik avval kérkedtek, hogy szabadgondolkodók.

Tom ugyanis dokkmunkás – mármint akkor, amikor nem Mr. Prendit igéit hallgatja – valódi New-York-i „docke”. Majdnem elegáns, kesztyűt is hord, nyilván azért, hogy a munka be ne piszkítsa szép, fehér kezét.

Jó évre rossz esztendő, amit ismét egy jobb követett s az élet minden különösebb zökkenő nélkül folyt tovább. A jó Isten és a dokk, a dokk meg a jó Isten között.

S olykor egy pohárka whisky is akadt. (Miért is ne? Talán mert a doktor eltiltotta?) No meg a folyton füstölgő szivar. (A doktor egyébként a szivart se szereti. De a doktorok semmit se szeretnek ami jó, tudja ezt mindenki. Legkevésbé az egészséget, kiváltképp akkor sem, ha túl általánossá válik.)

Jól kell gazdálkodni a holnappal: minek küldte közénk a jó Isten egyetlen fiát, hogy megváltsa bűneinket, ha egyszer büntetlenül élünk?

Tom tehát ivott, füstölt s esküdözött olykor – ám sose feleslegesen – és apróbb bűnöket követett el.

Mint mások.

Nem történt vele semmi említésre méltó.

Azon a reggelen Tom felébredt. Mivel már pirkadt. Szép idő volt, szokatlanul szép.

Valóban pazar csupán azért ébredni, mert pirkad, mert csodaszép a hajnal s mert a madarak dalolnak (mármint a szomszéd kanárija, mely most úgy trillázik a csendben, mintha itt dalolna a szobában.)

Csodás volt az ébredés, kivált azért, mivel ébren volt. Tom ugyanis virrasztott, meglehetősen émelygett a gyomra. Elég gyakran megeseit ez. A szíve táján is nyomást érzett, mindig ott, ahol a doktor mutatta. Ó, ez a doktor!

S mindazonáltal – mintegy ostobasága bizonyítékaként – minden olyan csodálatosnak tűnt. A reggel, a szoba, s körülötte minden, minden. Tom formában volt. Nagyon jó formában. Az utóbbi időben nem is igen kímélte magát.

Még alig hajnalodott, a szoba sarkában a pirkadatnak még csak rózsaszín visszfénye csillant. Kissé music-hall hangulatú volt. (Rózsaszín reflektorok tánca Molly-Babyn: rumba és szerelem.) A szoba akár a színpad. A tapéta virágai szinte illatoznak.

Tom elsőrangú formában volt.

„O Molly-Baby mine Molly-Baby my divine”... Molly-Babym, isteni Molly-Babym... füttyörészte boldogan.

Maga volt a megtestesült optimizmus.

Tiszta az ég, a dokkok is ébredveznek odalent.

Ezen a hajnalon a szomszédot sem csengette fel telefonja négy óraker (nem, nem, kisasszony, ez nem taxiállomás!) és Tomot se riasztották fel Brutus kopogó lépései — háromkor, mikor hazaérkezett a night-clubból, ahol dogozott — (azt mondta, ott dolgozik), Mr. Prendit viszont azt szokta mondani burkoltan: Brutus egy strici! S ez igen nagy baj... Sosem szabad megszólunk felebarátunkat, ám Brutus foglalkozása semmiképpen sem tetszhet a jó Istennek. A dokkmunkás veritékével keresi kenyerét, mint mindenki, ahogy rendeltetett. Mindnyájunk keserves sorsa ez Ádám óta. akibe bizonyára fehérek vére szorult, hogy képes volt akkora ostobaságra. Ostoba volt és nem volt semmi érzéke a felelősség iránt.

Persze, régi história ez. Olyan régi, hogy ha alkalmas időben le nem írták volna — Isten dicsőségére — ma már semmit sem tudnánk róla.

Szép időnk lesz, ragyogó szép. Kit érdekel hát a felső lakó meg az eredeti bűn! Az ablak keretében kék az ég, ömlik a fény. S Tom vidám füttyel jó reggelt kíván neki. Ajkát O-vá kerekíti az ősi panaszdal s a jazz koktéjja. (Az életöröm s a bánat emléke úszik vissza az „Old Man River” s a „Molly my divine” dallamán a Mississippitől a dzsungel egy távoli pontjára.)

Vesztett vidáman.

Mivel már nincs a Mississipp partján: a Hudson szabad folyó, nem ismer rabszolgákat. Törvény szerint.

Manapság vígan lehet füttyölni az Old Man Rivert a Hudson-parton.

És Tom füttyöl: szép az élet.

Tom füttyölve veti le pizsamáját. Füttyöl, míg a mosdóvízben pancsol, füttyöl borotválkozás meg fésülködés közben. Pillanatnyi szünet: fogmosás közben ugyanis lehetetlen füttyölni. A fogkefe mögöl habfehéren villognak fogai a születő nap mindinkább kibomló fényében. És Tom füttyölve húzza fel ingét, nadrágját, cipőjét. Már dalol is. A dallal szinte a szobába lép az öröm. Átforrósítja, kigyújtja a Molly-Mississippi-Spirituale. S a tapéta a falon felölti az öröm rózsaszínjét.

Csodaszép ez a reggel s Tom pazar formában van. Még az enyhe, de makacs derékfájás se jelentkezik, a reuma biztos előjele — majd ráérünk arra még! Az ébredés ráadása, a szokásos főfájás is elmarad s vele a szívről árulkodó, éles nyilallás a ballábban szintűgy. (Már vagy huszadszor mondta: ki kell tágíttatni ezt a cipőt a suszterrel!)

Tom csupa újjongás. Dalol s vele az egész szoba. Minden csupa dal. Szimfónia. Még át sem kopognak a szomszédok — hol vannak a szomszédok? — sem a cipőjükkel, sem a seprőnyéllel, ahogy szokták.

Tom boldog, hogy meggyőződhetett önnön boldogságáról.

Fellelte benne a csendet, a tökéletes nyugalmat.

S, ime, itt már a lépcső, mely le, a reggelizőasztalhoz vezet. Lenn a ierek Mrs. Matthews — az unalmas, fecsegő, rendetlen és mégis oly de-

rék Mrs. Matthews — már feltalálta a jó, meleg, erősítő kávét, megkente a vajaskenyeret. Már érezni is a párolgó kávé illatát.

Tom lemeget a lépcsőn. Könnyűnek, pille-könnyűnek érzi magát s a csend meg a növekvő nappal kíséri. A lépcső meg se nyikordul cipője alatt, lépéseit a megszokott, vékony árnyék felszívja a félhomályba. Kellemes érzés a magabiztos járás, ám vajon Tom nem hibázta el estében?

Ma.

A kis ablakban az ég. Kék.

Íme, az asztal.

Nagyon szép ma reggel. (Idebenn is!) S már ketten ülnek az asztalnál.

Ketten? Tom nem hívott vendéget. Senkit sem vár. Kivált nem ilyen korban.

Ketten ülnek ott két csésze kávé előtt s kávéjuk párolog. (Tom kávéja is ott van mellettük, várják.)

Egyiknek rövid, szőke szakálla van s úgy harminc év körülnek látszik. A másiknak hófehér szakálla szétterül az asztal lapján.

Tom csodálkozva nézi őket, hiszen nem hívott vendéget.

Senkit sem hívott. Különösen ilyen korai időpontra nem.

Későbbre sem.

De.

A kettő ráemeli tekintetét, kedvesen, szeretettel a párolgó kávécsésze s a megkent kenyér fölül.

Szép az idő odakint, szép mindenütt s ragyog a nap. Rásüt Tomra, szinte innen belülről is.

A aggastyán? Tom ismeri. De nem tudja megnevezni arcát.

Szinte otthonosan érzi magát. Otthonosan ül mellette a szőkeszakállú fiatalember is.

Tom néhányízben már találkozott velük.

Azok ketten ráemelik tekintetüket.

Apa és Fiú.

— Ülj le, Tom, elhül a reggelid...

Tom felismerte látogatóit.

A fiatalabbnak meghitt fény ragyog a homlokán.

Gyönyörű reggel.

Tom végre felfogta, hogy meghalt. Meghalt, előző éjszaka.

S mivel mindent egybevéve Tom deréknek találtatott, leültették odafent, ehhez a reggelihez (oly egyszerű ez), az Atya jobbára.

Fent volt, magára öltötte a választottak alakját s tegezhetette az anyagokat.

Bittei Lajos fordítása.

A Szent Péternek tett krisztusi ígéret az egyház fennmaradását illetően olyan bizonyossággal tölti el a katolikus hívőt, amely a kívülálló szemében olykor már a vakmerő bizakodással határos. Végére is ténynek kell elfogadnunk, hogy a kereszténység ősi fájáról évről-évre, napról-napra szakadnak le ágak, amelyek helyébe csak részben nőnek újak. Azt a veszteséget, amelyet az egyház a mi századunkban számszerűen szenvedett, távrolni sem egyenlítik ki a megtérések, amelyeket a földgömbnek ezen vagy azon a táján észlelünk. Nem csoda, hogy ma már katolikus gondolkodók is nyíltan tárgyalják azt a jelenséget vagy folyamatot, amelyet „elkereszténytelenedésnek”, „dekrisztianizációnak” nevezünk. A szó, különösen magyar vázlatában, eléggé meszterkéltnek hat és nehezen is ejthető ki, de jobb híján csak ezzel élhetünk.

Ahhoz, hogy valamelyest is helytálló véleményt alkothassunk, ismernünk kell e téren a jelenlegi és a múltbeli valóságot, s meg kell vizsgálnunk a számunkra kedvezőtlen változás okait. Tisztáznunk kell továbbá, hogy amennyiben viszonylagos fogalomnak bizonyulna az elkereszténytelenedés, nincsenek-e mégis mozzanatok a mai helyzetben, amelyek mindezeideig nem fordultak elő. Ezeket a kérdéseket veszi sorra *Georges Morel* az *Etudes* hátsójain közzétett tanulmányában, amelyet annak ellenére, hogy kizárólag franciaországi viszonyokra utal, a mi számunkra is sokban eligazítónak érzek.

*

„Ebben az időben, 1880 felé, az én falum még katolikus volt — írja az angersi egyházmegye egyik papja önéletrajzában, amely 1926-ban jelent meg. — Vasárnap mindenki résztvett a misén s nem kevesen eljártak a vécsernyére is. Ünnepi hangulat uralkodott. Most viszont a vasárnap semmiben sem különbözik a hét többi napjaitól. A parasztok kint dolgoznak a tanyákon, csak a piac kedvéért kerekednek föl, szerdán a megyei, csütörtökön a járási székhelyre. A vasárnapi misén már csak öreg asszonyokat vagy néhány kislányt látni. A fiúk nem mennek a katekizmus-oktatásra. A plé-

bánosnak nincs már káplánja, mert semmi szüksége rá. A plébániához tartozók csak az esküvő, a keresztesítés és a temetés hagyományos szertartásaihoz igénylik szolgálatát. Eltekintve ezektől a szertartásoktól, a vidéket bízvást kereszténytelennek mondhatnók.”

Nem tartalmaz ez a leírás semmiféle újdonságot — emeli ki *Morel* —, mert az eféle megállapítások százai szólnak ugyanígy. Felvethetnők persze a kérdést, hogy a vallási szertartások és a népi babonák keveréke, a keresztény hit szempontjából lényegesnek és a csupán járulékos elemeknek összefonódása mennyiben jelentett akkoriban mély és igazi vallásosságot. Ez sem változtat azonban azon a tényen, hogy ha a vécsernye látogatottságának megszűnése önmagában még nem is bizonyosága a hitbeli hanyatlásnak, korántsem állíthatjuk ezt a vasárnapi misehallgatás szokványos elmulasztásáról. Önáltatás volna, ha templomaink elnéptelenedését tapasztalva azzal vigasztalnók magunkat, hogy mindezek ellenére a környezet szelleme részben keresztény maradt. Mert micsoda történeti és társadalmi erő lenne az a kereszténység, amelynek hívei már nem gyűlnek össze vallásuk központi cselekményének megünneplésére és annak a tanításnak meghallgatására, amely nélkül a hitélet csak egyre vérszegényebbé válhat? Nem ok nélkül tekintettük az összes nagy vallások az istentisztelet rögzített és rendezett formáihoz való alkalmazkodás a személyes és a közösségi hit legfőbb kifejezésének. S a mai szociológusok is, akár hívők, akár nem-hívők, méltán látják a kifelé is megnyilvánuló gyakorlásban egy nép vallási elvenségének fokmérőjét.

Ami Franciaországot illeti, nem kétséges, hogy a vallásgyakorlatra vonatkozó tudományos vizsgálódásokból is az elkereszténytelenedés folyamatára következtethetünk. A „gazdasági tanulmányok és statisztika országos francia intézete” 1954-ben végzett adatfelvételei szerint a párizsi egyházmegyében a katolikus eredetű népességnek mintegy 16⁰/₀-a gyakorolja vallását, s ez a hányad már magában foglalja azokat a gyermekeket is,

akik első ünnepélyes áldozásuk okából jelentek meg a vasárnap misén; azoknak a gyermekeknek, akik első áldozáshoz járultak, 14 éves korukon túl már csak 12—13⁰/₀-a marad gyakorló. *Boulard* kanonok 1939-ben készült kimutatásában a „vaskorlók számát a mezőgazdasági tájakon még 38⁰/₀-ra tette, azóta azonban számuk itt is 20—25⁰/₀-ra apadt. *Gabriel Le Bras* szerint száz paraszt közül, aki Párizsba érkezik, hogy ott munkát keressen és megtelepedjék, mintegy 90, mihelyt kilép a pályaudvar csarnokából, megszűnik hitét gyakorolni.

A maihoz fogható tömeges elmaradást a vasárnapi istentiszteletről képzelnünk sem lehetett volna a XVII. században — jegyzi meg *Morel*. A fővárosban sem, de még kevésbé a mezőgazdasági vidéken, ahol a misére nem-járás nemcsak szörványos eset volt, de azt is jelentette, hogy az illető részben kivonja magát a község életéből. *Le Bras* kerekén négyezer plébánia naplót nézte át ebből a korból s mindössze hatvan plébániát talált, ahol 10⁰/₀-ot ért el azoknak a lakosoknak száma, akik nem teljesítették vallási kötelezettségeiket. Az egyik esperesi kerületben kerekén négyezer hívó közül 1698-ban csak vagy harminc nem végezte el húsvéti gyónását és áldozását. De még a XVIII. század második felében is ritkák az elmaradások az olyan egyházmegyékben is, amelyeket ma az „elkereszténytelenedett” jelzővel illethetünk. S a vallásgyakorlattól magukat távontartók zöme olyan személy, akiket rendezetlen házasságuk vagy jóvá nem tett vétségeik miatt maga a pap zárt ki a hívek közösségéből.

Csupán néhány adat ez, de *Morel* nem is tartja szükségesnek, hogy továbbiakat hozzon föl, hiszen a közvetlenül tapasztalható tények sokkal beszédesebbek, semhogy kétségbe vonhassuk, hogy az utolsó két évszázadban a francia katolikus egyház az ország lakosságának jelentős hányadát elvesztette. Pusztán a számok nem nyújtják természetesen a valóságnak megfelelő képet. Mert ha áll is, hogy az egyházhoz való intézményes odatarozást a hitélet egyik lényeges ismeretőjévé kell mondanunk, önmagában ez a jegy még tökéletlen és nem egyértelmű. Bizonyos, hogy a katolikus felfogás azt az embert, aki

vallását nem nyilvánítja látható cselekedetekkel és kívül marad az egyházi kereten, nem minősítheti igazában kereszténynek, viszont arra is vannak esetek, hogy még a vasárnap istentiszteleten való rendszeres megjelenés sem szükségszerűen hitvallásból származik: ösztönözhet erre a szorongás, a megszokás, az emberekre való tekintet is. Már pedig milyen értéket tulajdoníthatunk annak a valóságosságnak, amelyből az odatarozást illetően hiányzik a szabadon történő személyes döntés? Ezért nem olvashatjuk ma rossz érzés nélkül azokat a hivatalos megnyilatkozásokat, amelyekben mintegy száz évvel ezelőtt a legtöbb egyházi hatóság megnyugtatón igekezett magát és másokat a tömegek ragaszkodása felől a katolikus egyházhoz.

*

Morel különösen jellemzőnek mondja *Darboy*, akkor párizsi általános helynök, később párizsi érsek 1856-ban közzétett művét, amelynek címe *A párizsi egyházmegye vallási statisztikája*. *Darboy* nem tagadhatja azt, amit maga is hitközömbösségnek nevez. Kénytelen elismerni, hogy nagyon sok anyakönyvezett katolikus mit sem törődik az egyház előírásaival. Kihangsúlyozza viszont a legkisebb jelenségeket is, amelyek szerinte „világosan bizonyítják, hogy a vallásos érzés nem aludt ki még olyanok lelkében sem, akik nem követik Isten törvényét”. Mi több — fűzi hozzá —, a papság a sok és nagy akadály ellenére „óriási” eredményeket ér el. Egyik biznyságként hosszasan számol be arról a meleg fogadtatásról is, amelyben *Sibour* érseket részesítették a főváros különböző plébániáin tett látogatásai során. Az érseket mindenütt nagy tömegek ünnepelték és szavait rokonszenvező figyelemmel hallgatták. Felkereste az érsek az általi nyomdát is, ahol „a munkások, akiket beszéde mélyen megindított, viharosan éltették”.

Ma jogos fenntartásokkal olvassuk ezt a könyvet, amelynek stílusa is romantikus, s amelynek állításaira hamar rácaffoltak az események — alapítja meg *Morel*. Mint tudjuk, *Sibour* érsek is s nem sokkal utána *Darboy* érsek is tragikus módon halálozott el. De ha az ilyesféle leírásokkal kapcsolatban ábrándokat emlegetünk —

folytatja Morel —, nem azért, mert az események nem igazolták szerzőik derűlátását, hanem mert már abban az időben is minden látszat ellenére szélesedőben és mélyülőben volt a szakadék az egyház és a nagyvárosi tömegek között. A szociológusok ma sokkal pontosabban mérik fel az akkori helyzetet, amelynek éppen az volt a jellegzetessége, hogy a XIX. század harmadik negyedében az ipari városok gyors fejlődése és átalakulása a kereszténységen kívül vagy annak ellenében ment végbe.

Legfőbb okát ennek abban látja Morel, hogy a papság teljesen képtelen volt megérteni az ipari munkások problémáit így természetesen még sem vitathatta azokat. Ma sem árt elgondolkoznunk *Claude-Anthime Corbon* tanúskodásán, aki ipari munkásként kezdte, majd mint az *Atelier* című újság szerkesztője bekerült a politikába s 1871-ben képviselő, 1875-ben szenátor lett. Az újságot kimondottan abból a célból indította meg, hogy védje a munkások erkölcsi és anyagi érdekeit, s mint meggyőződéses katolikus, elsősorban egyháztól várta, hogy a munkások javára beavatkozzék a társadalmi osztályok harcaiba. *Bouglé*, a neves szociológus írta 1919-ben: „Corboné volt talán Franciaországban az utolsó nagy kísérlet arra, hogy összeegyeztesse a vallásos hagyományt az egyenlőségi törekvésekkel.” Corbon 1864-ben könyvet adott ki *Párizs népének titka* címmel. Nem egy lapja ma is megdöbbenhet minket — mutat rá Morel. Íme egy idézet belőle:

„Párizs munkásosztályának óriási többsége megkereszteltetésénél fogva a katolikus valláshoz tartozik. Ha azonban az istentiszteleti formák szabályos gyakorlása, ha a szentségek hatásába vetett hit, ha az üdvösséggért való állandó szorgoskodás szükséges feltétele annak, hogy valaki katolikus legyen — s így érti az egyház —, akkor előre kell bocsátanom, hogy ezek a feltételek teljességgel hiányzanak Párizs dolgozó népéből, és különösen abból az osztályból, amely tanulmányunk tárgya. Párizs népi osztálya, amely a múltban a katolikus papság legbuzgóbb híveit tette s amely tökéletes hűségét hozza a Forradalom első idejéig igazolta, ma a legkevésbé hallgat rá A párizsi mű-

helyekben annyira antiklerikálisok a munkások, hogy az a néhány hívő, akit még magának mondhat az egyház, épp úgy ki van téve a gúnyolódásoknak, mint azok a még kevesebbek, akik ellenzik a demokráciát.”

Ha összevetjük ezt a szöveget Darboy prelátusával, nem nehéz eldönteni, hogy ki értékelte tárgyilagosan a helyzetet: a későbbi érsek, a Sorbonne volt professzora, vagy az egykori munkás, akit küzdelmei nem szakítottak el a néptől.

1877-ben a szenátusban kemény vita zajlott le, amely szembeállította *Dupanloup* püspököt és Corbont. A neves hittudós és teológiai író a papság tevékenységét méltatva ekként tört ki: „Ki mondja meg hát, miért hagy el minket a nép?” Corbon utána nyomban szólásra emelkedett, mert — úgy mond — kötelességének érzi, hogy a legnyíltabban válaszoljon a kérdésre. „Monseigneur, mi elhagyjuk önöket ma, mert századok óta önök hagytak el minket. Amikor azt mondom, hogy elhagytak minket, nem azt akarom mondani ezzel, hogy megtagadták tőlünk a vallás segítségét. Nem: az önök papi érdeke is parancsolta, hogy részesítsenek minket benne. Értem azonban rajta, hogy századok óta elhagyták önök a mi földi ügyünket, s hefolyásukat inkább arra használták, hogy megakadályozzák, semhogy elősegítsék a mi társadalmi megváltásunkat.”

Ezek a szenvedélyes szavak a dekriztianizáció gyökerébe nyúlnak — állapítja meg Morel. Ugyanígy a továbbiak is: „Őn szemére hányja, Monseigneur, a demokratikus pártoknak, hogy Franciaország elkereszténytelenítésére törekszenek. Joggal ön ellen fordíthatnók a szemrehányást. Az igazság az, hogy az egyház magatartása egyre inkább távolodik az igazi keresztény szellemtől, és hogy a szertetnek és szelídségnek szelleme egyáltalán nem ismerhető fel abban a módban, ahogyan önök viselkednek a demokratikus társadalom irányában, mert ellenségként kezelik azt és boldogan ragadják meg az ürügyeket, amelyeknek felhasználásával a leghevesebb támadásokat intézhetik ellene. Ez nem az az eljárás, mint amellyel az első századok keresztényei meghódították a régi világot, hanem olyan eljárás, amely miatt önöket

hagyja el egyre jobban a modern világot.”

A történelem ismerői tudják, mennyire igazolást nyert a XIX. század végére ez a meglátás, nem csupán Párizsban, de általában egész Európa ipari nagyvárosaiban.

*

Az elkereszténytelenedés folyamatát s részben múltbeli okait illetően is bizonyos egyhangúság állapítható meg hívők és nem hívők között. Ez a meglehetősen egyetértés azonban — mint legutóbb figyelemre méltóan rá René Rémond egyik tanulmányában — nem ment fel ténylegesen mi voltának vizsgálata alól, sőt éppen ez sarkallhat arra, hogy a kérdést tárgyilagosan, előítéletek nélkül elemezzük. Gyakran előfordul, hogy éppen az általánosan elfogadott, közhelyé vált fogalmak nem egyeznek a tárgyi valósággal.

Erdekes már a „dekrisztianizáció” szó eredete és elterjedése is, mert egész történelem jelenik meg benne. Bizonyos, hogy a franciák használták először s tőlük vették át más nemzetek is. F. Brunot a francia nyelv történetéről szóló művében megállapítja, hogy a szó az 1791—1793-as években bukkan föl. Prudhomme heftilapjának — *Révolutions de Paris* — 1792. évi február 4-i számában találjuk ezt a mondatot: „Csupán három ilyen ember mindegyik megyében és teljesülne Mirabeau óhaja: Franciaország hamarosan dekatolicizálnék.” S a szerkesztő mintegy magyarázatul hozzáteszi: „Úgy is mondhatnók: dekrisztianizálnék.”

A probléma tehát egyáltalán nem újkeletű. Magából a szóból következik azonban, hogy dekrisztianizációról csak egy megelőző krisztianizációval kapcsolatban beszélhetünk. Már most — mint Morel kifejti — e tekintetben a közkeletű nézetek olyan téves elképzelésről tanúskodnak, amellyel a társadalmi kutatások nyomán hasznos és szükséges szembeszállni.

Még a második világháború előtt, 1935-ben hangzott el *Le Bras* ama kijelentése, hogy „a régebbi korok egyetemes és egő hite” mindig regének tűnt fel előtte, S azóta a kutatók csak megerősítették ezt a vélekedést. Egy katolikus pap, aki életét a vallás-szociológiának szentelte, *Jacques Toussaert*, 1959-ben doktori értekezést nyújtott be a párizsi egyetemen

ezzel a címmel: *A vallásos érzés Flandriában a középkor végén*. Munkája nyomtatásban is megjelent s a legnagyobb elismeréssel találkozott. „Nincs semmiféle Nagy Század az egyház történetében — írja Toussaert. — Ne adjátok ezt a címkét egyik századnak sem. A világ sohasem volt keresztény. A tömeget mindig kapzsi, bűnös, hataloméhes és önző lelkek tették. Az egyház több-kevesebb sikert ért el némelyeknél. Ezek közül vált ki egy keresztény elit, visszahatásként az általános környezetre. Nem szabad tehát sem borúlátónak, sem derülátónak lenni egyetlen század irányában sem.” Ezeket a sorokat Morel szerint árnyaltabban is meg lehetett volna fogalmazni, de még így nyersségükben is elmélkedésre készíthetik azokat, akik vágyalmokat melengetnek magukban valamiféle keresztény „aranykorról”, amelyen pedig nem volt soha, még a középkorban sem, sőt a kereszténység első éveiben sem.

Ma már rengeteg szöveg áll rendelkezésünkre az utca emberének valószínű életéről a középkorban. Nem kétséges, az emberek akkoriban jobban látogatták a templomot, mint ma, buzgóságuk azonban távolról sem volt olyan nagy, mint ahogy egy megszépsítő hagyomány elének rajzolja. Toussaert merő legendának mondja azt, hogy például a XV. században a nép buzgón tett volna eleget misehallgatási kötelességének. Látogassunk csak el Bruges városába egy vasárnap délelőtt a XV. század végén. A városban pezseg az élet, az az élet, amelyet a világhírű holland történész, *Johan Huizinga* oly remekül megfestett. A pékek és mészárosok már hajnalban kinyitják üzleteiket, füstölögnek a közfürdők kéményei. Zöldségesek és virágárosok rajai telepednek le a tereken. És természetesen a kocsmák is csapolják a sört és a bort. Nőtlen nő és hangosabb benn a zajongás, a kiabálás és nevetés, a kutyák csaholása. De íme, megszólalnak a misére hívó harangok. Asszonyok haladnak át a templom felé, gyermekek, fiatal lányok és legények, majd férfiak is. A szent hely lassanként megtelik, fecséges és lármázás közepette, amit a plébános hasztalan próbál elnémítani. De mennyi felnőtt marad továbbra is otthon, a mezőn, az istállóban, a boltban vagy a kocsmában! A króni-

kás: *Nicolas de Clamanges* panaszolja: „Rari ecclesiam adeunt, rarissimi missam audiunt — csak kevesen mennek a templomba, még kevesebben hallgatják végig a misét.” Vannak hívek — írja —, akik belépnek, meghintik magukat szenteltvízzel, térdhajtanak, s amikor a pap felmutatja az Ostyát, már távoznak is. A litániákról ne is beszéljünk: a plébános rendszerint egyedül végzi s rajta kívül nincs más a templomban, csak a ministráns.

Valóban — folytatja Morel —, száz és száz feljegyzés tanúsítja, hogy a hívek a mise alatt trécselnek, tréfálkoznak a nőikkel, miközben a kórus latinul énekel, amit senki sem ért. A szent hely egyik sarkában serdülők játszógnak, másik sarkában kereskedők kötik üzleteiket. Az imént említett *Nicolas de Clamanges* állítja: „Nagyon ritka az a fiatalember, aki más okból megy templomba, mint hogy megbámulja a nőket, akik ünnepeken elégánsan öltözve, hajukat óriási tornyokká formálva, arcukat ólomfehérrrel kendőzve és melében erősen kivágva lejtének el mellettük.” S ne higgyük, hogy szórványos jelenségek ezek — hangsúlyozza Morel. Bruges város tanácsa például 1491-ben néhány nappal az úrnapi körmenet előtt rendeletet bocsátott ki, amelyben meghagyja, hogy az ünnepeken legalább délig tartsák zárva az üzleteket. A játék- és tánctermekeket, valamint a kocsmákat. A rendeletnek azonban nyilván nem volt foganatja, mert a rákövetkező évben a tanács újból hasonló rendeletet adott ki s ebben kifejezetten szóvá teszi, hogy a lakosság semmibe veszi a tanács rendelkezéseit és Isten parancsait. Ahelyett — úgymond —, hogy megadnák a Mindenhatónak az őt illető tiszteletet és dicsőretet, minden intézkedés ellenére nyitva tartják üzleteiket, adnak és vesznek, mint más napokon, sőt a különböző céhek maguk járnak elől a rossz példával.

Azt mondaná valaki, hogy az a század, amelyről most szoltunk, már a középkor alkonya. Az igazság azonban az, hogy az előbbi századok vallási képe még rosszabb és még kevésbé felel meg annak a paradicsomnak, amit általában gondolnak róla. Püspöki akták sajnálkoznak a XIII. században sok templom nyomorúságos

helyzetén, mert istentisztelet helyett magtárnak, lomtárnak vagy vásárcsarnoknak használják. „Megtöltjük — hangzik a neversi püspök rendelete —, hogy bármiféle holmit árusítsanak a mi székesegyházunkban. Ha egy kanonok kereskedőt talál ott, felhatalmazzuk, hogy az árut és az árust ki dobassa onnan.” Zsinati határozatok születtek például Noyon és Coutances városokban, amelyek tiltják, hogy a templomot örömtanyává züllesszék. Az akkori püspöki utasításokból kiderül, hogy a szent helyek anyagi nyomorúságával még nagyobb erkölcsi nyomorúság párosul: táncolnak a temetőben és a templomokban, profán nótákat énekelnek, lerészegednek, verekednek ott, gúnyolódó körmeneteket rendeznek egyházi ruhákban. S előfordulnak még rémségesebb esetek is: keresztet, képek, szobrok profanizálása, meggyalázása.

Hosszasan lehet gondolkozni ezeknek a népi megnyilatkozásoknak értelme és jelentősége felől — írja Morel. Gyakran keverednek bennük az emberi gyöngeségek annak a szükségességnek érzésével, hogy legalább egy időre kikerüljenek egy klerikalizmussal átitatott és állandóan élet-szentségre hivatkozó társadalomból. Kérdés például, hogy amikor vasárnapi italozás közben őt-hat paraszt versenyt majmolja a plébános beszédét vagy a „négy száz ördög” esküdjözik, az Istennek címzett káromló paródiával van-e dolgunk, vagy inkább egészséges tiltakozással egy olyan papság nyomása ellen, amely szinte minden közhatalmat és tisztséget ellát, a papét is kétségkívül, de ugyanakkor adószedő, törvényhozó és rendőrbiztos is. Ám bármilyen brutálisnak és zavarosnak tűnik is fel a XIII. század vallási élete, van egy értékes vonása, amelyet nem találunk még mindig a katolikus egyház történetében — fejezi be tanulmányának ezt a részét Morel —, ez pedig az, hogy minden erőszakoskodása és szabadosága ellenére szinte teljesen hiányzik belőle a képmutatás.

*

Morel úgy véli, hogy az előadot-takból leszűrhetően két alapvető megállapítást kell szem előtt tartanunk, amikor napjaink vallási helyzetéről ítélezünk.

Egyfelől látjuk, milyen óvatosan kell kezelnünk az elkereszténytelenedés fogalmát, hiszen még a középkorban is épp olyan szélesre nyílt a hívek minőségi legyezője, mint bármelyik más korszakban. A „hit századainak” annyiszor dicsért keresztényei, ama századoké, amelyek a vas és tűz századai is voltak, nem viselkedtek sem jobban sem rosszabbul, mint kései unokáik és ükunokáik. Könnyű volna bizonyítani, hogy lényeges pontokban, így a tanbeli tájékozottság és az átélés tekintetében nagyon is jelentős haladást ért el napjainkig a kereszténység. A dekrisztianizáció fogalma tehát fölöttébb viszonylagos. Mi, mai katolikusok csak örülhetünk annak az üdvös „mitosztalanításnak”, amit szociológusaink végeznek a régebbi kereszténységen, mert a valóságnak megfelelő szemlélet sokkal megnyugtatóbb és előnyösebb számunkra a legendás elbeszéléseknél.

De hogy megvoltak a közös nehézségei és árnyoldalai mindegyik századnak, ez még nem szabad, hogy el-takarja előttünk a kor egészen új arculatát. A második megállapítás ugyanis arra vonatkozik, hogy azoknak a százalékos kisebbsége, akik manapság látogatják a templomokat, úgyszólván elképzelhetetlen volt a múltban. Ám bármennyire elgondolkoztató a valóságkorlatnak ez a csökkenése, igazi horderejét egy egészen más rend-beli jelenség adja meg. Ez pedig az, hogy ugyanakkor, amikor hatalmas tömegeknek alig van kapcsolatuk az egyházzal, a kereszténységet mind többen olybá veszik, mint egy történetileg kötött sajátos ideológiát,

amely a világmindenségnek csupán átmeneti, elmúló képét tükrözi. S elsősorban ez a körülmény az, amit komolyan és nagy felkészültséggel kell elemeznünk, ha katolikus meggyőződésünknek megfelelően elejét akarjuk venni annak, hogy valóságban is meg-lévő tartalmat nyerjen az elkereszténytelenedésnek egyébként igen üres, vagy legalább is laza fogalma. Ez az értelme a katolikus-marxista párbeszédnek is, amelynek szükséges és hasznos voltáról annyi szó esett a vatikáni zsinat harmadik ülészakájában.

Feladatunk azonban nem csupán elméleti jellegű, mert a kereszténység egyben magatartás és lelkület is. *Boulard* kanonok egyik könyvéből idézi Morel ezeket a megszívlelésre váró sorokat: „Botrányosnak tűnhet fel, hogy ugyanabban a községben egy gyakorló katolikus mértéktelenül és könyörtelenül hasznosuló, egy közismerten nem-hívó pedig mintaképe a lelkiismeretességnek és a szeretetnek. Összehasonlítani azonban egy rossz keresztényt egy nemeslelkű nem-hívóval: nem bizonyít semmit. Az igazi és mély szomorúság azonban az, hogy 1945-ben, a legnehezebb időkben, Franciaország kereszténynek mondható vidékei is középszerűségről tettek tanúságot, s ami a lelkiismeretességet és szeretetet illeti, egyáltalán nem osztható magasabban, mint a hit-közömbös vagy nem hívó vidékek.” Íme, a hitvédelemnek és apostolkodásnak az a módja, amelyet minden katolikus ember elméleti képzettségétől függetlenül magaévé tehet: a lelkiismeretesség és cselekvő szeretet példás tanúsítása az egyéni és közösségi élet valamennyi területén.

A KIS ÚT

Az idők során mind több emberrel kerültem levelezés útján szorosabb kapcsolatba. Úgy érzem, olykor segitettem, örömet is szereztem nekik ezen a módon. Legutóbb azonban valaki felvetette: leveleim talán bosszúságot is okoznak, mivel „udvariasságból” tudomást kell venniük azokról, válaszolni „illik” rájuk...

A levélírás, mint sok minden egyéb, emberi tevékenység, következetesen erkölcsileg minősülő cselekedet. Azt mondhatnók, hogy minden elküldött levélnek etikai vonatkozásai, követ-

kezményei is vannak. S ezek többnyire nem is jelentéktelenek. Nem a szemantikusságra kell persze itt gondolnunk, hanem azokra, amelyek útján embertársainkkal valódi emberi

kapcsolatba akarunk kerülni. Azokra a levelekre, amelyekben eseményeket, élményeket közlünk, felfogásunkról, véleményünkről adunk számot, érzelmeinket fejezzük ki, szeretetünkről — vagy ennek ellenkezőjéről — tesszünk tanúságot. Levelekre, amelyik problémákat segít kibogozni, lelkesítünk, állásfoglalásra, helytállásra buzdítunk, magányosoknak nyújtunk vigasztalást, támaszt. Nem véletlen, hogy az emberiség számos nagy gondolkodója épp a levél „formát” választotta, hogy egészen közvetlen módon és hangnemben szólhasson kortársaihoz. Sot, maga a kinyilatkoztató Isten is ismételten levél formájában szólt az emberiséghez. Az újszövetségi szentírásnak több, mint egyharmadát épp ilyen „levelek” alkotják.

Ebből következik egyrészt az, hogy a levélírás adott esetben a keresztény szeretet ápolásának, aktív művelésének is jeles eszköze lehet, másrészt pedig, hogy a levél írójának nem csekély az erkölcsi felelőssége. Az írott „dokumentum” — bármennyire is „magánjellegű” — mindig maradandóbb benyomásokat eredményez, mint a gyorsan elröppenő szó. Úgy is jellemezhetnők, hogy a levél olyan, mint a kilőtt nyilvessző, amelyet vissza már nem hívhatunk. Amit tehát levélben rögzítünk, azért nagyobb felelősséggel tartozom, mint az élő szóért amelyet, ha a címzett félreérti, nyomban ki-magyarázhatok.

A szeretet kívánhatja olykor, hogy tollat ragadjak s bizonyos személyekhez meghatározott időben írásban szóljak. De ugyancsak a szeretet int bölcs tapintatra is, hogy ne zavarjak senkit sem gyakran, unos-untalan leveleimmel. Rokoni vagy baráti levelet kapni rendszerint örömet jelent, de jelenthet a levél bosszúságot is, ha olyasvalakinek kezeirását látjuk a borítékon, aki fölösleges és visszatartó „pletykázással”, bajainak, vélt sérelmeinek eltúlzott sirámaival rongja hangulatunkat, lopja drága időnket. Szeretéből fakadó kötelessége a gyermeknek, a hitvestársnak, hogy a távolból hirt adjon magáról, hogy aggodalmat oszlasson el, hogy az idegenben élő hozzátartozó a szeretet erejében váljék jelenlévő személlyé. „A szeretet jóságos” — írja Szent Pál. A szerető ember ha másként nem te-

heti — levél útján hozza a jóbarát, a rokon, az ismerős tudomására, hogy lélekben megosztja fájdmát, vagy, hogy együtt örvendez vele. A levél olvasójának azonban éreznie is kell: a leírt szavak nem csak a levélíró unalmának elűzésére, idejének „agyonütésére” szolgálnak, nem csak merő formáságból fakadnak a gratuláló vagy részvevő szavak, hanem őszinték, szívből jönnek és szívhez szólnak, közvetlenek. Az ilyen levelet a címzett kétszer-háromszor is elolvassa, gyakran másoknak is megmutatja, mert kitűnik belőle, hogy írójuk a valódi szeretetnek és jóságnak ihletében rótta papírra szavait.

Előfordulhat olyan eset is, amikor levél segítségével kell bíráló, figyelmeztető, feddő szavakat másokhoz juttatni. Adódhatnak helyzetek, amikor kell, hogy levelünk „villámot szórjon”. De ez „villámnak” is legyen olyan, amely fényt derít a sötétségben, a helyes utat megmutatja, nem pedig olyan, amely csak lesújt, vagy éppen ölni is képes. Épp a szeretet kötelezi rá, hogy olykor megrovó, kemény hangú levelet indítsunk útnak olyanokhoz, akikért felelősséggel tartozunk, akikhez — távollétük miatt — szavunk másképpen el nem hatol. Szent Pál, a nagy levélíró is tudott szavaival dicserni, bátorítani, de szükség esetén tudott dorgálni is. Szavai azonban akkor sem sebeztek, ellenkezőleg, tisztítottak és felemeltek. Tollát nem „epébe”, hanem a szeretet olajába mártotta.

Sohase felejtjük a szentpáli figyelmeztetést: „A szeretet türelmes, jóságos... nem tapintatlan, nem keresi a magát, haragra nem gerjed, a rosszat fel nem rója, ... mindent eltűr, mindent elvisel...” (1 Kor. 13, 4 sköv.) Lassan gyógyuló sebeket nem szabad újra feltépni, megtörtént, de már meg nem változtatható dolgokat felesleges újra és újra felhánytorgatni. A „szere- tet haragra nem gerjed”, csupán szükség esetén és alapos megfontolás után az igazságot védi, az igazság szellemében nyilatkozik meg. „Emberileg” ugyan menthető, ha hirtelen haragunkban tollat ragadunk, az ilyen felháborodás szülte levelet azonban ne vigyük azonnal a postára, tegyük csak be fiókunkba, aludjunk rá egyet. Hissen ha másnap újra elolvassuk levelünket, szinte bizonyos, hogy más

valamit, tapintatosabban fogunk írni és ezt küldjük el a címzettnek — ha egyáltalán elküldjük.

A levélírás általában két embernek, a levél-írójának és címzettjének ügye. Két ember szeretetben fogant, abból táplálkozó kapcsolatának ápolása. Nem egyszer fordul azonban elő, hogy leveleinkben harmadik személyről, esetleg többekről is szó esik. Ha a szeretet nagy parancsát nem tartjuk e vonatkozásban is szem előtt, a megszólás vagy rágalom bűneinek bizony tág tere nyílnak. Titkos hibákról írni, valóságos bűnök felett ítéletet mondani csak igen-igen ritka esetben lehet kötelessége s általában vét a szeretet ellen a levélíró, ha ilyen témára tér ki. Elvként kell magunk elé tűzni: úgy írjuk meg leveleinket, hogy azt bárki elolvashassa, s nekünk magunknak soha se kelljen miatta szégyenkeznünk. Nem is szólva arról az esetről, amikor a levél tartalmát el-
lenünk fordíthatnák.

Befejezésül — levélírónk gondolatát felvéve — csak egyetlen példát sze-

retnének a sok közül felhozni: mily nagy szerepet játszhat egy-egy leve-
lünk a szeretet ápolásában, mily ked-
ves „ajándék” lehet leve-
lünk mások számára. Idős, nyolcvan év körüli nyugdíjas tanár mesélte el, hogy volt tanítványától kapott egészen váratlanul levelet. Hosszú évek óta nem lát-
ták egymást, nem leveleztek. A volt „diák” ma már szintén túl van a hat-
vanon. A levélben semmi „különös” nem állt, semmi fontosabb „cél” nem szolgált. Csupán a hála és szeretet írott szavát közvetítette. Azét a sze-
retetét, mely önzetlenül, minden „hát-
só” szándék nélkül tud megnyilatkoz-
ni. „Egyszer el kell mondania, le kell írnia, milyen jószágos embernek érezte mindig egykori tanárát.” Napokra, hetekre boldoggá tették a címzettet a tanítványi hálának épp az egyszerű, de szívből jövő szavai... Egy ilyen le-
vél írása is alighanem azok közé a jócselekedetek közé fog számítani, melyek alapján Krisztus az örök élet kapuját tárja fel a lélek számára.

Szennay András.

N A P L Ó

A 60 ÉVES SAÁD BÉLA. Az olyan szép évfordulókról, amilyenhez március 9-én Saád Béla is elérkezett, mindig meg szoktunk emlékezni abban a munkaközösségben, amelyet az Új Ember és a Vigilia dolgozói alkotnak. Bensőség és családiasság szellemében. Az ő 60-ik születésnapját azonban ebből a szűk keretből kilépve ünnepeltük meg, mert kifelé is hangot akartunk adni annak az elismerésnek, amellyel Saád Béla személye és tevékenysége iránt adózunk. Az igazság ugyanis az, hogy — mind a szellemi irányítást, mind a gazdasági megalapozást illetően — lényeges módon neki, annak a munkának, amelyet a felszabadulás óta végzett, köszönhetjük azt az újszerű katolikus sajtót, amelyet az Új Ember és a Vigilia jelent a magyar köz-
életben.

Saad Béla előbb felelős kiadója volt, majd 1957-ben felelős szerkesztője is lett az Új Embernek s ugyanakkor felelős kiadója a Vigiliának. Ha csak ezt az időszakot tekintjük, rendkívüli hűsz esztendő áll mögötte. Annak utána, hogy a történet folyamának örvénylése végképp magába nyelt egy el-
avult világot, gyökeresen új világ alakult ki hazánkban. Hatalmas partsza-
kadás zajlott le körülöttünk, s amit meg kellett látni benne: hogy csak azért érdemes és szabad küzdeni, ami becsületesen és következetesen az igazságra és az igazságosságra épül, mert csak ennek van maradandósága.

Ezt a felismerést, amit nem lehet könyvekből megtanulni, ezt példázta közvettlen munkatársai előtt egyéni magatartásában, ezt tanúsította írásaiban, szerkesztői és vezetői ténykedéseiben Saád Béla. Nem voltak könnyűek a fel-
adatok, amelyekkel az évek során meg kellett birkóznia, de ahogyan sike-
rült úrrá lennie a nehézségeken, éppen ezzel mutatta meg, hogy az igazi me-
goldások kulcsa mindig csak az elvekhez való hűség, a jellembeli egyenesség,
szilárdság és férfiasság lehet. Nem kétséges, több volt ez máris, mint egyszerű.

siker. A hívő ember kegyelemre is gondol. Mindenképpen bizonyos azonban, hogy az okosság, a megfontoltság és józanság mellett éltető bizakodás és szerető lelkiület is szükséges volt hozzá. Az a bizakodás és lelkiület, amely hivatásának és küldetésének tekinti, hogy egy világnézetileg megosztott társadalomban is megtalálja és előterbe állítsa a közösen vallható szellemi, erkölcsi és anyagi értékeket, és az ezek gyarapításán való fáradozás útján megpróbálja ráépíteni a kölcsönös megértés hidját a résekre és szakadékokra.

Nemcsak minden életkornak, de minden állásnak, minden foglalkozásnak megvannak a maga kísértései. Nem hiányzanak ezek a katolikus újságírónál sem. Az egyik nyilván a mesterségbeli jártasságra való hagyatkozás, a másik a csüggeteg beletörődés. Az előbbi azért olyan nagy kísértés, mert bizonyos „rutin” nélkül egyáltalán nem lehet megszabott időpontra dolgozni. Veszedelme azonban, hogy az újságírónál jobban megérezni, mint bárki másnál, mi a pusztán „rutin”, és hol szóal meg az együttérző, együtt szenvedő és együtt viaskodó szív is. A csüggeteg beletörődés meg éppenséggel veszedelmes kísértéssé válhat a katolikus újságíró számára. Kiért dolgozott ő voltaképpen, ha életét, tehetségét és tollát az egyház szolgálatába állította? Valóban előmozdította-e ennek ügyét, s ha neki magának ez is a meggyőződése, osztják-e vele papi és világi olvasói?

Nyugodtan állíthatom, Saád Bélát egyik kísértés sem ejtette meg. Írásairól bizvást elmondható, hogy az igazság és a szeretet jegyében találták meg mindig az alkalmas szót az alkalmas időben, és hatásosan járultak hozzá hazánk katolikus közvéleményének egészséges eligazításához. Nem ritkán tett olyan bíráló megállapításokat, amelyek némelyeket pillanatnyilag meghökken tettek, de helyességük és szükségességük hamar be is igazolódott. Amire törekedett: megértése annak, ami az egyházban és az egyházzal történik, s ösztönzés az együttműködésre mindabban, amit magyar katolikus egyházunk püspökei jónak és célszerűnek ítéltek, legyen bár szót akár az állam és az egyház viszonyának mind kedvezőbbre fordításáról, akár a hívők adaadó és cselekvő részvételéről a nép jólétét növelő feladatok végzésében.

Az a szerkesztői és újságírói tevékenység, amelyet Saád Béla fejtett ki napjainkig, méltán fogható fel úgy, mint magában az evangéliumban követelt éberség és testvéri segítségnyújtás korszerű formája. Mert akkor vagyunk korszerűek, ha elevenen tartjuk az egyházon belül is annyira kívánatos eszmecserét, tisztázunk a helyzeteket mások, a nem-hívők irányában is, s mindezt egy igazán emberi és emberies párbeszéd szellemében cselekszük.

(Mihelics Vid)

CSERHÁTI JÓZSEF PÜSPÖK KÖNYVE AZ EGYHÁZRÓL. Egyszer már meg kellene írunk teológiai irodalmunk nemzeti történetét. Szent Gellérttel kezdődnek, akinek művei máig sincsenek kiadva megközelíthető modern kiadásban. Pedig izgalmasan érdekesek lennének ezek a már századokkal a legutolsó latin egyházatyák után s még Szent Anzelm előtt magyar földön kelt művek. És mitől lettek *Temesvári Pelbárt* még egészen mélyközépkori prédikációs-könyvei a könyvnyomtatás első korának európai bestsellereivé? *Pázmány* teológus-professzor korának roppant latin skriptumai ki is vannak adva gáncatlanul modern kritikái kiadásban; a kitűnő *Félegyházy József* fedezett fel mögöttük egy ismeretlen *Pázmányt*, más és talán maradandóbb vonásokkal, mint az apologeta és a hitvitázó. Egy önálló nagy magyar teológust, gondolatainak és rendszerének sajátos magyar realizmusával. Nincs feltárva a nagyszombati nyomda másfél száz éven át ömlő teológiai kiadványainak kapcsolódástörténete az európai „nagy” teológiához, és az sem, mennyi és mi volt ezekben a később egyhangúnak látott latin foliokban az eredeti anyag. Ne feledjük el azt sem, hogy latinul író oly nagy és elsőrangú, máig modern tudósainkat, mint *Hevenessy*, *Prayt* és *Katonát* ez a teológia nevelte. És azzal sem vagyunk pontosan tisztában, mi volt az a varázsütés, amelyre a prae- és postjefezinizmus hosszúra nyúlt kora után, az elmúlt század közepén, egyszerűen csak megéledt a magyar teológiai tudományosság. S a budapesti Központi Szeminárium, a Teológiai Kar és a (rég) *Religio* folyóirat körül egyszerre oly remekló stílusú íróban jelent-

kezik, mint a sajnos, ismeretlenül és méltatás nélkül maradt *Hoványi*? A gondolat minden rebbenését visszaadó érzékletességet Chateaubriand-i gyémánt-prózává tudja köszörsülni. S a nagyszombati kiadó helyére lassanként a Szent István Társulat lép; a század elejétől magához olvastja a magyar teológiai irodalom szinte összes szerzőinek kiadását.

Fiatalkorunknak — mind emlékezünk rá — *Schütz* Antal volt a legnagyobb tekintélyű magyar teológiai szerzője. Munkabírása, rendszerezőkészsége, szakmai területein az összes más művek ismerete és a rajuk való bíráló-támaszkodás, a klasszikus szépirodalom belevonása problémáinak és stílusának forrásaiba: a legfelöltilőbb jelenségek egyikévé tették Prohászka mellett, akinél — ma már úgy látjuk — korszerűbb volt és teljesebb. Kevesen tudják róla, hogy például kívülről megtanulta a Faust első részét, hogy mindig „kezénél legyenek” Goethe egyszerű, de mély igazságai; s hogy csak azért tanult meg, már nem is fiatalon spanyolul, hogy eredetiben közelíthesse meg a barokk nagy katolikus drámaíródalmának gondolatait. Európai méret volt, de éppen európai félmúlt is kissé már a saját korában. Ihlete ösztönzőiből hiányzott az a már egészen modern szépirodalom, amely a modern ember világlátását, problémáit fejezi ki. Nem tehetett róla, hogy a rendszer, a metafizika vonalhálózata eltakarta előle pályafutása második, termékenyebb és döntőbb felében éppen azt, ami a két világháború között már érezhetően jelentkezett, és amire rá kell mutatnunk; hogy a tridenti zsinattal kezdődő nagy korszak teológiája lejárt az I. Vatikánum feldolgozásaival, és áthajlóban volt valami ismeretlen felé, amiről akkor még nem tudták, hogy a II. Vatikáni Zsinatnak fogják hívni. De az új problémavilág már jelentkezett a vele egyidős és jóval fiatalabb főképp francia és német kortársak (*Maritain, Gilson, Sertillanges, Congar* és többi franciák, *Przywara, Hans Urs von Balthasar, Karl Adam* és a *Rahner*-fivérek) műveiben. Az ezek mellé való felnyomulás: utódaira maradt.

Utódaik mondtuk, mert a magyar teológiai írók új nemzedékéből elég sokan már nem a *tanítványai Schütz* Antalnak. A legtöbben fiatalabbak is sem — hogy azok lehettek volna; másrészt pedig — s ez az egyik közös jegyük — leginkább Rómában folytatták tanulmányaikat. Fiatalon kerültek katedrára s most sorra jelentkeznek műveikkel a Szent István Társulat kiadványaiban, a *Vigilia* hasábjain s más egyebütt. Róma adta az élményeiket, ottani tanulmányaik tudásunknak ortodox keretét és rendszerét; ismerik a legmodernebb nyugati szerzőket s a szocialista gazdasági és társadalmi rendben felépülő nemzeti világunk a hazájuk. Nincsen benne semmi meglepetés: új művekkel jelentkező magyar teológiai szerzőink együttartottak az egész világon jellemző új teológiai áramlatokkal. Ezt mondhatjuk el — s csak példának és nem a teljesség kedvéért hozunk fel neveket — *Radó* Polikárpról, a liturgikusról, *Szörényi* Andorról s *Görgényi* Béláról, a biblikusokról, *Gál* Ferencről, a bölcseletről, *Bánk* Józsefről, az egyházjogászról, *Zempléni* Györgyről, a mélylélektant is az anyagához olvasztó dogmatikusunkról, és *Cserhádi* József püspökről, akkor még a Hittudományi Akadémia tanáráról, akinek most az egyház dogmatikájáról jelent meg hatalmas — 623 oldalas — könyve.

El kellett mondanunk ezt ezeken a hasábjakon, mielőtt *Cserhádi* könyvéről írtunk volna. A mai magyar teológia tudósai megütik írásaikban az európai s a világmértéket. *Cserhádi* József éppen a legmalibb és legszövevényesebb problémavilág egyikében, az egyházzól szólóban. Ha van valami, ami azt mutatja, mennyire mögöttünk van (a mindenképpen elmaradhatatlan és szükséges) tridenti korszak, akkor főképpen az ecclesiologia az.

Hasonlítsuk csak össze *Cserhádi* könyvét a mondjuk negyven év előtti teológiai rendszerek akkori bármelyik standard-munkájának ecclesiológiai részével. Vagy akár egy akkori teljes ecclesiológiai monográfiával. Az akkor afféle „nyugalmas” tudomány volt. Lezárt egész, amelyből nem nagyon pattanhattak elő meglepetések. Rendszere lényegében a tridenti iskola élesen körvonalazott *Bellarmin-féle* jogási egyházfogalmán nyugodott, aminek, némileg egyszerűsített fogalmazását még a kiskatekizmusban is tanultuk. Mi az egyház? „A földön élő katolikus keresztények társasága, amelynek feje a római püspök, vagyis

a pápa". Az eredeti szöveg közös hitről, tanításokról, közös szertartásokról, a közös szentségek látható vételéről, és hierarchiának való látható alávetettségről beszél; s amint Cserhádi megjegyzi: ma már látjuk, hogy lényegében nem az egyházat, hanem az egyháztagságot akarta meghatározni. Bár burkoltan benne foglaltatik az egyház hármasság hatalma, a tanító, a papi, az egyházkormányzati, mégis hiányzik belőle egyrészt az egyház krisztusi alapításának és céljának, belső kegyelmi valóságának megemlézése, másrészt a külsőhöz tartozó közösségi jelleg jelentőségének aláhúzása. Eppen azért az ecclesiologia is mindig „juridikus quasi-definíciónak” tartotta; gyakorlatilag azonban ráépített. Dehát a szorongatott helyzetekben azt kell megtartani, ami van. S a XVI—XVII. századi hit-szakadások, XVIII—XIX. században az önállóra, sőt időnkint ellenségessé váló természetudományos teóriák ellen nem lehetett más tenni, mint élesen megjelölni és lezárni a határokat. Bellarmin szükség-meghatározása azonkívül, hogy egyoldalúan jogász volt, még ebben is egy történelmi helyzetet rögzített. Holott az egyház több, mint egyik jogi oldala, és több, mint egyik történelmi helyzete.

Nézzük csak az egyházfogalom kialakítását Cserhátnál. Körüljárja a jelenséget... Az egyház történelmi alakulat. Csak az volna? Más is. Egyesek hajlandók létében és lényében az államszerű analógiákat túlhangsúlyozni, mások a személyes, a lelki, a láthatatlan vallásos élményt. Mégis, hogyan lép be tudatunkba az egyház? Habozás nélkül szembenéz az ismeretelméleti ténnyel: úgy mint kinyilatkoztatott igazság, mint hittitok. Az egyház ismeretéhez tehát, már kezdeteiben: hit, hitből fakadó megismerés szükséges. Csak az ismerheti meg, aki kegyelmi életközösségekben van Krisztussal, a Szentlélek által. Annál inkább, mivel az egyház a háromszemélyű Isten műve; létének és lényegének alapjai a szentháromsági küldetésekben gyökereznek.

Miután a teremtetlen öröklétben horgonyozta le az egyház végő eredését, megállapítja a különleges Krisztus-központiságot: az egyház a továbbélt titokzatos Krisztus, mégpedig Isten országának földi megjelenése. Pontos tartalmi vizsgálatnak veti alá az Isten-országra, Isten népére vonatkozó héber (malchut Jahve, quahal) kifejezéseket. Megállapítja ezeknek egyre gazdagodó tartalmát a pátriárkai, mozesi és prófétai kinyilatkoztatásokon át. De megállapítja, hogy az még legfejlettebb alakjában, a próféták univerzalizmusában sem jelent annyit mint az újszövetségi görög „ekklézia” és „szünagógé”. Ma sokat emlegetik ezt a fogalmat: „biblikus teológia”. A teológiai fogalmak élő, szentírási értelmezését értik alatta, szemben a dogmatika egyik régebbi és mostmár múltó irányzatának módszerével, amely mindenre az előzetes meghatározások bölcséleti határvonalait feszíti rá. Nem lehet eléggé felhívni — különösen a világi — olvasó figyelmét arra, hogy Cserhátnak ezekben a fejtegetéseiben a magyar biblikus teológia egyik legéletteljesebb részletét, mintegy mintadarabját lássa.

Abban az egyházban, amelyet Jézus Krisztus maga személyesen alapít, meghatározott tanító, megszentelő és kormányzati hatalom gyakorlásával ruházta fel Pétert és az apostolokat. Ez már az ősegyháznak tudata is önmagáról s megnyilvánul az Apostolok Cselekedeteiben és leveleiben; egyöntetűen s ugyanakkor mégis fejlődésben, kibontakozásban. A biblikus teológia léttel telt, konkrét fogalmaiban válaszol a szerző olyan kérdésekre, akart-e Jézus egyházat alapítani és milyent. Csupán láthatatlant-e vagy láthatót is? Ó maga akarta-e az alapítást végrehajtani, vagy azzal már nem törődve rábízta volna ezt később jelentkező emberi erőkre? A protestáns teológiai irányzatokat lehet összegezni abban a felfogásban, amely az egyének kegyelmi élete felé szóló „láthatatlan egyház” fogalmát igyekszik kialakítani s az időről-időre jelentkező emberi erők elsődleges voltát vallani az egyház alapításában. Ez a teológia elvileg mindvégig ragaszkodott ehhez a felfogáshoz; a gyakorlat — malgré lui — nagyonis látható egyházakat teremtett, s igyekezett azokat egyszeri, nem változó formáikban ragadni meg. A helyzet önellentmondásait a protestáns teológusok rendkívüli fáradozásokkal és a katolikus egyházfogalom számára is tanulságos és előnyös eszmei konstrukciókkal kívánják a legutóbbi időkben áthidalni.

Ami a Péter elsőbbsége körül — ma már azt mondhatnók: volt — vitákat illeti, Cserhádi azokra is a biblikus-teológus megfoghatóan konkrét választ adja. Amit talán — a szerző megbocsátja — igyekszünk itt ki is sarkítani. Péter

primátusában nem egyedül a Máté-szöveg (16, 17—19), amelyben megígérte és nem a János-szöveg (21, 15—18) amelyben azt megadja, a döntő, hanem mind a négy evangéliumnak egyöntetű tanúsága Simonnak, Jónás fiának Jézustól adott Kepha-Petrosz-Petrus neve mellett, amit maga Jézus adott neki. A Kepha arámi szó, főnév, szikla jelent és addig sem családí, sem utónévként nem szerepelt. Viszont az eredetileg Simon vagy Symeon nevű apostolnál fokozatosan „igazi” tulajdonnévvé vált az ötvenes évekig. Nagyon jelentős, hogy Pál — és éppen Pál! — egyetlen hely kivételével így hívja összes leveleiben; egyrészt Péternek köztudott „sziklaalapkö”- szerepe előtt való meghajlását fejezheti ki ez, másrészt azt, hogy mostmár valóban így is hívják és nevét hamarosan átfordították Petrosz-ra, majd Petrus-ra. Uj neve apostolfői küldetését jelenti, egyhangúlag az evangéliumokban, az Apostolok Cselekedeteiben s a Levelekben. Hogy időzött-e Rómában és ott szenvedett-e vértanúságot, s a római püspökök az utódai, az ma már nem kérdéses.

De hosszúra nyúlna, ha mindent ilyen részletesen akarnánk ismertetni. Cserhádi azért is foglalkozik ilyen sokat az ősegyházzal, mert tudja, hogy ma, a zsinati korszakban az egyház hívói és az egyházon kívüliek egyaránt annak egyházfogalmáig kívánnak viszonyulni. Miután a most folyó zsinat értelmezésében foglalkozott a püspökök szerepével: szintén elsősorban a biblikus teológus eszközeivel kezdi boncolgatni az egyháznak önmagáról való legősibb képét (mintegy legősibb „egyházdefinícióját”) a *Corpus Christi Misticum* fogalmát. S ebben olvasszja együvé az ellentéteket: az isteni s az emberit az egyházban, a láthatatlan és látható egyházat, az egyház jogi oldalát és azt, ami a Szentlélek működésében jelentkezik, a földi s ugyanakkor a teljes, örök eszkatologikus egyházat. Magáért a hatalmas Szentlélek-fejezetért is érdemes elolvasni a könyvet. S mi a végső — nem meghatározás, hanem finoman sejtetett — egyházfogalom? Az egyház — itt a földön — a Krisztusban megváltottak kegyelmi közössége! Mintha az éles körvonalú holdkorong lobbanna egyszerre önmagának többszörösévé, vakító fényléssel töltve ki egész addigi holddudvarát.

Látjuk, hogy egy ugyancsak minden részletében „megmozdult” ecclesiologia Cserhádié! Valóban európai jelenségű s jelentőségű mű, egészen a zsinati eszmekörben. Nemcsak szerzőket idéz, hanem magának is vannak véleményei pl. az ún. „többrétegű egyháztagság” komplexsz kérdései iránt. S a marológiai befejezés vallomás mellett, hogy a Legelsőként Megváltott: az egyház legtöbbszörösebb tagja, mintegy „típusa”, őstagja az egyháznak. És így a mariológiai dogmafejlődés kezdeti lendülete vezetett át az ecclesiologia mai, forrongó modern problémavilágába, amelyben „mintha a köztünk járó Krisztus lépteit és szavait már egészen közelről hallanók”. A kiváló és egyenrangúan európai teológus mellett: nagyszerű író s a legnehezebb kérdéseket is szemléletessé tenni tudó stilszta munkája ez a mű. (Ijjas Antal)

ÚJ VESZEDELMŰNK — A ZAJ. A modern civilizációban a technika vívmányai révén az ember olyan könnyebbségekhez jutott, amilyenekről elődei álmodni se mertek. A technikának azonban megvannak a maga ártalmas mellékhatásai is. Ezek közül különösen kettő öltött nagy méreteket az utóbbi időben. Az egyik a levegő és a víz szennyezettsége. Egyes nagyvárosok és ipartelepek levegőjében — sajnos Budapesten is — az ipari üzemek, a rossz fűtéstechnikával működő kazánok és tűzhelyek, továbbá az autók jóvoltából annyi a füst és a gáz, hogy szélcsendes napokon gyöngébb tüdejű embernek szenvedés az utcákon járni. Egyre aggasztóbb méreteket ölt a folyóvizek szennyezettsége. Az ipari üzemek sokszor gátlás nélkül vezetnek mérgező anyagokkal telített szennyvizüket a folyókba. Franciaország folyóinak jelentékeny részében kiirtották vele a halakat. Nálunk Budapesten is nem egyszer fűjt már riadót a sajtó, mert egyik-másik üzem szennyvizétől tömegével pusztulnak el a halak a harasztú Dunaágban. Arról ne is szóljunk, hogy a nagyvárosok amúgy is egyre súlyosbodó vízellátási problémáit mennyire megnehezíti a folyók szennyezettsége.

A modern technika és a nagyvárosi élet egy más fajta káros mellékhatásaként egyre súlyosabb problémákat vet fel életünkben a — zaj. Elsősorban a

civilizált országok nagyvárosainak és ipartelepeinek lakosságát kínozza meg, de a vasúti, közúti és légi forgalom, a mezőgazdaság gépesítése, valamint a tranzistoros rádió terjedése nyomán behatol az eddig „csendes” falvak és mezők, erdők, sztyeppék és sivatagok életébe is.

Mint Philippe *Schneider* írja érdekes tanulmányában, amelyet az *Etudes* közölt, szakemberek számításai szerint az elmúlt tíz esztendő folyamán a városok és nagyobb települések átlagos zaj szintje húsz-harminc decibellel emelkedett. Decibel tudvalevően a gyakorlatban használatos akusztikai mértékegység, amely már magában is elég bonyolult számítás eredménye. A zaj 90—100 decibelnél kezd ártalmas lenni az ember egészségére. Nos, megjelentek a forgalomban és az iparban olyan gépek, amelyek 100—120 decibel erejű zajjal működnek. Sőt, mindennaposak az ennél sokkalta nagyobb zajok is. Csak egy példát említünk a sok közül, amelynek az adatait pontos mérésekkel megállapították. Kanada fővárosának új repülőtere felett az egyik szuperszónikus repülőgép eléggé alacsonyan repülve törte át az úgynevezett hanghatárt — véletlenül. Az ilyenkor szokásos dörrenés erőssége 160 decibel volt. Nemcsak az ablakokat törte be messze környéken, hanem a repülőtér épületeinek palatetőzetét is. Ez az egyetlen robaj százezer dollár kárt okozott.

Ilyen feltűnő anyagi károkat ritkán okoz a zaj. Annál több az olyan baj, amit kevésbé észrevehetően idéz elő. „A zaj a legkihívóbb támadás az ember ellen — állapította meg *Schopenhauer* —, mert gondolatainkat zavarja össze.” Az orvosi vizsgálatok, amelyeket a zaj hatásaival kapcsolatban végeztek, alátámasztják a neves bölcselei észrevételét. A zaj központi idegeket, értelmi személyiségünk legfontosabb szerveit támadja meg. Más vizsgálatok azt mutatták ki, hogy azokban az irodákban, műhelyekben és üzletekben, ahol a zajt normális szintre szorítják le, a számolók, rajzolók és gépirónók kevesebb hibát követtek el. Ugyancsak orvosi vizsgálatok állapították meg, hogy a zaj nem csupán értelmi, hanem ideg-eredetű nem-szervi bajokat is előidézhethet, így különféle szívmegebetegedéseket, vérnyomásos zavarokat, gyomorgörcsöket, sőt nyombélfekélyt. Azokról a régebben is ismert zaj-ártalmakról ne is szóljunk, amelyek egyes munkások, például kazánkovácsok hallószerveit támadják meg s igen gyakran teljes süketiséget okoznak.

Ezek a jelenségek csupán csak egy részét teszik a zajjal kapcsolatos problémáknak, s nem is a legnagyobb és legnehezebben megoldható részét. Azoknak a határozott intézkedéseknek, amelyeket az utóbbi években számos helyen az ipar és közlekedés lármája ellen hoztak, valamint a technikai újításoknak, amelyeket e téren kezdeményeztek, belátható időn belül meglesz a jó hatásuk. Az 1960-ban Zürichben megrendezett első zajellenes világkongresszussal nemzetközi téren is megindult a küzdelem az ártalmas zajok leküzdésére.

Sokkal nehezebben oldható meg a szövevényes probléma másik része: megszüntetni azokat a zajokat, amelyeket az emberek okoznak, akik nem törődnek pihenni, vagy elmélyülni kívánó környezetükkel, szomszédaikkal, embertársaikkal. A nagyvárosok lakosságának legalább nyolcvan százaléka szenved valami módon a szomszédsága, környezete zajai miatt. Különösen az újabban épült házak lakóinak kell sokat túrniók, ahol az anyagtakarékosság címén a leglényegesebből feledkeznek meg az építők: a családok kellő elhatárolásáról. A vékony falakon, födémeken áthallatszik a hangosabb szó, a lépések döngése, gyerekek ugrádozása, a rádióból kiáradó zene, a televízióból harsogó színészhang, a háztartási gépek bűgása, a felvonó moraja.

Rengeteg feladat vár ezen a téren a gépészekre, technikusokra, mérnökökre és építőkre. Az újító kedvet ebben az irányban is szítani kellene: keressék a szakemberek azokat a műszaki megoldásokat, amelyekkel az anyagtakarékosság elvének szem előtt tartásával jobban elszigetelhetnék egymástól a bérházak lakásait, zajtalanabbá tehetnék a háztartási gépeket. A technika fejlődése nyilván sok megoldást is hoz ezen a téren.

Ez a fajta zaj azonban egyben erkölcsi probléma is és bizonyos mértékig mindig az marad. A legtökéletesebben elszigetelt házakban is lehet úgy zsongani, hogy zavarják vele a szomszédokat, lehet bömböltetni a rádiót, tele-

víziót, dübörögve táncolni, hagyni, hogy a gyerekek késő éjszakáig ugráljanak, betelepíteni a lakásba, vagy pincébe kisipari gépeket, amelyeknek lármáját a betonváz felvezeti a negyedik emeletre is.

Ki ne ismerné ezeket a jelenségeket és problémákat, aki nagyvárosi bérházban lakott vagy lakik? Mindenütt akad egy-egy család, aki azon a címen, hogy neki élni, vagy szórakozni kell, hogy „nem kötheti a gyereket az asztal lábához”, tönkreteszi egy egész bérház nyugalmát.

A harciasabb lakótársak szólnak, veszekszenek, átkopognak a falon, esetleg panaszt emelnek a hatóságoknál, rendőrségen. A nagyobb rész azonban némán szenved. Sokszor nem is gondol rá, vagy nem is tudja, hogy védekezni is lehetne, vagy kellene a zajongók ellen. Másokat elkedvetlenít, ha látják, hogy harciasabb lakótársaik védekezési kísérletei eredménytelenek maradnak, a zajongók fittyet hánynak a figyelmeztetéseknek, még a hatóság intézkedéseinek is, s nem tudja őket jobb belátásra bírni a büntetés sem.

Csak az tudja megfékezni e zajongókat, ha a lakótársak összefognak ellenük egymás között és a hatósággal. Sajnos, a házak rendjére vonatkozó előírások éppen e tekintetben nem eléggé határozottak, amellett jobbra el is avultak. A szőnyegporolást rendszabályozzák, ami ma, amikor terjed a por-szívó, egyre kevésbé jelent komoly zajt a nagyváros zúgásában, de a hangos rádiózást és televízió-vételt csak a késő éjjeli órákban tiltják. Este tíz óráig senki sem védi a pihenni, vagy szellemi munkában elmélyedni kívánó embert, avagy a nyugalomra áhító beteget.

Sajnos, kevés szó esik erről a modern veszedelemről az iskolában, a sajátban — és még kevesebb a templomban. Pedig a problémák megoldásának itt a kezdete: a meggyőzésben, a nevelésben. Raébreszteni az embereket a közösségi magatartásnak és a felebaráti szeretetnek arra a parancsára, hogy tiszteljék mások nyugalmát. Megértetni velük a csend szükségét. Vannak, akik szenvednek a zajtól, de félnek a csendtől is. Mintha a csend egyenlő lenne az unalommal, a téletlenséggel, a halállal. A zaj, a lárma sok ember számára talán menekülés is, szinte megfutamodás azok elől a hangok elől, amelyek a lelkiismeretükben szólnak meg. Hívó embereknek, bizony, nem ártana, megszívlelniök Charles *Foucauld* szavait: „A lelket Isten nem a zajra teremtette, hanem hogy összeszedje magát. Az élet nem csupán az érdemszerző cselekedetek által válik előkészületté a mennyekre, hanem a békeség és a csendet megkívánó elmélyülés által is Istenben.” (*Sinkó Ferenc*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Van költő, akinek friss kötetét azzal a kíváncsi izgalmossal nyitjuk föl: milyen új színeket villant föl? mi újat mond? milyen meglepetést tartogat? Van, akitől nem várunk új színt és hangot, s nem várjuk azt se, hogy kötetről kötetre újabb területeket hódítson; az ilyen költészet: egyetlen egzisztenciális dráma, s egy-egy új kötet csak egy-egy új fölvonása, elmélyítése, vagy megváltása ennek a drámának. Mit vár az olvasó *Jékely Zoltántól*,* jócskán több mint fél évtizeddel a *Tilalmas kert* után? Várhat egyáltalán mást, másfajtat, mint aminőt ez az összegezés nyújtott neki?

Nem hinném. *Jékely Zoltán* sosem volt a változatok költője. Minden inkább, mint alakját váltó, formáit cserélő *Proteus*. Nemzedékében talán senki sincs, aki oly korán oly csalhatatlanul megtalálta volna hangját és világát, mint ő. Az *Éjszakáktól* kezdve szinte sosem a másságával szerzett meglepetést, hanem az azonosságával. Nekí sem minden verse egyformán remekmű (s vajon kié az !); de talán mindig ott hat fáradtabbnak, s ott kevésbé meggyőző, ahol ettől a kezdettől való azonosságtól elmozdul egy árnyalatnyira; s egyszerűen újra megföllebezhetetlen, mihelyt visszatér hozzá. Egyhelyben növekszik, és teljesedik, mint a fák.

Van új kötetében, a *Lidérc-űz*ben egy „Ronsard módjára” szerzett *Ellenszonett Helénának*. Nem azért utalok rá, mert *Jékely* hangján oly megkapóan idézi az öregedő Ronsard-t. Hanem azért, mert a kötetben föl-fölbukkan a jól ismert *Jékely*-hangnak ez az új, késő-reneszánszos modulációja. Valama olyas-

* *Lidérc-űz*. Magvető, 1964.

mi, mint Ronsard, túl Marie-n és a hajnali rózsákon, a Heléna-szerelem kései, füstös lángjaiban, mikor már ég Trója, s ő már-már földadja a csatát. Valami olyasmi, mint Sponde; néha már az a szikár, inas, zord líra, mint Chassignet-é. Egy Chassignet-é, akiben még ott él egy kulcslukon Vénuszok vetkezését megleső Papillon de Laphrise minden emléke és nosztalgiája.

Nyilván nem véletlen, hogy olyan pompásan fordította őket. Nemcsak a „suttymban ömlegető” Laphrise-t; hanem a kesernyés, kiábrándult Magnyt is, igazán a szívét kölcsönözve neki, vagy Sponde-ot: „Ha már e gyöngé test, mely vízként elsuhamlik, — bár annyi daliát túlélve megmarad, — percenkint mégis a halál felé halad, — s baj hátán baj-velem sírjába beleomlik. — mért álljam e vihart, mely órámból naponkint — maroknyi homokot durván kirázogat?” Ha nevet, címet lefedve tesszük a versismerő olvasó elé: nem hamisítatlan Jékely-sorok? S hogy-hogy nem szánta legszebb hangjait, legszebb, oly jellemzően jékelys szavait e három és félszázados francia előd aikára adni, mikor magyarul megszólaltatta? Bizonyára mert rokonát szóaltatta meg benne. S mert most ért igazán rokonává: ezzel a kis rekedtséggel a hangjában, ezzel az ősi rozsdával a színein. Meg ahogy lombjai — fákéhoz hasonlítottam a növekedését — világszelekben borzonganak: ahogy belefuvalmost a lírájába valami kozmikus, csillagtávols, meg valami különös, mondhatni prehisztorikus lehelet. A maroknyi zizegő homokot az Idő nemcsak Sponde órájából rázogattja ki. Idézzem a *Homoksziget* sorait? „Tízezer év mily semmiség itt, — hol az ember homokra épít! — Csont és cserép közös halomban — őrlődik e roppant malomban, — s szétdörzsöli a tenyerén — az Idő, ez a vén — sose nyugvó molnárlegény...” Idézem majdnem száz lappal messzibbről az *Elmulnak* utolsó szakaszát? „Por hull az ing alá, penész — lakatja lóg keserű számon; — alacsony ablakon benéz — vénasszony-vigyorú halálom.” Mindenütt ez a szitáló homok, ez a finom por, az Idő őrleménye; mindenütt a „mord enyészet kormos ökre”, s mindenütt, földünk dombjain és dombjai alatt, akárcsak Zsámbék templomos halmán, „elszórt törmelék, ezernyi, — kőhalom és csonthalom”. Áll, emlékek fölött, a Kapisztrán-torony, „szelek járnak körül, ráncos homlokodon — az idő fonalat köröskörül csavarván”, mondja róla a költő; s egyszerre Babilon képe kél föl: „A babiloni is így gyászolt hajdanán — még évszázadokig, volt istensége holtán, — csillagkémlő helyét keselyű laktá tán, — s kotorékban húsült aljában az oroszlán...” S mindenütt ott van, „foghatatlanul és fogyhatatlanul” a világörló Idő-sárkány, aki talán a szférákban lakik, „vagy itt bújssz mindenütt, fűvön, kövön, — amint egy vak isten miljomba vágott, — s tovább osztódsz vígan vízen-tűzön, — hogy megemészd prédádat, a világot...”

A hang ugyanaz, azonos, szinte kezdettől; ugyanaz a hang, de keményebb, kopárabb, szigorúbb, zordabb, mélyebben kondul. Mikor ritkulnak a lombok, több látszik az égből, élesebben szűrnek a csillagok. A nosztalgiák régi *bel cantója* érdekesebb, rozsdásabb; a dallam szorongatóbb, el-elszorítja a torkot. „Úristen, ez a negyvenedik őszöm! — Vajon még hány van, kérdezem... — De csak a tücskök szólnak a mezőkön, — Rozsdás szerszámmal, érdesen.” S hadd idézzem még ezt az *Imádság* című négyesort, mely megint annyira Jékely, és ismét oly közel van az öregedő Ronsard-hoz, megrendítő utolsó sorával, mely mintha az *Utolsó szonettek* ihletével egy tőről sarjadt volna, s az első két sor felejthetetlen képével: „Egyre mélyebb a kút, amelyből estelente — Felhúznám az imák enyhethadó vizét; — Se esti anya-csók, se égi tentente — Nincs mi eloltaná napi poklom tüzét...”

Szinte kezdettől azonos hang, mondtam; és hogy nem a változatosság költője. Hadd tegyem hozzá, nehogy félreértés essék: átható állandóságában nagy költészet. Testvér a nagy lírákkal; s a nagy lírák légjárását érezni benne.

„Férfi vagyok, kezem farag erős, férfias tárgyakat”; és: „Jó tudni így, hogy szabatos a forma és a körvonal, — az vagyok, s mégis több vagyok, ki tavalyelőtt és tavaly, — én döntöttem: vonzalmaim, örömeim és haragom —

* Arckép ezen tükörben. Magvető. 1964.

egysége végre összeállt és változtatni nincs okom...” Amit *Vészi Endre* gyűjteményes kötetének* ez a *Férfiszó* című záróverse mond, ars poeticául is és erkölcsi vallomásul is, azt tetelesebb fogalmazásban az Utószó is megismétli. Számbavéve eredményeit, „a türelmetlen lelkiismeret sokkal több bennem, mint a pihenő jóérzés”; s a harminc év terméséből egybeválogatott kötet, mint ítélet és önbírálat, „a szigor jegyében született”. Költészetről vallott fölfogása is „szigorú”, elutasít mindenfajta érzelmességet: „Úgy érzem, hogy korunk verse az intellektuális vers: a gondolkodás élménye mindennél izgalmasabb. S ugyanakkor ez az intellektuális líra nem mond le a látomásos képzeletről, az érzéki színezésről vagy a tájfestésről, ép éppen attól modern, hogy egyszerre több dimenzióban is képes kifejezni magát.”

Mai ars poetica; a kötet szinte csábít rá, hogy a költőt első gyűjteményétől, 1934-től végigkísérjük útján, melyen eddig a világosan megfogalmazott költészet-eszményig eljutott. Az első kötetek friss, meleg emberségű líráján a mai olvasó már fölismeri az akkori „költészet-történeti helyzet” nyomait; ezek a versek a maguk sajátos élményvilágának lírai kifejezését tekintve könnyen elhelyezhetők azon a térképen, amelynek egyik égtáját József Attila neve jelzi, a másikat Radnótié; nem idegenek Friss Endrétől, nem a *Kifosztott táj* Zelk-jétől; ha „be akarnánk tájolni”, ilyesféle vidékeken kellene elhelyeznünk.

A történet, melyet tükröz, jórészt nemzedékéé: az ifjúság világának elkomorulása, a háború nehéz évei, mikor „már nem a szelíd béke kell nekem”, és legfőbb hivatásának az „igazat vallani” erkölcsét tartja; utána következtek a „reményekre kész” esztendők, majd ismét megint másféle problémák és nehézségek: „kíméletesen mondom: a sematizmus éveiről van szó”, problémákról és nehézségekről az utószó néhány nagyon becsületes, őszinte és megszívlelhető mondatot mond. S ezt követőleg: elvileg az új ars poetica megfogalmazása, „gyakorlatilag” megvalósítása, a „légy kemény s dolgozz” csillagzata alatt. Ez az „összeadott múlt s jelen” leckéje, tanulsága, útmutatása. A munka, éber erkölccsel, ügyeskedések nélkül, helyezkedések nélkül, és a külső tetszetőség igénye nélkül. Ami kezdettől természete: bizonyos józan tárgyiaság, szárnyalás helyett figyelem, dallamosság helyett szándékos érdeesség, képek tarkasága helyett gondolatok kifejezésre törése — abból kovacsolja érelyét. „Nem vagyok fiatal, de még öreg se, — nincs szerepem, mi homlokom öveze, — nincs ügyes taktikám. — Itt birkózom anyaggal, hővel szóval, — éjjel után is ébren tart a sóhaj, — figyel nyitott szemem... — S a Vérmezőn, künn, a szabatos fagyban — épül a csend, s bennem az olthatatlan — konok megmaradás.”

Nem tartozik a könnyed, és a könnyűszavú költők közé; ez az anyaggal és szóval való „birkózás” nagyon jellemző rá. Színei sem szikráznak; pontos és tárgyilagos színek; hiteles színek. Gondoljunk a *Jellemzés, kétféleképpen* strófáira, vagy a *Márciusi reggelre*, melyet éppen szűrően regisztráló pontossága emel föl: magát a verset is, akárcsak embereit, „tágabb térbe”. Vagy gondoljunk a *Reggel a Rómán* emlék-idézésére: semmi pátosz, semmi romantika, itt is a regisztrálás pontossága, a színek és mozdulatok hiteles rögzítése adja meg a kép lendületét és szuggesztívságát. Mert ebben a költészetben nincs semmi vajakosság; az egykori kisinás, akiről a kötet néhány meleg, szép verse szól, megmaradt költőként is munkásnak, és a közösség munkásának, aki „az alázat fényeiben” ír, és röstellné, hogy „mélyeit csak azért tárja fel — fűrészfogú, piros szírtjeivel, — hogy felidézze azt a tétiszonyt, — mely szívében szorong”; mert meggyőződése, hogy „ha nem érzem át, amit más is érez, — ha nem kiáltja torkom, amit más kiált, — a közös születést, közös halált, — a mélység is sekély lesz.” Íróasztala: munkapad; nyersanyaga: a valóság; úgy áll helyén, mint „ör, kit egyszer odaállítottak, de senki le nem váltja”; és amit lát, az „mind feladat! mind munka, ami célt ad! — közhely, de így — lesz mégis sorsunk, ez a barbár, félvad — derűs, szelíd...” Ezért vallhatja nyugodt öntudattal, erkölcsi birtokában harminc év summázásául „nincsen többé akadály, nincs a szívemben legalább, — hogy vállaljam a nehezét, hogy próbáljam a legjavát. — s ne fecsereljem az eröm, az anyag szívvös, nyers, kemény, — s természete se lenne más, hogyha előlről kezdeném”.

(Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNKA. A Katona József Színház újdonsága a „Fanni hagyományai”. A színlap tanúsága szerint „Kármán József (1769—1795) művének felhasználásával írta: Szabó Magda”. Nézzük meg tehát elsősorban mit „használt fel” Kármán művéből Szabó Magda? Felhasználta mindenekelőtt a főhősök, az epekedő két szerelmes, Fanni és (Tataira kiegészítve) T-ai Józsi nevét. Felhasználta nagyjából Fanni családi körülményeit (mostoha anya, mostoha testvérek, meg nem értő apa), és az alapotívumot, hogy a szerelmesek nem lehetnek egymáséi és Fanni ezért a halálba eped. De itt aztán vége is szakad minden további azonosságnak. Szabó Magda története e külsőségektől eltekintve, teljesen új utakon jár. Kármán Fannijának (attól eltekintve, hogy reménytelen vágyódásával és egész alkatával a kor szentimentális divatját követi) azért kell lemondania szerelméről, mert az nem nemes, nem honoratior, szegény, tehát rangon aluli. Szabó Magda Fannijánál ez nem lenne nehézség, hiszen Tatai Józsi apja gazdag várkapitány. Józsi itt azért nem követheti szíve parancsát, mert összekötőként fontos szerepet játszik a Martinovics-féle összeesküvésben, és mint a titkos társaság tagja nőtlenségi fogadalmat tett, ami addig szól, amíg ki nem vívják a magyar respubicát. A fiatalok Fanni barátnőjének, Amáliának házában ismerkednek meg. Amália apja, Baranya Ferenc az összeesküvés pozsonyi vezére és a titkos társaságban Tatai Józsi közvetlen felettese. Ő választja szét a szerelmeseket fogadalmára emlékeztetve a fiút.

Ez az új Fanni tehát nem a szeretetlenség, a meg nem értés és — bár csak homályosan körvonalazottan — a feloldhatatlan társadalmi rangkülönbség (Kármán motívumai) áldozata, hanem a politikáé. Még hozzá nemes indulatoktól fűtött, nemzeti politikáé, ami könyörtelenül belegázol az emberek magánéletébe és keresztezi a legszentebb egyéni érzéseket. Ez is konfliktusos helyzet persze, csak éppen vajmi kevés köze van az eredeti Fanni konfliktusához. Az igazi tragikus hős itt Tatai Józsi, akinek meg kell játszani a célcsap gavallért, mert még Fanninak sem árulhatja el, hogy valójában miről van szó. Fanni pedig meghal anélkül, hogy megtudná az igazságot, pedig közben már összeomlott az összeesküvés, Baranyát is letartóztatták, és Tatai Józsi nem szerepel a gyanúsítottak vagy körözöttek listáján, tehát most már akár jelentkezhetne is. Csakhogy ekkor elmaradna a fájdalom szerelmi halálá.

Félre értés ne essék. Szabó Magda műve, ha nem is különösebben kiemelkedő alkotás, nem rossz darab. Fordulatos, izgalmas a cselekménye, a reformkori Magyarország néhány tipikus figuráját kelti életre, jól érzékelteti a jakobinus mozgalom nyomán Magyarországon is megindult erjedést. De önkéntelenül is felvetődik a kérdés, vajon nem inkább kolonc-e számára a Fanni történet, semmint segítség. Hiszen mindarról, ami Szabó Magda Fannijában lényeges, Kármán Fannijában szó sincs. Ami Kármán Fannijában lényeges, (Fanni magánya, epekedése, halálba hervadása), arról Szabó Magda darabjában ugyan szó esik, de majdnemhogy idegen anyagként, és mindenképpen olyan motívumként, aminek a cselekményben, a konfliktus kibontásában nincs szerepe. Ha nem lenne Kármán József Fannija, akkor nem értenők miért olyan, amilyen Szabó Magda Fannija.

Kármán József Fanni regénye majdnemhogy lírai alkotás elsősorban, a kor divatját követő érzelmes lélekrajz amelyben a hangsúly a világfajdalmon van. A költő számára nem az a fontos, hogy ennek az életérzésnek reális indokait feltárja, és Kármánt általában el is szokták marasztalni T-ai Józsi alakjának elmosódott rajzáért. Számára azonban nem ez volt a fontos, hanem a költői hangulatfestés. Művét nem is a meseszöveg, a jellemek rajza teszi becsessé, hanem elsősorban nyelvének, főleg az ő korában, páratlan költőisége és gazdagsága. Ezt azonban modern színpadra átmenteni úgyszólván lehetetlenség. Ugyanakkor az eredeti „Fanni hagyományai”-nak tényleges cselekménye túlságosan vérszegény ahhoz, hogy három felvonást ki lehessen tölteni vele.

Szabó Magda tehát, sajnos, megoldhatatlan feladatra vállalkozott. Bármilyen tiszteletre méltó törekvés egy-egy ilyen klasszikusunkat megpróbálni

kiemelni az iskolai kötelező olvasmányok cseppet sem hálás környezetéből, az élővé tételnek nem ez a módja. Azok a motívumok, amelyeket Szabó Magda Kármán József művéből átvett, valójában már Kármánnál sem eredtek. És ugyanilyen erővel egy egész sor népmeséből is átvehetők lettek volna. Azonkívül Kármán József írói szándéka is merőben különbözőt Szabó Magdáétól. Kármán nem a korabeli magyar valóságot akarta ábrázolni, hanem azt akarta bebizonyítani, hogy magyar nyelven is lehet a kor színvonalán álló és a kor izlésének megfelelő művet alkotni. Míg Szabó Magda, a Fanni ürügyén korrajza törekedett, és férji főhősének, Tatai Józsinak megalkotásánál mintha egy kicsit magára Kármán József-re is gondolt volna, akiről szintén az a hír járta, (ha nincs is erről hiteles adat), hogy kapcsolatban volt a magyar jakobinus mozgalommal. Akkor azonban talán helyesebb lett volna Kármánról írni drámát, és nem a Kármán megalkotta hős neve alatt egy merőben új darabot, amelynek, ha a realista drámával szemben támasztott igényekkel közeledünk hozzá, legvitathatóbb pontja éppen Fanni jelleme.

A nagyobb hitelesség okából Szabó Magda még valamit próbált átvenni az eredeti Fanniból: a korhű nyelvet. Ez azonban sokkal nehezebb, semmint gondolnók. A teljes hitelesség rendkívüli filológiai felkészültséget és elmélyedést kívánna meg, viszont nagyonis vitatható, hogy egyáltalán szükség van-e erre. Mai író tollából még a legkorhűbb nyelv is modorosságnak hat. Éppen ezért ezen a téren meg kell elégedni néhány jelzéssel, néhány sajátásgos izzel, korabeli fordulattal. Szabó Magda régieskedése sokszor olyan érzést vált ki, mint mikor a felnőttek kisgyermeknek gügyögnek. Ő is visszagügyög a kezdődő magyar reformkornak. Ugyanakkor vagy háromszor (ha ugyan nem többször) elhangzik a színpadon ez a nyelvi szörnyesülött: „Ez rosszul veszi ki magát”, vagy kérdő változatban „hogyan veszi ki magát?” Ne vegye rossznéven Szabó Magda, de Kármán ilyesmit soha le nem írt volna.

A Katona József Színház előadásának fő erőssége, hogy Fanni szerepét Töröcsik Marira bízták, aki a legegyszerűbb eszközökkel keltette életre az eredeti, kármáni Fannit, és az ő játéka egymagában jobban indokolja a Kármánra hivatkozást, mint az egész darab. Más kérdés aztán, hogy ez a Fanni ott lóg ki leginkább a darabból, ahol Tatai Józsival vannak páros jelenetei. Ez a Tatai Józsi ugyanis (Sztankay István alakította a tőle megszokott színvonalon) mindenestül Szabó Magda teremtménye, aki, amennyire megállja a helyét mint üreslelkű arszlánt mímelő titkos összeesküvő, annyira nem tud mit kezdeni ezzel az ábrándos leányszóval. Szövegben és megjátszásban is nagyon hiteles Ungvári László és Lukács Margit házaspárja (Fanni apja és mostohaanyja). Kitűnő kabinettalakítás Gáti József Baranya Ference. Valóban ilyennek képzeljük el az egykori jakobinus magyar nemeseket. Kedves volt Magda Gabi Amália szerepében. Hindi Sándor és Tompa Sándor egy-egy konzervatív betekesodott nemesi figurát keltett életre emlékezetesen. (Doromby Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. „A művészet kiskönyvtára” sorozatban — Egyrel, Ferenczy Noémival, Vajda Lajossal, Czöbel Bélával, Berény Róberttel, Barcsayval s más jelentős modern magyar mesterekkel foglalkozó monográfiák után — Bernáth Aurélról szóló kötetke jelent meg, a mester régi hívének Genthon Istvánnak tollából. (Képzőművészeti Alap kiadója, Bp., 1964.) A szerző — aki az elmúlt évtizedekben nem egy tanulmányt szentelt már Bernáth működésének — hozzáértő szeretettel, finom beleérzéssel mutatja be az 1895-ben született, ez év novemberében 70-ik életévéhez elérkező festő oeuvre-jét. Genthon végigkíséri a művészt félévszázados pályáján, amelynek olyan kivételesen szép művek a mérföldkövei, mint a „Vénusz”, a „Hegedűművész”, a hegedús csendélet. „A pásztorfiú”, az elrévedő tekintetű sárgakabátos önarckép (a festőállványon anyag-kompozícióval), a „Terrasz”; mindegyik egy zárkózott, melankólikus alkatú művész páratlan színteknológiai tanuskodó látomása. Bernáth Aurél — akármiként is vélekedjünk egyes művészetpolitikai, esztétikai gesztusairól és kései festményeiről — mindenképpen egyik legjelesebbje újabb festészetünknek.

(de szépirodalmunknak, értekező prózáknak is). Így tehát örültünk a róla kiadott könyvnek amelyből arról is értesültünk, hogy a mester egyik pasztell tájképe Martyn Heidegger professzornak, az egzisztencialista bölcsélet prominens képviselőjének gyűjteményébe került.

A szöveg valamennyi megállapításával nem tudunk azonban egyetérteni. Genthon azt írja könyvében, hogy Bernáth 1956—57-es gyűjteményes kiállítása „bizonyára emlékezetes marad, mint azok egyike, amelyeknek említésére a szemek évek múltán is felragyognak.” Valóban, a kiállítás emlékezetes, maradandó hatású volt, azonban azt is észre kellett vennie e tárlaton a tárgyilagos szemlélőnek, hogy Bernáthnak az 1940-es, 50-es, 60-as években alkotott, fáradt, csupán rutinos munkái („Szőlőszedő leány”, „Balatoni táj tornyos villával” stb.) távolról sem egyenértékűek a 20-as évek végén, de különösen a 30-as évek első felében festett igazán nagy műveivel. 1938—40. táján törés állott be a művész tevékenységében, valamiféle kiégési, a festői invenció tekintetében elszegényedési folyamat kezdődött el nála. Munkásságában „a szellemi ellányhulás és a századeleji naturalizmushoz való visszakozás jelei” (Kállai Ernő) egyre jobban megszorodtak, bár olykor még ragyogó darabok kerültek ki keze alól (pl. egy 1942-es csukás csendélet).

Műve befejező részében Genthon foglalkozik az ún. „Greshamkör”-rel, — keresve, mi fűzte e művészeket össze, s kik voltak a vezető egyéniségei és résztvevői e csoportosulásnak. Genthon — aki maga is tagja volt a Gresham — asztaltársaságnak — a „nagybányai szellemiséget” jelöli meg összekötő kapcsolóként, s lényegében homogén együttesnek tekinti őket, akárcsak Pataky Dénes. (Pataky D.: Bernáth Aurél „Művészet”, 1965. évi januári szám) „Azonban ez a festői együttes *nem volt teljesen egységes.*” (Bodnár Éva: A magyar műgyűjtés történetéből: Fruchter Lajos gyűjteménye, 1954.) Differenciáltabban vizsgálva a Gresham-kör szemléletét, úgy tűnik, hogy volt ott egy „anti-avantgardista”, a modern francia festészettel szemben tartózkodást, sőt talán ellen-szenvet tanúsító csoport; ide tartozott Bernáth, a szobrász Pátzay, Berény, Szőnyi, — az utóbbi mester kivételével mindnyájan „renegát avantgardisták”, az *izmusok* egykori buzgó hívei. A hangadók — egyrészt mint jó művészek, másrészt mint művelt elmék — ők voltak a Gresham-asztalnál. A művészeti írók közül hozzájuk hajlott Elek Árhur és Farkas Zoltán, s jópár kisebb kaliberű festő: Jobbágyi-Gaiger, Basch Andor, Elekfy Jenő stb. Volt azután a „Gresham”-en belül egy lényegesen más esztétikát valló, „École de Paris” (fauve, kubista) igazodású kis „frakció” (Czóbel, a fiatal Barcsay Jenő) s volt végül a magános Egry József, aki nem tartozott sem ide, sem oda, nem volt sem „nagybányai”, sem párizsias, járta a maga útját hallatlan következetességgel, művészi-emberi aszkézissal. Az idősebb Egryt különben a Pátzay—Bernáth—„szárm” igyekezett minél szorosabban magához kapcsolni, mint egykor az irodalmi Deák-párt az öreg Aranyt...

A kis bibliográfia (a kötet végén) teljességre nem törekedhetett; néhány írásra azonban — úgy véljük — érdemes lett volna még felhívni az érdeklődő figyelmét; így Kassáknak Bernáthtal folytatott érdekes beszélgetésére (megjelent a „Vallomás 15 művészről” című Kassák-kötetben) és Lehel Ferencnek egy — Bernáth és Berény Róbert között párhuzamot vonó, s munkásságuk egyik periódusa felett bírálatot gyakorló — esszéjére, amely a „Nemzeti Művészet”-ben jelent meg a 30-as években. Lehet — mégha voltak is mesterkelt, kiagyalt elméletei (hasonlóak az irodalomtörténész Bodnár Zsigmond teorémáihoz) — jó-szemű, kitűnő kvalitásérzékű művészeti író volt. Neki köszönhetjük a két első Csontváry-könyvet s a — mindmáig egyetlen — Gulácsy-pályarajzot. A magyar képzőművészeti szakirodalom nem oly gazdag, hogy Lehel Ferenc munkáiról indokolt legyen megfeledkeznünk...

Genthon könyvecskéjének néhány részletét, megállapítását vitathatónak, illetve kiegészítésre szorulónak éreztük, — azonban a kis monográfia két véleményében még jobban megerősítette a recenziót: hogy a régi Bernáth jópár mesteri, időtálló festménnyel ajándékozta meg szellemi életünket, s hogy Genthon István egyik legkülönb, leghivatottabb művelője képzőművészeti irodalmunknak.

A Százados úti művésztelep szobrászainak és festőinek — elhúnytaknak és élőknék — munkásságáról adott áttekintést a Nemzeti Galéria tévégi kiállítása. A művek között sok olyan volt, amelyeknek *mellőzése* csak emelte volna a látlat színvonalát, — gondolunk például *Vass Viktor*, *Gémes-Gindert Péter* szobraira. *Siklódy Lőrinc* palóc menyecskejének szobrászatlansága, sekélyessége kiváltképpen bántó volt. *Sidló Ferenc* művei sem éltek túl alkotójukat. *Sámuel Kornél* fiatalon elesett az első világháborúban, — számottevő mű nem maradt utána. *Pásztor János* társa és barátja volt Tornyai Jánosnak és Rudnay Gyulának, Hódmezővásárhelyen sok időt töltöttek egymás társaságában — sajnos azonban, Pásztor szobrászatának értéke, jelentősége nem éri el nagy alföldi festő-barátaiét. *Kisfaludi Stróbl Zsigmond* olyan alkotásai, mint a három figurás, hatásvadászó „Finálé”, egy elsüllyedt világ, a századeleji jómódú polgárság — nem éppen magas — ízlésnormáihoz tapadnak; Kisfaludi Stróbl portréi (pl. az irodalomtörténész Sebestyén Károlyról) már maradandóbbak, bár a modell lelkének mélyebb rétegeibe belevilágítani alig képesek. *Abonyi-Grandner Jenő* munkáiból teljességgel hiányzik a szellem emelkedettsége és nemesége szobrai olcsó sikerekre pályázók, bombasztikusak. Örömmel láttuk viszont a szobrok között a korán elhalt *Csikász Imre* női aktját *Makrisz Agamemnon* nagy-lélekzetű, rendkívül kifejező mauthauseni mártíremlékművének vázlatát, *Ispánky József* fából faragott mellszobrát Kopp Jenő művészettörténészről, a fiatal *Nagy András* egy-két modern hangvételi munkáját. *Cser Károly és Buza Barna* egyenetlen vékonypéznűbb, finomkodóbb, egyhangúbb Mikussal szemben e sorok írója Kerényit érzi a vérbelibb, igazibb szobrásznak, bár asszony-figuráinak megformálásában (lapos homlok, erős idomok, a lábfejek furcsa megmintázása) fenyegeti őt a modorosság veszélye.

A hatalmas méretű szobrok felvonultatása nem volt szerencsés ötlet; a kisplasztikák, festmények, grafikák körében ezek olyanok, mint Gulliver a törpék között. A szabad levegő, a zöld növényzet, a tágas térség az éltető környezete e nagy plasztikáknak, s ha az óriási szoborban amúgyis kevés az élet (pl. *Szabó Iván*: „Éneklő leány”), akkor különösen indokolatlan volt beszállítása a volt Kúria termeibe.

A szobrászok közül messze-messze kimagasodik *Medgyessy Ferenc*. A Radnai-síremlék, a Magvető paraszt, az Anya gyermekével, az egyik debreceni allegorikus szobor kis változata, a remekebbnél remekebb rajzok Rippl-ről, Móriczról, feleségéről, állatokról, — mind igazolják Ferenczy Béni szavait: „Medgyessy szobrászatunk eddigi történetének legjobb mestere.”

A festők közül általában jobban tetszetek a régiek, az öregek. *Kádár Bélának*, a 20-as évek ismert nevű, a nyugateurópai törekvések hatása alatt dolgozó festőjének (1877—1956) kiállított dolgai (kecses, tiszta rajzú figurális grafikák) mennyivel elevebbek, meggyőzőbbek, mint pl. *Eigel Istvánnak* (aki pedig két nemzedékkel fiatalabb Kádár Bélánál) „Oroszlány” című, maszatos színekkel festett nagyformátumú képe. *Pór Bertalan*nak egyik megsemmisült főművéről, amely a Néopera falait díszítette valamikor, egy rajzban, koloritban, szerkezetben gyönyörű kis vázlata nyújt fogalmat. Nagyon szívesen álltunk meg *Czigány Dezső* feltucatnyi festménye előtt is. Czigány a (főként gyümölcsös) csendéletek és az önarcmások mestere volt; Kassák Lajos „Egy lélek keresi magát” című regényében őt szerepelteti Partos néven. Partos munkái — írja Kassák — „magyszerű darabok. Nem felületi esztétizmussal, hanem lefojtott erejükkel állítják meg az embert. A kép ne csak festék és vászon, de expresszív élet is legyen.” Czigány a 30-as években tragikus módon meghalt, de képei — amelyeket Kassák oly érzékeny fogékonysággal jellemzett — ma is hiánytalan, mély élményt jelentenek.

Zombori-Moldován Béla kecskeszakállas férfit ábrázoló portréja száraz, kínosan részletező naturalizmusú. Egy festő, aki később született, mint Rippl, Ferenczy Károly, Kernstok, Márffy, Czöbel, Egry, s aki mégis abban a szel-

lemben fest, mint Balló Ede, Karlovsky, — menthetetlenül anakronisztikus jelenség. *Moldován István* realiztikus témáit geometrizáló formákban fejezi ki; dekoratív érzékű, de nem túl tartalmas festő. *Kutassy Imre Ferenc* képe nagyon gyenge; ma már mosolyt keltő címe („Kenyérgyári dolgozók a művésztelepek ismerkedési estjén”) az 1950—52. körüli idők tárlatait juttatja eszünkbe, amikor a „harcos”, „aktuális”, „lelkesítő” cím volt a fontos, nem pedig a mű...

A kiállítás anyagának 10—15%-ára (Czigány, Medgyessy, Kerényi Jenő, Makrisz Agamemnon stb.) jó emlékekkel gondol vissza a tárlatlátogató. De a művek túlnyomó része nem a Galéria falai közé való, ahol egy emelettel följebb Szinnyi-Merse, Mednyánszky, a Ferenczy-család, Csontváry, Nemes-Lampérth, Rippl-Rónai, Derkovits, Koszta és mások munkái vallanak a magyar művészet európai rangjáról.

Aval a költséggel és energiával, amelyet erre az igen vegyes színvonalú kiállításra fordított a Nemzeti Galéria igazgatósága, minden bizonnyal meg lehetett volna rendezni Egry József összegyűjtött műveinek tizenöt esztendő óta esedékes bemutatását... (*Dévényi Iván*)

ZENEI JEGYZETEK. (*Jascha Horenstein az Erkel-Színházban*.) Az előzetes jelzések szerint a *Tavaszi Bérlet* legkiemelkedőbb eseményének *Jascha Horenstein* vendégszereplése ígérkezett a *Filharmoniai Társaság* Zenekara élén. Külföldi kritikusi szerint *Horenstein* „zseniális karmester”, aki tévedhetetlen stílusérzékkel minden kor zenéjét hitelesen tolmácsolja. (*Bach Brandenburgi versenyeinek felvételét valóban az ő vezényletével érdemes meghallgatni!*) *Hangversenyének* műsorán érdekes ellentétképpen szerepelt együtt *Mendelssohn*, *Csajkovszkij* és *Schönberg* egy-egy műve.

Schönberg szerzeménye, a *Verklärte Nacht*, a „megdicsőült éjszaka” jellegzetes terméke a *Wagner*-utáni korszaknak. „Csupa zsúfoltság, keresettség, az érzelmek túlfűtöttsége, ideges görcsösség, hallatlan erőfeszítés; a mozarti magátólértetődőség diametriálisan ellentéte” — mint *Molnár Antal* mondja. Ez az ideges feszültség azonban a kor mélyén is ott villódzott (a *Verklärte Nacht* a századfordulón született), s ott élt azoknak a fiatalembereknek lelkében is, akik az ifjú *Schönberg*gel együtt a *Práter sétányán*, az *Erstes Kaffeehaus* előtt hallgatták a bentről kiszűrődő *Wagner*-operarészleteket. „Szegény kutyák voltunk — írja *David Joseph Bach* —, de fiatalok, életrevágók, és biztunk az elővendőben...” — A jövőben való bizalom a *Richard Dehmel* költeményére komponált *Verklärte Nacht*ban is szépen kifejeződik, hiszen a befejezés fénylő *D-dúr* hangneme a koltóiséget és a tiszta férfiasságot dicsőíti.

Érdekes, hogy a mai zenehallgató számára ez a zenei szövet semmi szokatlant nem jelent. Első előadása pedig jókora meghökkenést és botrányt váltott ki. Mint ahogy megdöbbentő is lehetett, hogy valaki — a *Wagner*-rajongás fénykorában — a *Wagner* által mitizált halált, s az elérhetetlen messzegebe kivetített megdicsőülést a hallgatók füle hallatára szinte újraélve még bonyolultabbban közvetíti. („A wagneri élményanyag főképpen az éjköltészet, halálközlés, bonyolult lelki folyamatok sűrített, túlfokozott újraátélésében mutatkozik, amit korai alkotóperiodusából származó műveinek olykor még a címei is bizonyítanak: *Megdicsőült éjszaka*, *Holdkóros Pierott* stb.” — írja *Századunk zenéje* című kitűnő összefoglalásában *Kókai Rezső*). A halálközlés, a pusztulással való „heroikus eljegyzettség” gondolata miatt érezzük sok ponton találonak *Thomas Mann Doktor Faustusát*, melynek főhőse, *Adrian Leverkühn* minden bizonnyal *Schönberg* alakjának és elveinek letéteményese. (*Schönberg* azonban a halál fölé állította a megdicsőülés gondolatát, míg *Thomas Mann*nál ilyesmiről szó sincs: ő az egész háborúba süllyedt németsegről mondja ki ítéletét.) A legtalálósban azonban mégis a hű tanítvány, *Adorno* jellemezte *Schönberg* első alkotó korszakának mondanivalóját: „A magányos ember félelme új esztétikai formanyelv törvényévé válik”.

Webern és *Alban Berg* sok helyen tovább fejlesztették ezt az új formanyelvet. Sajnos, a mi zenekaraink még mindig nem beszélnek magányos nyelvüként. S ezen a hiányosságon *Jascha Horenstein* sokszor csupán jelzésekre szorító karmesteri módszere nem segíthetett. Ezért aztán a műsor érdekességének

igérkező mű jórészt hatástalanul pergett le. (Nem kárpótolt érte Mendelssohn Szentivánéj álom című szvitjének nyitánya sem, bár ebben néhány szokatlan részletességre figyeltünk fel.)

A műsor második felére, Csajkovszkij V. szimfóniájának előadásában minden összetevőjével kibontakozott Horenstein karmesteri művészeté s annak kisebb hibái (ha ilyen nagy művésznél szabad egyáltalán hibázni beszélni, s nem csupán a felfogás kérdése az egész). A szimfónia bevezető harminchét taktusa úgy szólalt meg, mint maga a tökéletesség: a csendes felelmezés zenéje volt ez. Mintha maga Csajkovszkij is rácsodálkozott volna az orosz kultúra akkortájt elért hatalmas eredményeire: Dosztojevszkijre, Tolsztojra, Csehovra, s mintha rádöbrent volna egyszermind a művekben tükrözött orosz társadalom menthetetlen bukására. A pusztulás rémült látványa mögött azonban ott izk az erő: a tömegek félelmetes egyenlőre öntudatlan mozgása. (Ennek érzékeltetése avatja Csajkovszkij szimfóniáját korjelző dokumentummá.) Az első tételben is ott zeng ez a hatalmas induló, s ott feszül a mű végén is, mintegy lezárva az egészet, s kiemelve tanulságát. Az ilyen következetesen végigvitt, lezárt dallamok azonban nagyon ritkák; a motívumok, akárcsak a társadalom erői, neki-nekifeszülnek egymásnak, „s ez a küzdelem... egy korzszak drámái küzdelmének vetülete: erő csüggedés, dadalmas roham és megtorpanás, fortissimo mennydörgő trombonok, túbák, vihartidéző timpani-tremolók, a vonóskórus, a magas fajúvók suhanó dallamaival váltakozva”.

Horenstein a szimfónia hősi, küzdelmes karakterét meggyőzően, hitelesen tolmácsolta. Keze nyomán nem alakult ki az egész mű összképe, a fejlődést s az egymásnak támadó félelmetes erőket azonban tökéletesen érzékeltette. Tolmácsolásának nem egy pillanata emlékezetes, nagy élményt szerzett s megérdemelten aratott nagy sikert. A zenekar láthatóan kedvvel követte útmutatásait, s kivált a fúvósok, igen eredményesen szerepeltek. Az első hegedű szólama azonban bosszantóan disztonált nem is egy helyen. Ilyen neves együttesnél pedig ennek nem szabadna előfordulnia...

(Zenei könyvekről.) Georges Duhamel a Chronique des Pasquier regénysorozat írója annak idején hazánkban is nagy befolyást gyakorolt a fiatal nemzedékre jelszavával: „az életben leggyakoribbak a rövidzárlatok”. S ezzel az úgys mindegy filozófiával ítélte meg a civilizációt, a haladást, s az emberi élet emelkedésének lehetőségét. Nála nincs emelkedés, nincs boldogság, csak tétova tapogatózás az élet élénk tornyosuló akadályai között.

Azaz mégis: van vigasztalás, a zene! Erről szól a Zeneműkiadó gondozásában megjelent könyve. A vigasztaló zene. Sok helyen vallomás ez a könyv, sokhelyütt vitairat, az érzelmek apológiája. Duhamel éppen Bach művészetében mutatja ki a zene érzelmi telítettségét. Különösen szép és figyelemreméltó sorokat szánt Bach egyházi zenéjének. „Bach vallásos érzelmei erősek és őszinték voltak — írja — ... Vakmerő kísérletnek tetszenék előttem, ha valamifajta világias kielégülést keresnénk a mester egyházi zenéjében. Hagyjuk meg Istennek azt, amit Bach Istennek szant!” Duhamel számára Bach zenéje a végső menedék. Barátjával órák hosszat füttyülnek egymásnak egyes motívumait, máskor pedig egész családjal együtt belemélyed a Magnificat csodálatos partitúrájába, úgyhogy rövidesen minden visszhangzik tőle: ezt suttojják a falak, ezt nyikorogják a kenetlen ajtók, ezt susogják a falevelek.

Natív báj, kitarulkozás, gyermeki kedvesség sugárzik ebből a könyvből. S már-már azt hinnők, hogy Duhamel regényeinek filozófiája csak valami korhű tesszélgs volt, amikor a szerző valahol a messzeségben meghallja egy lemezjátszó vagy rádió hangját, s abban a pillanatban végeszakad az idillikus leírásoknak és elmélkedéseknek. Duhamel legszívesebben justélyt ragadna, s avval verné tönkre a kulturát népszerűsítő eszközöket, s nem veszi észre, hogy szent hevülete kicsit már anakronisztikus: az idő ellene dolgozik. Bele kell törődnie a gondolatba, hogy a hangversenyeken is új arcok tűnnek fel, akik nem tudják Riviúrlől Schubert legszebb dalait, viszont szeretik és élvezik a zenét, amely napi munkájuk után felüldíti és „megvigasztalja” őket. Igaz, az író is vigasztalást keres kedves zenéjében, de féltékeny, nehogy mást is megvigasztaljon. S ez a gondolat valahová a messzi múltba utalja a könyvet magát is, az érdekességek de nem a túl jelentős érdekességek közé. (Rónay László)

FILMEK VILÁGÁBÓL. A *Cherbourgi esernyők* a Francia Film-Napok keretében került bemutatásra. Nagy érdeklődés előzte meg, hiszen elnyerte az 1964-es cannesi fesztivál nagydíját. Az előzetes hírek arról számoltak be, hogy új műfaj, a „filmopera” született meg általa, vagyis: Jacques Demy rendező és Michel Legrand zeneszerző olyan daljátékokat alkotott, ami nem hat idegenül, nem csupán „vendégszerepel” a vásznon.

Az eddigi gyakorlat — s ezt a dalmű műfaji sajátossága vonta maga után — megszokottá tette, hogy az operánál a zene az elsődleges fontosságú tényező. Nyírára nyilvánvaló ez, hogy a szövegekönnyvvel szemben nem is volt szokás túlságosan nagy irodalmi, dráma-elméleti igényt támasztani. Az volt csupán a követelmény, hogy a színpadi történet eléggé változatos, mozgalmas legyen, lehetőséget nyújtson mind a látványos jelenetezésre, mind pedig a káprázatos áriák beiktatására. A legjellemzőbbet erről talán Leo Slezak, a neves bécsi tenorista mondta emlékirataiban: negyvenkettedszer énekelte Manrico szerepét a *Trubadúrban*, amikor végre megértette, hogy voltaképpen mi is történik a színpadon. Kivételek természetesen akadtak itt is... No, de lássuk Demyék filmtörténetét.

Egy ifjú autószerelő s egy még ifjabb leányzó — egy esernyőüzlet özvegy tulajdonosnőjének leánya — „halálosan” szerelmesek egymásba. A fiú árva, nagynénje nevelte, aki saját fiaként szereti. Náluk is lakik alberletben egy fiatal lány, egy ápolónő, aki munka után ellátja a nénit, injekciókat is ad neki. Szemlátomást ez a lány is fülig szerelmes a fiúba, csak „szerényebb” külseje miatt egyelőre nem jöhet számításba. A fiatalok boldogok, habár... Az özvegy édesanya, akinek sejtetően van némi élettapasztalata, ellenzi a házasságot. Nem csoda, hiszen a szerelmesek szinte gyermekek még, a fiú számára még hátra van a katonai szolgálat ideje s mindemellett reménytelenül szegények is. Persze hiába minden féltés, minden jótanács, szívük olyan hűvel lángol, hogy az észnek, a józan belátásnak úgyszólván semmi esélye sincsen. A végzet azonban két különböző irányból lassan elindul feléjük... Az özvegy pénzzavarba kerül s egy fiatal ékszerész felajánlja önzetlen segítségét, mert első pillantásra beleszeret — a lányba. Az anya őszintén örülne, ha lánya fontolóra venné a dolgot, ám a kicsit a szerelem még töretlen erővel lánccolja az autószerelőhöz. A sors kereke ismét lódul egyet: a fiú megkapja katonai behívóját s a búcsú felhevült állapotában megtörténik a baj, a kislány elbukik.

Telik az idő, levél csak nagysokára érkezik a katonától, pedig a lány nagyon várja. Oka van rá: a búcsúéjszaka következménye most már eltitkolhatatlan. Az özvegy meglehetősen természetességgel veszi tudomásul a dolgot; érződik, hogy annak idején maga is hasonló körülmények között hozta világra gyermekét. Közben a lányka különös — és meglehetősen indokolatlan — változáson esik át: testi állapota lelkének egyensúlyát is felborítja. A tér s időbeli távolság mindinkább meglazítja érzelmeit, valahog idegennek érzi azt, aki nélkül eddig el sem tudta képzelni életét. A fiatal ékszerész ismét jelentkezik s megkéri a lány kezét — tekintet nélkül arra, hogy már gyermeket vár. A lány egy darabig habozik még, csakhamar meghódítja azonban a fiatal kereskedő gyengéd figyelmessége, őszinte hódolata. Igent mond tehát, az esküvőt sem halogatják sokáig, az anya eladja üzletét s mindnyájan Párizsba költöznek.

A katona, aki közben részt vett az algériai harcokban és meg is sebesült, leszerel. Az állomáson senki sem várja, esik az eső, minden olyan vigasztalanul sivár... a régi utcák, a kis kávéház, minden, minden idegen és más a lány nélkül. Lelki sebe zúlébbe viszi, elhagyja munkahelyét, külsejét elhanyagolja, könnyű kalandokban s alkoholmámorban keresi a feledést. A jó nénikét is elveszítette, hajdani életéből már csak az alberlő ápolónő maradna, ám ő is költözni készül. Érzi, hogy ez a lány az utolsó lehetőség, belé kapaszkodik hát, akár a fuldokló a szalmaszálba. Feleségül veszi s a nagynénitől rámaradt örökségből benzinkutat vásárol.

Eltelik pár esztendő, a fiúból családapa, jó férj lett. Csak valami belső kín gyötri olykor, valami nagyonis jól tudott hiányérzet... Karácsony van,

felesége sétálni viszi kisfiát, rövid időre magára marad a benzinkútnál. Megáll egy autó s egy elegáns hölgy száll ki belőle: hűtlen szerelme. Betessékeli az asszonyt, tekintetük már-már összefonódik, ám a férfi szemében lassan kihúny a parázs. Útjára bocsátja tehát egykori szerelmét s még azt is meg tudja állni, hogy kislányát megcirógassa, aki ott üldögél kinn a kocsiban. Lelke felszabadul a sokáig viselt teher alól, boldogsága mostmár teljessé, zavartalanná válhat.

A film alkotói három részre — mondhatni: három felvonásra bontották a történetet, külön címet is adtak mindháromnak: Távozás. Távollét, Visszatérés. A hangsúly tehát a fiatalember sorsára tevődik e tagoltság által, ami egyébként azt is elárulja, hogy a szerzők minden fogadkozásuk ellenére sem tudtak elszakadni a színpadi formától... Lépten-nyomon visszatérő hiba ez, állóvá merevítve a cselekményt, ami már magában véve „testidegen” a filmtől. Legszembeötlőbbé mégis a második felvonásban válik, amikor is a katona egy pillanatra sem jelenik meg a vásznon, ám annál többet emlegetik. Színházi nyelven „levél-trükk”-nek nevezik ezt a fogást. Elnevezése abból a kényszerhelyzetből ered, amibe nagy szereplő-gárdát mozgó darabok hozzák a kevés főből álló, vidéki színtársulatokat. Ilyenkor egyes jeleneteket elhagynak s az értelmi zökkenőket úgy hidalják át, hogy levelet küldetnek be az egyik szereplőnek, aki azt felolvassa mintegy szóban közli, elmeséli a közben történeteket. Szükség törvényt bont, ám hatalmas hiba, ha maga a szerző él ezzel a fogással. Kezdd írónknál előfordul ilyesmi s ezt az előadásra szánt darabok színházi elbírálója azonnal ki is pécézi: tessék eljátszatni! Mert a pusztá elmondást — kivált a levél- és telefontrükköket — a színpad is nehezen tűri, a film pedig semmiképpen sem. Műfaji képtelenség, hiszen a film lehetőségei a cselekmény térbeli szemléltetésére szinte korlátlanok a színpadéhoz képest.

A szerzők tehát félszeggel mégiscsak a színpadi eljátszhatóság követelményei felé kacsintgattak — mintha ugródeszkanak akarták volna használni a filmet egy későbbi operai feldolgozáshoz. Mert amit csináltak, a filmszerűség minden látszata ellenére színpadi díszletek között is előadható!

Ami a szöveggönyvet illeti, nos, valljuk meg őszintén, eléggé igénytelen történetecske. Tévedés ne essék, nem egyszerű voltát hibáztatjuk, hiszen attól még költői is lehetne, sőt! Az egyszerűség belső finomságokra adhat lehetőséget, leheletnyi rezdülésekre, könnyre és mosolyra, szívdobbantó szívdobbanásokra. De az igénytelen laposság, a feszültséget pótolni igyekvő szirupos érzélgőség olyan tehertétel, amin a legkitűnőbb muzsika is csak nehezen tudna segíteni — mert, és nem győzzük eleget hangsúlyozni, ugyebár filmről van szó! Sajnos, a zene „méltó” párja a szöveggönyvnek. Eleinte még meghökkent a párbeszéd helyetti énekes elmesélés, különösen a közhelyesebb mondatokban, amikor például az autószerelő énekelve számol be arról, hogy benzinnel feltöltötte az egyik kocsit, ám csakhamar megszokjuk ezt is és valami többet, szebbet, jobbat várunk. Áriákat, gunyorosan szagattott zenét, szóval olyasmit, ami élményt jelent! A szerző erejéből pedig egyetlen valamire való visszavisszatérő motívumra telik csupán, mindinkább eloperettesedik az induló jazz-üttem, hogy végül sziruptengerbe fúljon minden erőlködés.

Ez a darab bizony sem nem opera, sem nem operett, de még csak „musicál” sem. A beharangozott új műfajból semmi sem valósult meg... Valamit azért mégis tisztázott Demyék balsikere: negatívum az, hogy milyenek nem szabad s így azt is, hogy milyenek kell majd annak a bizonyos „filmoperának” lennie. Véleményünk szerint nem lehet más, mint művészi zenének, költői szövegnek s mesterien szerkesztett képeknek szorosan zárt egysége. Ez az egység pedig három egyképpen tehetséges művész együttműködését igényli; olyanokét, kiknek egyike sem tekinti a másiknak szerepét alárendeltnek, hanem igazi, művészi alázattal símulnak egymás alkotásaihoz. A filmopera nem tűrhet gyenge szöveggönyvet, sem pedig filmszerűtlen, kevésbé mozgalmas képszerkesztést. Bátran szakítani kell tehát az operaszínpadi gyakorlattal s ez a szakítás nem csupán technikai, hanem inkább gondolkodásbeli, látási, összhatásbeli elfordulást kell hogy jelentsen.

Az igyekezeten, az úttörő kezdeményezésen kívül talán csak a színészek játéka dicsérhető, akik azonban mint énekesek nem mutattak be semmi különösebbet sem. A *Cherbourg-i esernyők* sekélyes története, gyenge muzsikája, a képes-levelezőlapra emlékeztető fényképezése ellenére első lett a cannesi fesztiválon... Nem ismeretesek előttünk a bírálóbizottság szempontjai s így arra sem tudunk felelni: miért ítélték így. (*Bittei Lajos*)

HOZZÁSZÓLÁSOK A LITURGIKUS REFORMOKHOZ. Papságunkat, de úgy gondoljuk, világi olvasóinkat is változatlan élénkséggel foglalkoztatják a liturgikus reform kérdései. Most további figyelmre méltó észrevételeket teszünk közzé.

*

Ritter Márton egri főegyházmegeyi levéltáros írja:

Véleményem szerint a legtöbb észrevétel egy eredendő hibában szenved: sokan az új liturgiát összetévesztik az eddig is szokásban és gyakorlatban volt paraliturgikus tevékenységgel. Pedig a paraliturgia nem igazi liturgia, csupán az igazi liturgia pótlása az igazi liturgiával párhuzamosan futó szövegek mondása. A paraliturgia egyik tipikus formája a nálunk is sok helyen végzett ún. „missa recitata”. Ilyenkor a miséző a hívektől függetlenül végzi a szentmisét, a hívek igazában nem a szentmise cselekményébe kapcsolódnak bele, csupán a misézővel párhuzamosan végzik ugyanazokat az imaszövegeket, mint a miséző pap. Egyetlen olyan imádság sincs benne, amelyet a pap és a hívek közösen végeznének. A liturgikus konstitúció szerint azonban az új rendelkezések célja nem egy világszerte egyöntetű paraliturgia létrehozása, hanem a hívek igazi bekapcsolása a liturgikus tevékenységbe. Ezentúl hívek és papok együtt mutatják be a szentmisét, mikor is a hívek szerepe éppen olyan fontos, mint az áldozatbemutató papé, ha a kettő nem is teljesen azonos. S itt vetem fel a kérdést: miért nem lehetne a szentmiséből is olyan szerves egységet kialakítani, amilyen adva van a litániában?

A litánia a pap és a hívek közös ájtatossága, ahol a híveknek éppen olyan szerep jut, mint a papnak, bár csak a papnak van joga és hatalma a híveket Krisztus nevében áldásban részesíteni. Amikor a szertartást végző pap odavonul az oltárhoz, a hívek — a pappal együtt — bevezető éneket énekelnek, és nincs szükség arra, hogy a szertartást végző pap ennek az éneknek a szövegét külön magának is elmormolja latinul. Utána litánia következik, amelyben a szertartást végző pap az előimádkozó, a hívek pedig szervesen bekapcsolódnak ebbe az imába. Az antifóna ismét a hívek szerepe, amelybe a szertartást végző pap is belefolyhat énekével. De milyen fűrésznél tartanak, ha a szertartást végző pap ettől függetlenül végezné a maga szertartását: áldást osztana, külön imákat mondana stb. Az egész szertartást a pap áldása fejezi be, majd a hívek ismét énekel fejezik ki hálájukat az Istentől a papon keresztül nyert áldásért.

Ha ezt a példát hasznosítanók a szentmisében, úgy megoldódnék a sokak által aggodalmasan feltett kérdés: mi lesz ősi kincsünkkel, a magyar népénekkel? Ha ugyanis a hívek a szentmisébe való bekapcsolódásuk címén csak azokat a szövegeket énekelhetik, amelyek szorosan hozzátartoznak a szentmise eddigi imáihoz, alig marad helye annyira féltett népének-kincsünknek. El tudom azonban képzelni azt, hogy a szentmise introitusát egy alkalmas népének alkossa, mint például az adventi időben a „Harmatozzatok...” („Rorate coeli...”), vagy a karácsonyi időben „A kis Jézus született...” („Puer natus est...”); Glóriára a liturgikus szöveg helyett énekelnek a „Dicsőség mennyben az Istennek” kezdetű éneket stb. Lehet, hogy ez a gondolat kissé merésznek látszik, pedig szerintem nem idegen a liturgia szellemétől. Magyar népénekeink legtöbbször szorosan simulnak a szentmise szövegéhez. Miért ne helyettesíthetnék tehát a latin szöveget a hangsúly a helyettesítésen van, mert hiszen a latin szöveggel párhuzamosan eddig is énekeljük azokat. Miért kellene nekünk újszövegű és népüktől idegen dallamú éneket bevezetni?

Ezzel kapcsolatban szabadon kitérnem egy másik, állandóan vitatott kérdésre is: legyen-e az énekelendő liturgikus szövegnek külön magyar dallama, vagy húzzuk rá a szövegeket az előtünk fekvő gregorián-énekek dallamára? Úgy hiszem, nem egészen helyes a kérdés ilyen feltevése. Mindkét tábornak megvan a maga érvei. Akiak az újonnan szerkesztendő magyar dallam mellett kardoskodnak, arra hivatkoznak, hogy eddigi liturgikus szövegeink nem alkalmasak gregorián dallamon való éneklésre. A gregorián-dallamok hívei viszont azt mondják, hogy kár volna ezeket az ősi dallamokat kidobni katolikus életünkéből. A maga nemében mindkét tábornak igaza van. Csak: miért ne lehetne olyan liturgikus szövegeket alkotni, amelyek alkalmasak arra, hogy gregorián dallamon énekelhessük őket? Nemcsak egyházi énekeink jórésze (egyetlen példa: a „Csordapásztorok” című ének az I., II. és IV-es számú *Credo* dallamát tükrözi), hanem népdalaink tekintélyes száma is gregorián elemeken épül fel. Bizonyos, hogy a jelenleg forgalomban lévő liturgikus szövegek nem énekelhetők minden további nélkül gregorián dallamon. A megoldás tehát: vagy olyan liturgikus szövegeket teremtünk, amelyek alkalmasak a gregorián dallamon történő éneklésre, vagy megmaradunk eddigi liturgikus szövegeink mellett, akkor azonban szükség van megfelelő magyar dallam szerkesztésére.

És ezzel eljutottunk a harmadik kérdéshez: a fordításhoz. A fordításhoz nem elég ismerni az idegen nyelvet, hanem ismernünk kell a fordítandó szöveg ütemét, lüktetését is. A liturgikusok előtt általánosan ismert tény, hogy a szentmise énekelte részeinek nagyrésze (a kánon is ide tartozik, mert eredetileg azt is énekeltek) prozodikus törvényeken épül fel, ez teszi ezeket a szövegeket olyan csodálatosan széppé. Tudtommal eddig nincs egyetlen olyan magyar fordításunk sem, amely ezt a kötött prózát figyelembe vette volna. Nem szabad feledni, hogy a liturgikus szövegek fordítása a szó leg-szorosabb értelmében művészi munka. Lefordításukhoz tehát nem elég a latin és a magyar nyelv szabályainak ismerete, még a bennük elrejtett mély teológiai tartalom ismerete sem; avatott tollú művész kell hozzá, aki a liturgikus szövegnek nemcsak nyelvi és teológiai tartalmát adja vissza, hanem a szó méltó köntösébe öltözteti. Meg kellene barátkoznunk így azzal a gondolattal is, hogy a liturgikus szövegek fordítása nem lehet egyetlen ember munkája. Nyelvésznek, teológusnak és a nyelv művészeinek együtt kellene dolgoznia, hogy méltó módon adja vissza magyar nyelven az örökség liturgikus szövegeket.

*

Kovács Géza címzetes esperes, tolmácsi lelkész írja:

A temetési búcsúztatókról szóló levelekhez szeretném szerényen hozzáfűzni: Ha Ujházi Miklós könyvének többi énekei olyan tartalmaik, mint az idézett részek, akkor használhatók, mert nem is búcsúztatók a szó valódi értelmében. A II. vatikáni zsinat az egészséges tradíciókat óhajtja tiszteletben tartani. Sohasem lesz egészséges hagyomány az, ahol például az elhunyt családtagjai az eltávozott lelki támogatása helyett saját igazit, vagy vélt érdemeik meghirdetésével törődnek, s ahol alkalmat adnak a temetés többi résztvevőjének e szándékuk kárörvendő megtárgyalására. Elhangzik már búcsúztatás temetés után is a kritika: „mintha nem is katolikus temetés lett volna.” Intelligens hívek már idegenkednek a búcsúztatótól. Az általános műveltség rohamosan emelkedik. A következő nemzedék előtt a búcsúztatás mindenképpen teherátélünk lenne. A most kompromisszumot gyakorlók nem szorulnak védelemre, de a búcsúztatás hivatalos elismerése kipellengérezné a nép szemében az egyházi rendelkezéseket hűségesen végrehajtó lelkipásztorokat.

*

Miklós József dr. tekenyei plébános írja:

A végrehajtásra kerülő liturgikus reformban a hívek számára a legfel-tűnőbb kétségtelenül a nemzeti nyelv használata lesz. Hívek és lelkipásztorok számára egyformán fontos tehát, hogy a szentmise magyar részei ne

csak szavakban legyenek magyarok, hanem egész felépítésükben. Magyarosság és jöhangzás tekintetében ne legyen ellenük kifogás. A liturgikus szövegeknek latinból való átültetésekor meg kell szabadulniok a fordítóknak a latin nyelv sajátosságaitól és teljes bátorsággal igaz magyar nyelven kell szólniok.

A *Collectio Rituum* 19—20. lapján olvashatjuk: „...tekints le kegyesen N. szolgádra, és aki most mint első táplálékot, a sőt ízlelte, ezt ne engedd föbbé megéhezni...” (te supplices exoramus, ut hunc famulum tuum N. respicere digneris, et hoc primum pabulum salis gustantem, non diutius esurire permittas...). A fordítás nemcsak szolgálai, hanem valóban nehézkes, ráadásul nem is fejezi ki, amit a latin szöveg. Így fordítanám: „...tekints kegyesen N. szolgádra. Most ízlelte először a sőt, mint táplálékot. Ne engedd őt föbbé megéhezni...” Tehát rövidebb mondatokra bontom a körmondatot, a „primum” szót pedig nem jelzővel, hanem határozóval fordítom, hiszen a latin szöveg nem azt akarja mondani, hogy a kis gyermek első tápláléka a só, hanem, hogy most kap először sőt.

Misekönyvünk rövidségben, tömörségben legszebb imádságai közé tartoznak az oratiók, secreták és postcommunioék. A latin nyelv az igeneves szerkezetekkel különösen rövidde tudja tenni mondanivalóját. Ezek az imádságok bőségesen élnek is az ilyenfajta szerkezetekkel, ami megnehezíti fordításukat. Legjobb rövidebb mondatokra felbontani, hogy világosak, jól érthetők legyenek. Ideírom az Oltáriszentség oratioját két fordításban is. Az első a *Collectio Rituum* fordítása, a második a Szent István Társulat kiadásában megjelent *Magyar Misekönyvé*: „Urísten, ki nekünk a csodálatos Oltáriszentségben kinszenvedésed emlékéte hagyta; engedd kérünk Tested és Véred szentéséges titkát úgy tisztelnünk, hogy megváltásod gyümölcset szüntelen élvezzük.” — Urísten: a csodálatos Oltáriszentségben kinszenvedésed emlékéte hagyta nekünk. Add meg kérünk, hogy szent tested és véred titkát buzgón tiszteljék és a megváltás gyümölcseben mindig részesüljünk.”

Nem kétséges, hogy az utóbbi fordítás a jobb. Az ilyenféle fordulat ugyanis: „... úgy tisztelnünk, hogy...”, nehézkes. Mindennapi beszédünkben így sohasem szólnunk, már pedig a szentmise részeinek mai nyelven kell hangzaniok. Ebből a szempontból már tudunk jó példákat is mutatni. Ilyen az imént említett *Magyar Misekönyv*, azután a *Békés—Dalos-féle Újszövetség* fordítása. Néhány szempontra szeretném mégis felhívni a figyelmet. A vonatkozó névmás „amely” alakját például csak akkor használjuk, ha tudjuk, hogy mire vonatkozik. Az „ami” alakját meg nem nevezett dologra vonatkoztatjuk. Tehát nem helyes: ... a szent kereszt jelét, amit homlokára írunk.. (C. R. 41). Helyesen: amelyet homlokára írunk. A rokonértelmű szavakból azt válasszuk ki, amelyik legjobban fedi a szóban forgó igazságot. A „Qui fecit caelum et terram” fordításában például a csinálta, készítette, alkotta, teremtette stb. szavak közül feltétlenül a teremtette a helyes, mert ez fejezi ki Isten tevékenységét, vagyis azt, hogy a világot akaratával hozta létre. Kerülni kell a mesterkélte szavakat. A temetés szertartásában a „porhüvely” szó mesterkéltnak hat, sőt sokak szemében komolytalannak is. Ha egyszerűen testet mondunk, nem lesz rosszabb a beszédünk. Figyelemmel kell lennünk a né nyelv jelentésváltozásaira is. Így ha a *turbo* szót „företegnek” fordítjuk, városi embernek nem lesz feltűnő, de a zalai falusi ember már elgondolkozik: hogyan sodorhatja el a vetést a företeg, mert az ő nyelvében a företeg szeles havas időt jelent, tehát nem nyári vühart (C. R. 271). Vagy beszél-e valahol a magyar ember a búza velejéről, a szőlőtökére mondja-e szőlőtermelő vidékeink népe, hogy szőlőbokor, a Székelyföldön kívül ismerik-e az országban a csürt? Olyan szavak kellenek tehát, amelyeknek az ország valamennyi vidékén azonos a jelentésük.

De bármennyire mai nyelven fordítjuk a latin szövegeket, vannak imádságos nyelvünkben olyan régi és meggyökeresedett fordulatok, amelyeket nem érdemes, sőt sokszor káros megváltoztatni. Megérezte ezt a *Magyar Misekönyv* szerkesztő is, amikor a keresztvetésben és a Miatyánkban a későbbi kiadásokban visszatért a hagyományos szöveghez. De van más hagyományos kifejezés is, például „per omnia saecula saeculorum”: mindörök-

kön örökké”, tehát nem csak „mindörökké”. „Sicut erat in principio”: „miképpen kezdetben vala...” Mindenki így tudja, így is mondja. Kár változtatni rajta. A szentmise evangéliumának kezdete: „In illo tempore.” A *Magyar Miskönyv* e helyett az evangéliumi részlet körülményeit közli. Eleget volna állandó kezdési forma, akár a régi „Az időben”, akár más, mondjuk „Egy alkalommal”. A Szentírás sokszor idézi szereplői szavát. Ilyenkor bevezeti egy-két szóval az idézetet. Ez kerüljön tehát mindig az idézet elé, részben tiszteletből a szent szöveg iránt, másrészt mert könnyebben érthető a felolvasás alkalmával. „Vita támadt erre a zsidók között: Hogyan adhatja ez testét eledelül nekünk? — mondották.” Legyen inkább így: „Vita támadt a zsidók között. Így beszéltek: Hogyan adhatja...” Legyen végül egyforma a szöveg minden liturgikus könyvben, főleg a gyakrabban előforduló mondásoké. Ilyenek: „Adiutorium nostrum in nomine Domini” („Az Úr a mi segítőnk” — *M. M.* — „Segítségnk az Úr nevében,” — *C. R.*) „Et cum spiritu tuo” („És teveled is” — *M. M.* „És a te lelkeddel” — *C. R.*) A *Gloria* és a *Credo* szövege imádságoskönyvenként változik, stb.

Még két dologra kellene figyelni. 1. A közösen mondott magyar szöveg, de a hangosan felolvasott is, hosszabb, mintha latinul olvassa a pap önkéntelenül gyorsabb tempóban. Tehát rövidegre kell törekedni. 2. Gondolni kell arra is, hogy népünk az énekes misét szereti. Gondoskodni kell tehát arról, hogy az ének kellő szerephez jusson. Jó lenne az állandó énekek kottáját is megadni, például a *Magyar Miskönyvben*. A feleletekre gondolok itt. Ennek érdekében elhagynánk a népszokásokra vonatkozó jegyzeteket, amelyek úgysem lényegesek egy imádságoskönyvben. Természetesen kapjanak szerepet a *Szent Vagy Uram* énekei továbbra is.

MÁGYAR EMLÉKEK A VATIKÁNI KÖNYVTÁRBAN. Róma felett sem mindig kék az ég. A Vatikáni Könyvtárba való látogatásom napján zuhogott az eső. A *Cancello Santa Marta*-ban kérdőívet kell kitölteni. Ezen a ponton át bejutni nem könnyű dolog. A könyvtárnak ez a bejárata csak szakemberek számára nyílik meg. Külön ajánlás segített, hogy a nagyközönség elől elzárt részbe is bejuthassak.

A *Sala Sistina* állandó kódexkiállításának megtekintése felejthetetlen élmény minden művelt ember számára. A látnivalókat 14 vitrinben helyezték el. A kiállítást görög biblia nyitja meg, amelyet valószínűleg Alexandriában írtak a IV. században, uncialis betűkkel, háromhasábosan, minden jel szerint egy eredetileg papiruszra írt bibliaiszöveg mintájára. Túl hosszúra nyúlna felsorolni a kiállítás kincseit, a lorschei, montecasinói, St. Martin des Champs-i kolostorok rég elporiadt barátainak remekműveit. *Tassó*, *Petrarca*, *Raffaello*, *Michelangelo*, *Luther*, *Galilei* kéziratai között találkoztunk az egyik vitrinben a *Pontificale Ottoboniano*-val, a jelek szerint hazánkban 1489—90 között készített kódexszel.

A kiállított kódex azonban csak ízelítő a Vatikáni Könyvtárban őrzött magyar emlékekből. Az acélszerkezetű, modern könyvtári állványokon igen sok nagyértékű könyvtári és levéltári állományegység sorakozik. *Wehrlin* svájci származású vatikáni „scriptor” szíves kalauzolásával jártam be a csendes raktárakat a szakmabeli, a könyvtáros kíváncsian szemlélődő, figyelő-ellenőrző szemével. Sajnos, az idő rövidege miatt nem kutatóként. S míg a világviszonylatban rendkívül ritkabecsű értékeket szemlélttem, az első magyar kutatóra emlékeztem, *Cseles* Márton jezsuita atyára, aki 1701—1702 között Rómában járt. *Fraknoi* Vilmos szerint ő volt az első hazai tudós, aki Róma könyvtáraiban s így a vatikánban is a magyar történelem szempontjából kutatott. *Cseles* páter a Szent Péter bazilika magyar gyóntatójaként tartózkodott az Örök Városban és *Kollonits* Lipót más megbízásából foglalkozott kutatásokkal. Búvárlatainak eredményeit a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi 11 kötetben.

Magyar vonatkozású emlék a XV. századi *Legendarium* (Cod. Vat. Lat. 8541). A kódex minden lapján négy-négy miniatura látható. A kódex 51 legendát tartalmaz, közülük négy magyar vonatkozású: Szent Gellért, Szent Imre, Szent László és a magyar pálosok védőszentje szerepelnek bennük.

Magyarországon írták a *Speculum Humanae Salvationis* című kódexet is (Cod. Reg. Lat. 99.) 1428—29 táján, ábráit *Martino de Natalis* festette.

Hazai vonatkozású V. László király gyermekkori iskoláskönyve, a *Dictionarium Trilingue Latinum Theutonicum et Bohemicum ad Ladislaum Hungariae et Bohemiae Regem* (Cod. Pal. Lat. 1787). Címlapja gazdagon díszített. A könyv szerzője Johannes Holubar, a király egyik oktatója, nevelője; másolója bizonyos *Venceslaus de Elefánt*, aki valószínűleg a nyitrai megyei elefánti páloskolostor lakója lehetett.

A már említett *Pontificale Ottoboniano* (Cod. Ottobon. Lat. 501.) ifjabb Vitéz János pontificaléja a XV. századból. *Fraknoi* Vilmos püspök a kódexet 1903-ban lefényképezte. Készítésének ideje a fol. 145. versójának tanúsága szerint „MCCCCLXXXIX die prima mensis Januarii”, tehát 1489. év, amikor ifjú Vitéz János szerémi püspök volt (episcopus sirimiensis). Valószínűleg őt ábrázolja az a püspök, akivel a szertartásokat bemutató miniatúrákban találkozunk. A fol. 15. rectóján a keret záródíszében *Corvin Mátyás* királyunk eszményített profilképe van. A Hunyadiak hollóját, csőrében a gyűrűvel, ötször láthatjuk keretdíszekben, egyszer pedig egy oltárterítőn. A kódex be nem fejezett díszítését *Fra Antonio da Monzanak* tulajdonítják. A kódexet valószínűleg Vitéz János rendelte meg római tartózkodása alatt és a királynak szánta ajándékkul.

A híres *Barberini*-gyűjtemény egyik tétele (Cod. Barb. Lat. 5523), XVII. századbeli akvarellje, Mátyás királyt ábrázolja lovon, páncélban, fedetlen fejjel. Ez az ábrázolás egy állítólag *Mantegna*tól származó, de megsemmisült freskó után készült, amely egykoron a Campo dei Fiori egyik házának falán volt.

Külön kell megemlékeznünk a Vatikáni Könyvtár Corvin kódexeiről: Négy remekművet őriz a könyvtár Mátyás király egykori világhírű gyűjteményéből. Három közülük az Urbinoi gyűjteményből került a Vatikáni Könyvtárba.

Az egyik Corvina a *Missale Romanum Plenum* (Cod. Urb. Lat. 110). Díszítése talán a legpompásabb. E XV. századbeli kódex első címlapján, Mátyás király profilban elkészített mellképe van, legalul pedig a címere. *Felice Petanzi o Ragusino* híres műhelyéből került ki a kódex, amelynek azonban jellegzetessége, hogy a miniatúrákban valamennyi Budán működött miniatúra festő stílusát felismerhetjük, kezdve a ferrarai iskolától egészen a dunai iskoláig. Igen szép a fol. 105, melynek rectóján a keretdíszben felül Mátyás profilképe látható, alul pedig az Aragona ház címere. Mátyás címere egyébként még a kódex három másik folióján is látható. A kéziratos kötet eredeti vörösbársony kötésében őrizi a könyvtár.

A második Corvina a *Breviarium Romanum* (Cod. Urb. Lat. 112). Ezt az ugyancsak XV. századbeli kódexet *Martinus Antonius Presbyter* írta Mátyás király számára. A figurális díszítésben különösen gazdag remekmű is tartalmazza Mátyás király címerét (első címlap), továbbá Mátyás és Beatrix arcképét (második címlap). Mátyás címere még több helyen is előfordul, átfestés következtében a gyakori címereket legtöbbször XIV. *Benedek* pápa (1740—1758) címere fedi. A kódex *Attavante* művészetét dicséri s voltaképpen befejezetlen remekmű volt Mátyás halálakor, mert a festészeti díszítések még nem készültek el.

A harmadik Corvina (Cod. Vat. Lat. 3186.) a gazdagon díszített *Andreae Pannonii Libellus de Regius Virtutibus* címzésű kódex, Corvin-címerrel a címlap keretének alsó részében.

Igen érdekes a negyedik Corvina is, a XV. századbeli *Missale Romanum* (Cod. Ross. 1164). Ez a kódex Bécsben készült 1469-ben, írója *Georgius Cathedralis et Institoris*. Díszítése rendkívül gazdag. A 126. számú folio versóján a „Vir Dolorum” -ot és az „Arma Christi”-t ábrázoló nagy miniatúra előterében van Mátyás király térdeplő alakja. Talán ezt lehet tekinteni Mátyás legkorábbi ismert ábrázolásának.

A sok magyar vonatkozású rendkívül ritkabecű egyéb könyvtári emlékek közül megemlégtünk egy *Chronicum Ungaricum*-ot (Cod. Vat. Lat. 6970), amely *Thuroczy* Jánosnak a magyarokról szóló krónikáját tartalmazza.

Krisztina svéd királynőnek a Vatikáni Könyvtár kéziratárába bekebelezett könyvtára feltűnően sok asztrológiai kódexet tartalmaz, közöttük nem egy magyar vonatkozású. Így például az 1208. számú latin kéziratban négy magyar királynak: Hunyadi Mátyásnak, II. Lajosnak, I. Ferdinándnak és I. Miksának horozskopjai vannak. Meg kell még említenünk *Thurzó* János boroszlói püspök kódexét és még sok más értéket, amely a korszerűen kondicionált raktárakban tárolódik az egész emberi művelődés javára, a minél távolabbi jövő számára is.

A könyvtár vezető dolgozói hívták fel figyelmemet néhány olyan emlékre, amely a ma élő nemzedék előtt kevésbé ismert. Így tudtam meg, hogy a Vatikáni Könyvtárnak *I. Ferenc József* nem kevesebb, mint 100.000 aranykoronát adományozott. A magyar püspöki kar 1882-ben értékes könyvgyűjteményt juttatott a Könyvtárnak. A Közoktatásügyi Minisztérium 1925-ben a magyar humaniorák körébe tartozó magyar folyóiratok és önálló művek gazdag gyűjteményével ajándékozta meg a könyvtárt. *XI. Pius* pápa (akiről kevesen tudják, hogy 1891-ben Budapesten járt s az Országos Széchenyi Könyvtár vendégkönyvébe „Dr. Achille Ratti der Ambrosianischen Bibliothéque” bejegyzéssel írta be a nevét) aranymiséje alkalmából 1057 kötetes gyűjtemény került ilyen módon a könyvtárba. Ez a gyűjtemény a magyar bibliográfiai és biográfiai irodalmat a maga teljes egészében felölelte. E gyűjtemény átadásánál jelen volt *Serédi* Jusztinián bíboros hercegprimás is (1929. XII. 17.) s az általa vezetett magyar zárándok-csapat.

Ebben a rövid írásunkban csupán a figyelmet kívántuk felhívni a világviszonylatban rendkívül nagyjelentőségű s hazánkban nem nagyon ismert könyvtárra, amelyről pedig már 1880-ban említette a *Magyar Könyvszemle*, hogy „magyarországi vonatkozásokban... csak a bécsi cs. udvari könyvtár mülja felül”. A múlt század óta azonban nagyszerű új feltáró munkaeszközök, elemző katalógusok készültek a rendkívül értékes és gazdag állományról. *Vian* professzor jegyezte meg, hogy ezek segítségével igen sok olyan érdekes magyar vonatkozású új adatot is fel lehetne fedni, amelyek eddig nem álltak a tudományos kutatás rendelkezésére.

Elmenőben megálltam a *Sala Sistina* nyugati folyosóján, ahol egy *Mátyás* királyt ábrázoló freskó van. *V. Pál* pápa megbízásából *Giovanni Battista Ricci* festette meg ezen a nagy magyar királyt, mint könyvtáralapítót (1611). A festő *Mátyást* mesekirályként, hosszú ősz szakállal, fején koronával ábrázolja. Rajta a szöveg: „Matthias Corvinus Hungariae Rex Bibliothecam Magnificam et Locupletem Budae Instruit...” (*Tombor Tibor*)

EGRI TANÁROK FELJEGYZÉSEI GÁRDONYIRÓL. Az egykori egri cisztercia gimnázium tanárai közt rendszerint voltak olyan magyar szakosok, akiknek szívében feküdt az irodalom sorsa. Természetes tehát, hogy figyelemmel kísérték a Sánc lakójának, vagy miként szelíd humorral nevezték, a „láthatatlan” embernek, *Gárdonyi Gézá*nak életét és írói pályafutását. Személyes kapcsolatokat is kerestek vele, ami nem volt nehéz, mert *Gárdonyi* ajtaja minden vendég előtt nyitva állt, hát még akkor, ha lelkes tollforgató tanár kopogtatott rajta. A *Gárdonyival* folytatott beszélgetésekről majdnem mindnyájan készítek jegyzeteket. Ezek a feljegyzések csak részben váltak ismertté. Az író halála után egy évvel született meg az egri *Gárdonyi Társaság*, melynek feladata az irodalom megszerettetése mellett, elsősorban a *Gárdonyi* kultusz fenntartása és ápolása volt. Ehhez Egerben jó alkalom nyílt, mert az író fiai a kutatók előtt készséggel feltárták atyjuk irodalmi és művészeti hagyatékát. Az így felderített adatok feldolgozásuk után a *Társaság* kiadványaiban (A *Gárdonyi Társaság* évkönyve az 1925. évről; A *Gárdonyi Társaság* Értésítője I—II. sz.) láttak napvilágot. E művek azonban nem kerültek könyvkereskedői forgalomba, mert a *Társaság* csak a testvér vidéki társaságoknak, a tagoknak és a sajtónak juttatott példányokat. *Mínthogy* ezek a kiadványok jobbára elkallódtak, bizonyára nem érdektelen, ha a *Gárdonyi-centenárium* alkalmakor megemlékezünk róluk.

Az első feljegyzéseket *Kürti Menyhért*, később *bajai*, majd egri igazgató s végül katolikus központi főigazgató tette 1899-ben, aki akkor, mint fiatal tanár

Gárdonyi egyik fiának osztályfőnöke volt. A fiú valami hibát követett el s ezért tanára bezárásra ítélte. Gárdonyi erre a következő levelet intézte az osztályfőnökhöz: „Főtisztelendő Uram! A fiam újságolja, hogy holnap félórai áristom vár rá. Én ebben megnyugodnám, hanem az aggaszt, hogy többedmagával lesz bezárva és a cimborák valami olyan mulatságra tanítják, mely romboló hatású lesz egész életére. Alázatosan instálom, méltóztassék tekintetbe venni ezt az aggodalmamat. Nekem ez az együgyű kis tanuló mindenem. Az anyja alig három éves korában elhagyta és én dajkaként neveltem, így hát a viszony is szorosabb köztünk, mint apa és fiú között szokott lenni. De mondom, nem a büntetéstől féltém — mert ez kell — hanem csak az alkalmától. — Kiváló tisztelettel kész szolgálja Gárdonyi Géza.” A levél hatására a delikvens meg is szabadult az áristomtól, a kezdő tanár pedig elhatározta magában, hogy ő soha többé gyereket bezárásra nem ítél.

Még egy levelet írt Gárdonyi Kürtinek. A fiú betegség után nem hozott igazolást, mert nem adott neki az édesapja. Az osztályfőnök kívánságára másnap megjött a szokatlan tartalmú igazolás: „Kérem a tanár urat, szíveskedjék a fiam mulasztásának okául azt elfogadni, amit a fiam mond.” S Kürti elfogadta.

Kürti előtt Gárdonyi többször kifejtette, hogy az emberiség számára kívánatosabb a jó ember, mint a csak okos ember. És sokszor mondta neki beszélgetéseik folyamán, hogy inkább jó embereket neveljenek, mint csak okos embereket.

A második krónikás *Tordai* Ányos később bajai igazgató. Poétikus hangon megírt beszámolójában elmondja, az ejtette csodálatba, hogy Gárdonyi menynyire ismerte az akkori irodalom minden kis mozzanatát. Gárdonyi így fejtette meg a rejtélyt: „Egyszer-egyszer évente megjáróm Pestet, összeülök jó emberekkel, szedem magamba a sok újságot... a táskám telerakom új könyvekkel s lthon a nagy csöndességben kivilágosodik előttem minden...” Tordai megkérdezte, hogy készül-e még történeti regényt írni. Gárdonyi hosszabban válaszolt, hogy szeretne Árpáddal, Vathával és Aba Samuval foglalkozni, de nem hiszi, hogy lesz belőle valami, mert nem bírja pénzzel. „Mert — úgymond — pénz kell a történeti regény megírásához, sok pénz. Nem festek le egy csata-teret, míg magam ott nem jártam. Hogy Török Bálint áristomáról, a Héttoronyról írhasak, lementem Konstantinápolyba. Pénz kell, sok pénz, én pedig szegény ember vagyok.”

A következő adatszolgáltató *Bárdos* József, aki egy pap barátjával együtt kereste fel Gárdonyit. A beszélgetést maga az író terelte a katekizmusra. Elmondta, hogy míg ő tanította, „nyagon bosszantott a kis katekizmus magyartalansága, azután főleg az, hogy az elvont dolgokat nem magyarázza meg, és sokszor olyan részletek is előfordulnak a könyvecskében, amik a fiatal gyerekeknek nem valók”. Bárdosék erősítették, hogy az újabb katekizmusok a régi fogyatékságokat kijavították, meg is ígérték, hogy küldenek neki egy ilyen példányt.

Az utolsó krónikás *Saad* Henrik, aki Gárdonyi szórakozásai, a zene és festészet után kutatott, s mindkét területen érdekes adatokat derített fel.

Gárdonyi nemcsak orgonált, zongorázott és hegedült, hanem zenét is szerzett. „Írásai között — írja Saád — három önálló kompozíciót találtam: Egyik egy gyászmise offertórium („Csendes álom a hálálnak álma”); a másik karácsonyi ének: Fel nagy öröme* két hangra orgonakisérettel, melyet országsszerte énekelnek, a harmadik a Magyarok ósanyja című verséhez írt dallam.” Gárdonyi nem torekedett zeneszerzői babérokra, csak lelki felüdülést keresett a zenében. Családját is szórakoztatta. Fiai közlése szerint sokszor hegedülte Dankó Pistának Pósa Lajos „Darumadar” című versére írt dalát. Még halála előtt való nap is eljátszotta. Négy vázlatkötve maradt Gárdonyinak: ceruza- és tollrajzok. Utóbbiak többnyire férfiarcokat ábrázolnak, de vannak csoportos képei is.

* „Mas farrásaim szerint ennek dallama Révffy I-től származik. Magam részéről nem hiszem, hogy Saád adata helytelen lenne” — jegyzi meg itt cikkünk szerzője. Kunszery Gyula megállapítása viszont az, hogy valóban csak a szövege származik Gárdonyitól. (A szerk.)

Mindegyik képen jelzi a témát. Így: Rákóczi siralma; Lenkey huszárok olvasás Kossuth kiáltványát; Kossuth mennybemenetele. Máskor saját műveihez készített illusztrációt: Török Bálint vív a rab törökkel (Egri csillagok), a garabonciás diák (Az én falum). Vannak fantasztikus képei amiken álmait örökíti meg, s szimbólikus rajzai is például „Orgona. 13 éves lány keblén orgonavirág.” Rajzain elevenség, élet látszik, néhol humor, néhol merevség. Szívesen dolgozott olajfestéssel is. Ide tartozik két Madonnája. Az egyiket fiatal tanító korában festette édesanyja kérésére, aki ezt ágya felett őrizte. A másik a ház ereszaljának végén a keresztfalra van festve, úgy hogy minden látogatónak azonnal szemébe tűnik. Mindkét kép másolat s ártatlan kísérlet, „még erőpróbanak sem mondható”. Ugyanilyen értékű Munkácsy „Krisztus Pilátus előtt”-jének vázsza s egy Napoleón arckép. Jóval tökéletesebb az üveges tótot ábrázoló nagy képe, mely azonban befejezetlen maradt.

Külön kell megemlíteni gyermekeiről, Sándorról és Gizelláról festett arcképeit. „Talán csak az egyedüli képek, melyeken emberalakjaitól nem ér rá kérdezni semmit: csak szeret, magára maradt, magába dicsőült atyai szeretettel” — írja Saád Henrik. „Új világot, új életet tükröznek tájképei. Ezeken már ott hullámszanak azok a szép rezgések, melyeket csak művészlélek tud vászonra állandósítani.” Majd ugyancsak ő; „Érdekes szokása volt Gárdonyinak, hogy palettáján maradt festékeit a szekrényajtókra kente. Így keletkezett az előszoba szekrényén látható virágcsendélet.”

Nyilvánvaló, hogy a zene és a festészet csupán szórakoztató időtöltése volt Gárdonyinak. Nem alkotott művészt egyikben sem. De nem is akart. Az ő eszköze a toll volt. (Sándor Jenő)

JEGYZETLAPOK. (Egyetemi évek.) Ha visszagondolok egyetemi éveimre: ülök a könyvtárban, ülök az egyetemen és hallgatom Horváth Jánost, Gombocz Zoltánt, Eckhardt Sándort; mindezeket fölül pedig sétálunk N.-vel a Gellért-hegyen. Ez a négy esztendő egy beláthatatlan Gellért-hegy, soha véget nem érő sétautakkal.

S most kiderült, hogy nem egészen így volt. Rendezkedés közben ráakadtam egy köteg régi levélre: apám levelei. Csak most látom, mennyit kellett hivatalokba, minisztériumokba, ügyvédekhez szaladgálnom egy tekervényes és bonyodalmas anyagi ügyben, melyben voltaképpen sosem ismerem ki magamat. És mennyi szemrehányás, szomorúan, szelíden, szigorúbban, hogy mindezt félvállról veszem, elhanyagolom, immel-ámmal csinálom.

Nagyon immel-ámmal csinálhattam: teljesen elfelejtettem. Nevekre bukkantok: egy ókori tekercsen sem lehetnének idegenebbek, pedig nyilván jártam ezeknél az embereknél, ezekben az ügyvédi irodákban. S minden, minden kiment a fejből.

Ilyesmik viszont élesen megmaradtak:

Valamelyik tavaszon állunk N.-vel a Kelenhegyi úton, a *Búsuló Juhász* alatt; este van, csupa fény alattunk a város. Baróti Szabóról, Versegéről beszélék, fékezhetetlen lelkesedéssel, s arról, mi lehetett az, amikor a magyar vers megtalálta az antik mértéket: mi lehetett ez az izomfeszítő, tudótágító, tavaszi boldogság.

Kis szél fúj, és érzem a tudóm tágulását, az antik ritmikát, a ruganyosságukat megtalált magyar szavakat; olyan ez, mint a részesség.

Minden elmerült, megsemmisült, szétfoszlott, amiért irodákban ülöm és minisztériumokban előszobáznom kellett, s néha csak kellett *volna*.

De ez megmaradt, az ilyesmik megmaradtak: a Kelenhegyi út, a tavaszi este Baróti Szabó Dávid és Verseghi. A kolonc leesik, a pelyva szétszóródik. Csak az igazi dolgok maradnak meg. (r. gy.)

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

Idegen szavak. — Mostani számunk cikkeiből az alábbi idegen szavakat magyarázzuk meg. Majsai Mór: A palesztinai szenthelyek hitelessége című cikkében: *Patrisztika* vagy más néven patrológia az ókeresztény egyházatyák korszakát felölelő irodalomtörténet. Az elnevezés Gerhard tizenhetedik századi evangélikus írótól származik. — Az *eklektikus* eredetileg filozófiai műszó, azt jelenti, kieszemelő, vagyis olyan valaki, aki nem alkot új rendszert, hanem a régi rendszerek elemeit állítja össze. A képzőművészetben régi stílusirányzatok másolását, utánzását nevezik *eklektikus stílusnak*. — *Lokalizálás* am. valaminek helyhez rögzítése; a régészetben valóságos vagy időbeli helyének megállapítása. — Az eszmék és tények című rovatban: *mitosz*, görög szó, aminek magyar jelentése. szó, beszéd, elbeszélés. Mai használatában hitrege értelemben használjuk. A mitosz a vallás tárgyköréhez tartozó történet, amely általában az istenek keletkezésére, életére, működésére vonatkozik. A mitosz szó azt is magában foglalja, hogy nem valóságos tényt mond el, hanem az emberi képzelet szüleménye. Amikor *mitosztalanításról* beszélünk, ezzel éppen azt akarjuk mondani, hogy a szóbanforgó dolgot megfosztjuk azoktól a legendáktól, amelyekkel a fantázia díszítette fel őket. — A *paródia* szintén görög szó, eredeti jelentése mellékének. Általában valami komoly tárgynak, szónoklatnak, irodalmi műnek stb. nevetségessé tétele olymódon, hogy sajtóságot kifejezéseit, fordulatait megtartva, azokat eltúlozzák vagy valamilyen kisszerű tárgyra alkalmazzák. — A Napló rovatban Tombor Tibor: Magyar emlékek a vatikáni könyvtárban című írásából: A *verso* és *recto* a kódex-tudományban használatos elnevezések. A tudomány a kódexek egyes lapjait, *folioit*, külön-külön tartja számon és számozással is ellátja. Az egyes lapok elülső oldalát, tehát azt, amelyik a mostani könyvekben páratlan számot visel, nevezik *recto-nak*, míg ugyanennek a lapnak másik oldalát, — mostani könyveinkben a páros oldalak — nevezik *verso-nak*.

Lekopogás. — Az az európai kultúrkorban általánosan elterjedt és tréfásan még ma is alkalmazott babona, hogy „lekopognak valamit a fán” mitológiai eredetű. Az árja vallásokban általában a tölgyfa volt a főistenség szent fája. Miután az asztalokat és általában a bútortárgyakat tölgyfából készítették, a „lekopogás” voltaképpen azt jelentette, hogy azt, amiről beszélnek, Isten oltalmába ajánlják. Az egyház természetesen mindenféle babonáságot szigorúan tilt és ha valaki valóban babonás hittel végezné ezt a „lekopogást”, természetesen bünt követne el. Az esetek túlnyomó részében azonban nincs szó ilyen komoly babonás hiedelemről, csupán csak tréfás szokásról, és éppen ezért nem is esik annyira súlyosan latba.

T. F. Pécs. — A keleti ortodox egyházak közé az alábbiak tartoznak: A konstantinápolyi, alexandriai, antiochiai és jeruzsálemi patriarkátusok joghatósága alá tartozó keleti szertartású keresztények; az orosz, szerb, bulgár és román autokefális egyházak, amelyeknek élén szintén egy-egy pátriárka áll. Ezekhez csatlakoznak még a nem autokefális nemzeti egyházak. Görögországban, Albániában, Georgiában, Cipruson, a Sinai-hegyen, Finnországban és Lengyelországban, valamint néhány egészen kicsi csoport a világ különböző országaiban

B. L. Szombathely. — Azt kérdezi olvasónk, vajon köteles-e a keresztény ember vérátömlesztést elfogadni, ha az egészségének helyreállításához vagy éppen életének megmentéséhez szükséges, annak ellenére, hogy valamilyen viszolyog ettől a gyógymódtól. A moralisták véleménye szerint igenis köteles, minthogy a vérátömlesztés ma már egy egészen általános gyógyászati eljárás és életünk megővését, valamint testi egészségünk épségben tartását isteni parancs írja elő.

Edesanya. — Amit olvasónk levelében epanaszol, az meglehetősen általános jelenség. A féltékenység a családi életben nagyon gyakran úgyszólván elkerülhetetlen. Féltékenység nemcsak házaspárok között támadhat, hanem fölmerülhet az idősebb és fiatalabb testvér között, fölmerülhet a gyermekek és a szülők vonatkozásában is. Amiről olvasónk ír, az a leggyakrabban előforduló esetek egyike. A kiskorú gyermek itt olyan értelemben féltékeny a szüleiére, hogy még azok egymás közötti kedveskedése is bántja, arról nem is beszélve, ha a szülő másvalakivel, például rokonyeerekkel, aki esetleg még keresztgyermek is, bánik kedvesen. Nevelői szempontból ez csak azért figyelmeztető jel, mert egy erősen egocentrikus, tehát én-központú alkat megnyilatkozása. Az én-központú emberek, mint tudjuk, nemcsak embertársaiknak vannak igen gyakran terhére, de ők maguk is sokszor súlyosan szenvednek emiatt. A szülőknek éppen ezért, bár nagy tapintattal, mindent meg kell tenniük, ennek a lelki irányulásnak letompítására. Persze, nem erőszakosan, hanem úgy, hogy fokozatosan, olyan ütemben, amilyen ütemben a gyermek értelme és egyénisége kifejlődik, tudatosítjuk benne ezt a hibás irányulást. A tapintat persze nem jelenti azt, és erre olvasónk figyelmét külön is felhívjuk, hogy a gyermek „hisztérikus kitöréseit” elkerülendő, a szülők minden, a gyermek által, kifogásolt és mások felé irányuló gesztust elkerülnek a gyermek jelenlétében. Ha ezt teszik, éppen az ellenkezőt érik el. Hiszen éppen arra kell törekedniük, hogy a gyermekben minél inkább tudatosá válják, hogy nem egyedül van a világon, hogy nemcsak a világ úgynevezett „anyagi javait” kell megosztania másokkal, (a családon belül éppúgy, mint a társadalomban) hanem a szellemi javakat és az emberek szeretetét is.

M. K. Miskolc. — Minden katolikus érvényes misét hallgathat bármilyen, a római Szentszék fennhatósága alá tartozó szertartású templomban. Magyar viszonylatban tehát a latinszertartású katolikusok a görögszertartású templomokban és fordítva. Ugyanez vonatkozik a gyónásra és az áldozásra is. A többi szentségek felvételénél azonban bizonyos egyházfegyelmi szabályok vannak érvényben, amelyeknek értelmében azok fölvétele egy másik rítus keretében csak külön, saját illetékes egyházi engedéllyel történhetik.

Hibaigazítás. — Lőrincz Imre, akinek tollából a Vigilia márciusi számában: Egy elfelejtett költő, Vitnyédi Németh István címmel tanulmány jelent meg, annak közlését kérte, hogy a cikkben említett „Az áldozat” című regény, az ismertetett költő műve, Árpádházi Szent Margitról szól és nem Szent Erzsébetről, amint az előírás folytán a cikkben megjelent.